

7109

К. НУШКАР

„НАЦІОНАЛІЗМ“

КРИТИКА ФРАЗ

В-ВО „ГРОМАДА“

ЛЬВІВ

06 W
К. ПУШКАР

„НАЦІОНАЛІЗМ“

КРИТИКА ФРАЗ

Мотто: »Був час, коли на нашому ґрунті треба було боротись з недовченими й поверховними напередниками, котрі не розуміли ваги національностей, а тепер треба боротись з назадняками, котрі в барві національній хотять вести нашу громаду до застарілих і шкідливих думок суспільних і освітніх«

М. Драгоманів («Чудацькі думки»).

50/107
Льв. об. 1940

Драгоманів

Л Ї В І В
В - В О „Г Р О М А Д А“

1933.

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

T3(2714)0-56

УДК 174.5

ВСТУПНО

ВСТУПНО

ВСТУПНО

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 4771

ЗМІСТ — — — — —

Вступ: В хаосі подій і кличів	5
Нація й міжнаціональні взаємини	
»Україна над усе!«	19
»Світ — боротьба рас, а не клас«	22
»Національний егоїзм проти всесвітництва«	23
»Ідеологія перманентної війни«	30
»Дух експанзії, хижацтва, завоювництва, імперіялізму«	33
Соціальне питання	
»Нація вище класи«	38
»У нас нема буржуазії, отже не треба й класового руху«	42
»Солідарність усіх станів і клас«	43
»Соціалізм поборює ідею нації й держави«	48
»Чистий націоналізм«	50
»Проти гастрономічних ідеалів«	54
»Соціалізм ставить соціальну справу перед національною«	58
Політика	
Перецінювання ролі держави	60
»Сильна влада — це сильна держава«	64
»Демократія пережилася«	67
»Не вибір, тільки добір!«	76
Партія безпартійних	85
»Програми завалили українську державу«	87
»Держава вище партії«	89
Культура	
»Не рівень культури рішає про долю народів, тільки їх фізична сила«	95
»Націоналізм протиставляється лібералізму«	97
»Ірраціоналізм — містицизм — волюнтаризм«	105
»Не Орієнт — тільки Окцидент!«	113
»Культ традицій«	121
Етика	
»Поза добром і злом«	125
»Проти милосердя«	130
Загальна оцінка українського фашизму	133
Додатки	
1. Критичні замітки до писань Д. Донцова.	140
2. Дрібні додатки	150

В ЖАЛОСІ ПОДІЙ І КЛИЧІВ

»Пасивність або перевтомленість громадян — це пригожий ґрунт для диктатур«.

Закінчення світової війни у 1918 р. і підписання мирових договорів не зліквідували міжнародних суперечок. Живемо й далі серед воєнного стану, хоч війна прибрала тепер відмінні форми, стаючи головно господарською. Довозові мита, демпінги, підходи, обходи, дипломатична гра — це нинішні форми міждержавних взаємин. В засліпленні боротьби Європа з Америкою витрачають кольосальні гроші на готування нової війни; жертвують добробутом своїх громадян ради розбудови «національного» капіталізму, обчисленого на приватні зиски і притім навіть не чулися, як кишені їхніх громадян стали цілком порожні. Це названо науковим словом: «світова господарська криза» — скрута, якої ще світ не бачив.

Не треба дуже дивуватися, коли в такій атмосфері не втихають подразнені настрої. Здорове національне чуття давних десятиліть зберігається як масове явище ще тільки серед поневолених націй, серед державних народів ще далі царює національний шовінізм. Його поява в новій історії і в сучаснім вигляді, як відомо, сягає приблизно часів німецько-французької війни 1870 р. До того часу в цілій Європі національні кличі йшли здебільша в парі з вселюдськими ідеалами свободи, рівності і братерства; національне чуття, клич визволення всіх народів, під назвою патріотизму, виступали тоді в тісній дружбі з кличами демократії. Клич, що окрилював «Молоду Німеччину», «Молоду Італію», революційну Францію, Молодочехів, Молоду Україну і т. д., був кличем поступу, свободи і рівних прав для всіх.

Сор'яння
чужини

?

2
Ярос

Крисі -
одні? М-
го
2
2 Engels
Інакший характер носить пізніший націоналізм, головним носителем якого стає нова посідаюча верства, що дійшла до влади і впливів після шляхти і духовенства. Англійський, німецький, французький і т.д. імперіялізми — це вже не той романтичний оборонний патріотизм Гердерів, Кляйстів, Гетих, Шіллерів, Маццініх, Гарібальдіх, Шевченків, Гавлічків, Паляцких і т. д. Це вже націоналізм Бісмарків, Клемансів, Вільгельмів, націоналізм заборчий та притім орієнтований переважно на економічні інтереси великого капіталу.

В самій основі цього нового національного чуття лежить неґація (заперечення) всіх інших народів. Для мене тільки моя нація є богом; перед нею мусить уступити назад кожна інша ідеологія, релігія, загальні етичні засади. Добрим є лише те, що виходить в користь моїй нації. Це вже, як бачимо, не сама любов до свого рідного, що становила зміст давнього патріотизму; в новій музиці головне місце займають тони ненависти до чужого народу, навіть слабшого. Проповідники цієї нової релігії «національного еґоїзму» намагаються зробити з неї цілу суспільну ідеологію, яка-б могла стати світоглядом, нарівні з тим, як є ним соціалізм, ліберально капіталістичний індивідуалізм, клерикалізм і т. д.

У деяких країнах (не всюди!) цей націоналізм дійшов уже до того, що зіллявся в одну течію з протидемократичним назадництвом, яке проявилось по війні з особливою силою в деяких країнах низької культури. Така доля стрінула передовсім італійський націоналізм, який влився у фашистівський рух, творячи там його праве крило. Польський націоналізм, який представляє т.зв. вшєхпольська течія (єн-деки), ще стоїть на роздоріжжі, хоч мається вражіння, що й він ускочивби радо в «санацію», якби тільки там не було деяких, йому спеціально осоружних осіб. Московський націоналізм, принаймні в особах значної частини своїх провідників, помирився вже близько 10 літ тому назад з большевизмом (маємо на думці відхід з еміґрації до краю групи т. зв. сменовеховців),

признавши факт, що комуністична Москва виявилася не гіршим «собирателем русских земель», як самий князь Іван Калита.

Як бачимо, національні рухи виступають нині у трьох різних формах: а) патріотизму, б) націоналізму, однак без протидемократичних тенденцій, в) протидемократичного фашистського націоналізму*).

Зрозуміти, як це могло статися, що здорове і творче національне чуття зачинають деякі групи звязувати з протидемократичними стремліннями, річ дуже важна. Тут замішані головню два чинники. По перше: загострення міжнаціональних взаємин витворює стан наче постійної війни між народами. На (правдивій) війні потрібна дисципліна і послух; отже тим групам, що їм демократія, виборність, свобода критики і т. д., взагалі немілі, вдається поширити думку, що і за мирного часу нація мусить бути кермована тими способами, як армія в полі: послухом, значить диктатурою. Все «цивільне» життя має змилитаризуватися (стати військовим).

Другий чинник, то є свідоме стремління до ослаблення демократії з боку згаданих суспільних груп, яким стає вже не вигідною новочасна демократія. Це є ті суспільні групи, що розпоряджають капіталами, підприємствами, командують промислом, торгівлею, кредитом, словом цілим народнім господарством. Вони, щоби на віки запевнити собі ті впливи, намагаються підкопати демократію, виборність, розвязують парламенти, касують свободу слова і преси, заводять гострий режим кар за критику влади і т. д., бо переконалися вже досить виразно, що дальший розвій демократії загрожує їхній стан посідання.

*) В «Укр. Заг. Енциклопедії» під гаслом «націоналізм» подано лише це третє розуміння. Це очевидна хиба. — Типом націоналіста з демократично-радикальним світоглядом був у нас пок. М. Міхновський (брошура «Самостійна Україна», вид. Р. У. П.). Сюди теж треба числити довоєнних гал. нац.-демократів (хоч далеко не всіх). Повоєнне У. Н. Д. О. розтрачує на наших очах демократичні і до певної міри ліберальні елементи світогляду своїх попередників.

Є два роди таких власть імущих груп: в большевицькій державі цею посідаючою всю власть силою стала партія комуністів, в Італії, а потім і в деяких інших країнах таку власть захопили ставленики капіталістичної кляси (буржуазії). В Німеччині та деяких інших країнах велико-капіталістичні круги організують та фінансують гітлерівський рух, надіючись його руками перевести ліквідацію демократичних (народоправних) форм управління.

Большеви́зм прийшов до власти під многообіцюючими кличами розброєння всіх держав, закінчення раз на все воєн, заведення мира без анексії і контрибуцій. Дохопившись на тих кличах влади, він завів назад царські методи централізації, цензури думки та каторги, але щоби не втратити довіря в масах, він їх обманює дальшими обіцянками щастя й добробуту. Цей добробут, мовляв, прийде тоді, коли ціла держава, ба, цілий світ буде як одна фабрика, під одною рукою, коли державні урядовці будуть кермувати всіма підприємствами, як промисловими, так хліборобськими (колгоспами і радгоспами). Тоді, мовляв, устане визиск праці приватним капіталом (не кажуть, що аж тоді починається на добре знущення над народом з боку державного капіталу).

Фашизм наспівує національній честилюбности підхлібну пісню: «зробимо так, що твій нарід буде перший у світі!». Для того однак потрібно, мовляв, абсолютного послуху і дисципліни внутрі краю, особливо необхідний соціальний мир, себто щоби нищі кляси не бунтувалися проти вищих, буржуазії і поміщиків. Послух буде тільки тоді, коли буде одна, незмінна і тверда влада, а для того треба зробити кінець усяким виборам, парламентам, соймам, самоврядам, незалежній пресі, вільним товариствам і кооперативам і т. д.

Мимо того, що фашизм воює грімкою націоналістичною фразеологією, зверненою ніби проти зовнішніх ворогів нації, на ділі, скрізь, де дійшов до якогось значіння, веде у заграничній політиці миролюбиву політику; зате вся його енергія виливається внутрі краю, у ширенні братовбійчої гри-

зні та демагогії проти демократичних і соціалістичних соплемінників. Так є в Італії, Мадярщині, Югославії, Німеччині, Іспанії і т. д. В тім виявляється властиве призначення і служба фашизму — служба соціальній реакції внаслідок внутрішньої кризи. На цей шлях стають вже і українські націоналісти.

Для ще кращого зрозуміння причин появи по світовій війні протидемократичних течій, треба пригадати дещо з історії. Наполеон, той фашист 19. століття, прийшов до сили тоді, коли революційна Франція була до краю виснажена боротьбою з цілою феодално-монархічною Європою та незгодами між самими революціонерами. Наполеон III. прийшов до влади теж після невдачі нової революції. Кромвель, вожд, якого видвинула англійська революція (1640 р.), став диктатором тоді, коли революційні партії зачали себе пожирати в безплідних релігійних спорах.

В суті річі ті самі причини родять нових диктаторів. Большевизм появився (1917 р.) в краю страшно виснаженім війною, а до того дуже малокультурнім і не привичнім до свободного життя. Мусоліні прийшов до влади (1922 р.) тоді, як вся Італія, по кровавій а безхосенній війні, кипіла негодуванням проти влади, яка вела ту війну. Суспільство було внутрі розгрижене і кровавилось в уличних бійках, а влада не мала ні програми, що діяти, ні волі до здавлення авантюри*. Мадярський диктатор Горті переміг (1919) дуже скоро, бо комуністична влада тут сама себе підкопала, подразнивши селян. Гітлер має поле до попису в Німеччині тільки тому, що німецький нарід, до краю виснажений репараціями та перевтомлений як фізично, так душевно, вже зачинає втрача-

*) В Італії відіграло роллю ще й те, що вертаючи з фронту офіцери й вояки зустрілися в краю з неохочим прийняттям, особливо серед робітництва. Ці безробітні б. вояки й були першими «фашистами». Справу ускладняло те, що італ. соціалізм ігнорував національні змагання (прим. вимогу прилучення Рєки, південного Тиролу), зате італ. синдикалізм (профес. рух) був здебільша національно настроєний. Як бачимо, дуже своєрідні відносини. Тому італійський фашизм наслідувати в інших краях — річ майже неможлива, як рівнож його (іноді ліву, хоч не щирі) фразеологію.

не
мисл
решу

(ти здібність тверезого думання, вже починає піддаватися оманам очайдушних уяв і фантазій (начеб-то Німеччина могла в нинішніх умовах піднятися нової війни з Францією).

Коли народня маса (як в Росії) не вміє сама собою правити, коли вона перевтомлена, зневірена, тоді дає себе брати на удочку тим, які їй обіцяють чуда, тим, що одягаються в ризи спасителів, Месій, промовляють тоном пророків і розбуджують містичні почуття. Ніколи Українці так не вірили чуткам, що Антанта вже їх визнала, що вже їм обіцяла поміч, — як у драматичні дні відвороту з галицького фронту та в чотирокутнику смерті. Дякуючи такій вірі в спасителів приходять до влади теж диктатори. Особливо радо їх слухають тоді, як вони обіцяють рай у близькій будуччині, без буденного труду, без затяжної борні і роботи. Про темноту і забобонність простолюддя в Італії та про культ Мусоліні, як »Богом післаної одиниці« чит. у Шнайдера »Фашизмі«. Прогітлерівців писав гетьманський »Хлібор. Шлях«: »Багато з них не знає точно цілей партії, а йдуть за Гітлером, бо сліпо вірять, що він виведе Німеччину до щасливого буття. В цьому велика небезпека цілого руху...« (Х. Ш. 1932, ч. 4).

то не так
як
Саміти

До душі маси невишколеної в суспільній організації промовляють найбільше казки про велитнів, містичних надлюдських героїв-спасителів, які самі ущасливорюють людей без їхнього власного труду. Наші народні казки повні таких добрих царів, чи перебраних за людей богів, що наділяють дарунками бідних, бо неповоротних людей.

В добах занепаду народні маси часто самі починають вижидати Месії (найбільше відомий приклад — Жида), вождя, диктатора, вищої одиниці. Це розуміється, лише доказ нездібности самої маси до організації і боротьби, але це є факт. Це соціологічна база (підстава) для появи диктатур (чи монархій, все одно). Пригадаємо, який був врожай на всяких отаманів, нових гетьманів, та

нові «державні центри» серед укр. еміграції в перших роках по останній катастрофі.

Розуміється, диктатура, прийшовши до влади, дбає перш за все про закріплення своєї позиції. Для того необхідно згори унеможливити всяку критику влади. Значить, необхідно всіх примусити визнавати лише один авторитет (повагу) — авторитет влади. Треба впоїти в людей думку про потребу сліпого визнавання авторитетів взагалі, та навчити їх осуджувати всяку критику.

І большевизм і фашизм є отже авторитарні світогляди, оперті на сліпій вірі в непомильність проводу. Для того і оден і другий намагається удержувати маси в стані послууху і пасивності думки. Це є ті самі способи правління, які примінювали старі деспотичні монархії — з доби Людовиків у Франції або Романових в Росії. Право на думання має тільки «гора», а низи мають бути знаряддям в її руках. В кожному отже разі є це рух назад, до переддемократичних політичних порядків.

Крім цього засадничого недомагання має кожна диктатура в собі ще зародок дальшого лиха. Насильство над свободою громадян викликає цілком природньо спротив. Спершу це є одиниці, ті що найшвидше зміркують, до чого йде, але згодом їх стає все більше. Зачинається опір на всіх ділянках. І тут починається драма. Хочби часом правляча група мала й не злу програму діяльності, але коли переводить її в життя насильницькими способами, то викликає проти себе опір.

Тоді замість робити діло, влада витрачає енергію передовсім на те, щоби задержатися за всяку ціну при власті. Сама робота в користь суспільства, хочби часом і була в пляні, відходить цілком на бік, а робиться тільки те, що потрібне до здавлення опозиції. Приходить ще твердіший режим, щораз нові утиски громадян, слова, зборів, преси, край наповнюється поліцією та тайними агентами, викидаються з посад не досить віддані владі урядовці та офіцери, закони зачи-

нають мати силу тільки тоді, коли вони виходять в користь осіб з правлячої партії. Обман, демагогія, фабрикація виборів або їх повна касація, навіть убивання противників — все це стає законним, коли скріплює диктатуру. Край завмирає духово в кліщах залізної дисципліни, по словам Шевченка: »на всіх языках усе мовчить«.

Большевизмові присвячено досить уваги навіть в нашій убогій літературі; майже зовсім без уваги проходить у нас фашизм. Тимчасом другі народи зробили вже чимало праці і в цьому напрямі.*) Ця наша робота буде у нас першою спробою аналізу — не фашизму взагалі — а українського фашизму, який у нас виступає під назвою »націоналізму«.

* * *

Якіб-там не були безпосередні причини появи тут чи там фашистівських диктатур, то їх політичний, культурний і соціальний зміст всюди врешті решт однаковий: скрізь їх використовує правляча нині економічна сила, великий промисловий капітал для задавлення демократії. Руками фашистівських Мусолінів, Гортіх, Гітлерів і т. д. дусять демократію і народо-власть панове з могутніх картелів і концернів. Йде резкція; темрява диктатур залягла вже значну частину Європи.

Цей чад продирається вже навіть потрохи в країни зі старою демократичною культурою, находячи вже й тут дещо ґрунту в тім невдоволенні, яке викликала нечувана господарська криза (її пояснюють посідаючі класи не як своє діло, а як наслідок господарської конкуренції других держав; значить, йде нова національна травля, щоби закрити дійсну причину лиха).

---

*) Найсоліднішою роботою нам здається праця Г. В. Шнай-дера, Американця, який студіював на місці італійський фашизм як стипендіст Держ. Ради для Соціал. Студій при Columbia University. Чеський переклад п. в. „Fašismus“ вийшов 1931 р. накл. „Orbis“.

Не є отже виключене, що політична реакція зростатиме.

Не добром це пахне для України. Вона вийшла на арену світової політики, як політичний чинник, лише дякуючи проявові своєї збірної, масової, демократичної активності у 1917 році. Ця активність, це правда, виявилася ще далеко не вистарчаючою.. Це зрозуміле. Це-ж була на загал ще неграмотна маса; майже без ніяких традицій організованої суспільної роботи; інакше булоб, якби цей виступ попередила хоч кількадесятилітня праця економічних, культурних та політичних організаціях, хоч така, як була в Галичині. Все було сире, свіжо пробуджене, досвідом не загартоване, теоретично не пережите, не передумане, чисто чуттєве, отже склонне йти за кожним палким вічевим промовцем; тому, хоч вчора їх богом був Грушевський і Центральна Рада, при інших подуві ним стали відразу Ленін з Троцьким. Темна ніч, яка прийшла потім, у всіх своїх різнокольорових відмінах, робить вперто все що може, щоби й на далі унеможлиблювати ту власне організовану суспільну роботу і самодвигання української народньої маси. Вона добре розуміє, краще, як ми, де для неї найбільша небезпека. Вона тому й радо сприяє усьому, що гальмує цю організацію, себто розумне, плянове, життєво практичне будування суспільних свободних і народоправних організацій, бо знає, що тільки вони виховують маси. Вона через те навіть в дусі рада, коли в нашому народі ширяться всякі сподівання на чуда, містичні надії на різних месій, героїв, «активні меншости» і т. д. Вони їй не страшні, бо вона знає, що такий містицизм означає занепад тверезої думки та свідомої, добре передуманої, а тому й успішної, організаційної роботи серед самих мас.

Всяка надія на спасення »згори« або через якусь конюнктуру (прим. війну) підкопує вже тим самим суспільну активність в самих народніх масах. Тимчасом пора уже нам знати, що справжню силу завжди в світі творила тільки організаційна твор-

чість найширших народніх мас, нехай і «дрібна», не галаслива, але масова, одночасна по всіх за-
кутках та узгіднена в пляні. (Говорачи про «твор-
чість маси», маємо на оці очевидно в першій мірі рух-
ливіші одиниці з її рядів, які повинні давати почин
до всього). Справді революційними і тревалими
є лише ті переміни, що робляться та кою роботою.

Так дивлячися на справи, ми не можемо без за-
непокоєння дивитися на те, як помилкова віра в
«творчу здібність» диктатур зачинає промощувати
собі дорогу й до нас. Тим ґрунтом, на якому почи-
нає сходити те зілля, є небувала розтіч громад-
ської думки після програної визвольної війни. Ор-
ґія ріжнородних орієнтацій, що перекотилася в у-
мах (головно серед інтелігенції) нарешті вкочується
у два головні русла: одні надіються спасення від
московсько-большевицької диктатури, другі мріють
про «власну національну диктатуру». (На боці о-
ставляємо тих, що не орієнтуються нікуди, тільки
на власні сили і працю самих народніх мас). До
тих, що вичікують «національної диктатури» нале-
жать не тільки властиві фашисткуючі («націона-
лісти»); одною ногою налягає в цей бік теж не один
член УНДО. Спеціально-ж частина студентства скло-
схлюнюється в бік ідеології укр. фашизму, так
як її формується теоретично в різних «націоналі-
стичних» виданнях. Таким чином ця частина сту-
діуючої молоді вступає на новий шлях, розходя-
чись як зі своїми «правими», так і «лівими» бать-
ками, йдучи за голосом теоретиків фашизму (хоч
віком зовсім не таких уже молодих). Притім вона
щиро думає, що її шлях є добрий вже тому, що не
покривається з жадними зі шляхів «батьків» та
що цей шлях веде до справжнього активізму.

Не маємо претенсії, коли ця молодь одрікаєть-
ся тих «батьків» з поміж інтелігенції, які нам дали
останніми роками доволі багато проявів політичної
і особистої безхребетности, навіть часом немораль-
ности. Не можемо вимагати, щоби молоде поколін-
ня мало яку небудь повагу до хамелеонів або гер-
мафродитів, які вміють в один час бути добрими
прим. в Католицьким Союзі і в радянським конзу-

ляті, які, вчора ліберали і почитателі Драгоманова, завтра укладають з католиками пляни на знищення вільнодумців; людей, які вміють виголошувати привіти на кожну адресу і т. д. Не дивуємося, коли молодь, завше чуткіша етично, з огидою відвертається від такого багновища і шукає чогось інакшого. Але вважаємо за велику помилку, коли молодь вірить на слово несовісним людям, які їй підшептують, що цей світ, від якого вона втікати хоче, що це й єсть вся «стара Україна»; що такими були й є всі старші провідники України, що цей «провансальський» світ — це духовий плід такого Франка, Драгоманова, що герої «чорних кав» це їхні учні, виконавці їхніх заповітів! Наслухавшись і начитавшись таких неправд, ця молодь вже не завдає собі труда, щоби з оригіналів пізнати, чого вчили і чим дихали найбільші люди України!*)

Чи можна собі уявити більш трагічне непорозуміння? Чи поповнено на нашій народі коли небудь більший злочин, як через таке фальшування історії?

До нас приходить фашизм, не в своїй чистій італійській формі, а в передачі через другі й треті руки. Найбільше очевидно читається польська «санаційна» преса і оставляє тут свій слід. Через те наш «націоналізм» це своєрідна мішанина різних елементів. Є тут дещо з Мусоліні, дещо з французьких правих націоналістів, навіть монархістів,

---

*) На ділі не було і до нині нема імені більше чужого та нелюбого величезній більшості галицької інтелігенції, як імя Драгоманова. Гірко на це жалівся Павлик (прим. «М. Др-ів його роля»). Його портрету не стрінете в жадній «патріотичній» установі. І досі не видано повної збірки його політичних творів, не перекладено на укр. мову його найбільшої політичної праці («Истор. Польщи» — писаної що правда для полеміки з Росіянами і Поляками, але надзвичайно важної для нас). Досі не можна найти накладчика на солідну наукову роботу професора університету про Д—ва. Тимчасом молоді люди, начитавшись «Націоналізму» Д. Донцова, пишуть: «Його (Др—а) думки глибоко закорінені(!) в світогляді пересічного українського інтелігента» (Ст. Охримович, Идеол. підстави укр. націоналізму. Чернівці, Самост. Думка 1931. 8—10).

дещо з Б-Б, дещо від Гітлера, а основа таки своя,
— старе, нам всім так добре відоме рутенство і обивательщина. Обивательським є вже саме хитрування з фірмою. Не стало громадської відваги назвати себе просто фашистами; рішено закритися популярним національним прапором, щоб вже тим самим здавалося, що ніхто другий не є національний. Це є сліпе наслідування тих (ніби таких осоружних) «батьків», які теж всі свої партійні установи звали і зовуть до нині не інакше, як «народніми» і «національними» — (читай єдино національними). Воно зрештою дуже вигідно, бо не додаючи до слова «національний» нічого, щоби до чогось обов'язувало (приміром «демократичний», «республіканський» то-що) можна мати «вільну руку» в засадничих справах ідеології! Нічого нового не вносять в наші відносини також такі кличі, як «геть жолудкові ідеї!», бо про це говорив ще у 70-х роках о. Зарицький, додаючи, що «як хлопіві дати землю, то він ляже під грушою і нічого не буде робити»; не є ніяким винаходом такі гасла, як: «геть партії, будьмо безпартійні», бо безпартійним був Русин з поком віку і дуже в тім любувався (це-ж звільнює від обов'язку політичної роботи); такі гасла, як «у нас нема буржуазії, отже не треба й класової організації» — це старозавітна фраза нашої націонал-демократії. Затхлою рутенщиною є нехіть до науки і до праці серед простого народу і т. д. і т. д.

Як бачимо, ідеологія наших «націоналістів» не є ані чистим фашизмом, ані чистим ундизмом. Це щось таке по середині, сумішка всяких елементів.

Треба признати нашим «націоналістам», що вони роблять різницю між собою і іншими укр. націоналістами в тім, що творячи від цього слова прикметник, формують його не як «національний», а «націоналістичний», що є в згоді з прийнятою в Європі термінологією.

Цей наш «націоналістичний» рух не був досі ніким підданий критичній соціологічній оцінці. Поповнюючись головню з кругів студентства (і то лише поки воно студіює, бо потім ці молоді люде звичайно вливаються в сіру масу «безпартійних», виймовко даючи по пару одиниць річно котрійсь

з існуючих у нас правих течій) — цей рух досі не викликав до себе досить серйозної уваги з боку громадянства. Це не добре. Наша публікація хоче зробити початок таким студіям. Як кожний початок вона певно має свої недостачі й пропуски; їх вказати і виправити буде завданням доброзичливої та річевої критики.

Ми є свідомі того, що писати на таку живу і дразливу тему, — писати так, щоби нікого не скривдити, себто абсолютно об'єктивно і науково, річ дуже важка. Та маємо добру волю. Оперуємо переважно ноторичними (загально відомими) гаслами, фактами, або цитатами. Коли певним явищам будемо давати певну кваліфікацію, то буде це наслідком довголітнього передумання справи. — Оскільки деякі твердження за браком місця тут виступають з коротшим умотивованням, як другі, то й вони можуть бути в разі потреби підперті ширшим доказовим матеріалом.

* * *

Сучасні відносини на книжному і видавничому ринку не дають нам змоги виступити із всебічним оглядом руху, що прозвав себе у нас «націоналізмом». Зокрема нема в цьому нашому нарисі систематичного розбору індивідуальних поглядів окремих його представників чи ідеологів. Ми даємо огляд тільки тих засад, кличів, комуналів, які з голов теоретиків перейшли уже в ряди визнавців «націоналізму», становлять отже зміст руху, як суспільного явища. Маємо вражіння, що ми вичерпали все суттєве з області ідеології руху, не торкаючись очевидно таких думок окремих осіб (от як автора «Націоналізму» Донцова, котрий організаційно стоїть поза рухом), які остали особистою власністю їх авторів і не найшли ширшого відгону (може задля своєї за великої екстравагантності).

З реєстру розібраних кличів уважний читач побачить, що розходиться головню про ідеологічні, а не практично-програмові формули; не наша вина, що наш «націоналізм», гесте фашизм, не дав

і досі своєї практичної, конструктивної програми, задовольняючись самою критикою і негациєю існуючих систем. Читачі, які знають «Націоналізм» Д. Донцова, книжку, яку наші «націоналісти» визнали своєю, мусять погодитися з нами, що вони не винесли з неї буквально ані одної думки про те, що-ж діяти? Як будувати? Д. Донцов є на нашому ґрунті типовим представником російського нігілізму, не дивлячись на словесну критику усього, що походять зі Сходу. Націоналістичні гуртки на еміграції, мабуть відчуваючи прогалину, робили спроби склеїти щось в роді позитивної програми, та по тім, що пишеться у націоналістичних періодичних виданнях, не видно, щоби цю програму серйозно трактувалося.

Кличі, які ми розібрали у нашій роботі, ми впорядкували в такий спосіб: попереду йдуть гасла, що відносяться до понять нації, держави й кляси, відтак кличі, що торкаються форми влади у державі, нарешті, ті, що входять уже в область культури й етики. Реєстр самих кличів найде читач у показнику змісту.

НАЦІЯ І МІЖНАЦІОНАЛЬНІ ВЗАЄМИНИ

„Україна над усе“ — — — — —

Цей клич появився вперше як мотто на виданнях емігрантських гетьманських та отамансько-самозванчих груп, як перелицювання німецько-націоналістичного „Deutschland über Alles“. Відтам він перекочував у краєві націоналістичні (не «національні») видання, мабуть тому, бо він дуже ефективний на зовні.

Та на ділі його можна всяко розуміти. Що він значить, який його конкретний зміст? Не стрівши ніде авторитетного викладу цієї загадки, ми поспробуємо розібрати можливі його трактування.

Він може передовсім означати, що кожному має бути дорогою його власна мова, земля і доля власної нації, що більше, вона йому має бути найблища, наймиліша. — Проти такого розуміння, яке покривається з тим, що називаємо патріотизмом, національним (не націоналістичним) почуттям, ми не маємо ніяких замітів.

Та з таким трактуванням клича «Україна над усе» ви стрінетеся рідко. Звичайно-ж йому надають наші «націоналісти» ширший зміст: що всі народи світа не варті нічого проти нашого, який є вершком сотворіння, гордощами землі. Все, що українське, вже тим самим краще, розумніше, вище, чим усе чуже, неукраїнське. Коли щось зробив Українець, то хочби воно було й гидке, то цього треба боронити перед не-Українцями і т. д.

Галицькі Українці знають добре цю психологію нетерпимості до всього, що не має національності; у відношенні сусідів до себе вони мають класичні приміри того, що називається національ-

ним »шовінізмом«. Зазбручанські Українці перейшли таку саму школу нетерпимости з боку московських опікунів, будучи для них »хахлами«, отже і одні і другі знають добре, що думати про вартість шовінізму як з річевої точки погляду, так з моральної. Вони знають, що це є почування передовсім дуже неглибоке, до смішности безпідставне, а при тім прямо шкідливе для власної нації.

Візьмім примір: Стоїмо перед двома образами (картинами): один мальований рукою не-Українця і видно, що мистецький. Другий — робота початкуючого Українця. Шовініст, коли хоче бути послідовним, навіть проти внутрішнього пересвідчення буде вивисшати роботу свого земляка. Та він дуже помиляється, коли думає, що тим способом хоч чим небудь прислужиться своєму народові. Вихваляючи прилюдно нездарність, неуктво або й неграмотність, він спинює серед власного суспільства розвиток критичної думки, а тим самим всякий поступ вперед. Не має нічого більш шкідливого, як зарозумілість, та ще коли для неї нема підстав.

Вихваляти своє тільки тому, що воно своє, це так само помилкова річ, як навпаки — прославляти чуже тільки тому, що воно не своє. Шовінізм, це така сама недуга, як снобізм (сліпа пошана для всього, що походить з іншого краю або з інших як я сфер). Очевидно, ми обов'язані працювати для власної нації, боронити її прав, розвивати її культурно, господарсько і політично. Але при тім не замикати очей на хиби власної нації та старатися їх усунути.

Розуміється, не все є шовінізмом, що дехто тим словом називає. Всім нам добре в пам'яті, який шум підняли проти »українсько-шовінізма« московські об'єдинителі (з білих і червоних, без різниці) коли українська революційна демократія проголосила Україну самостійною державою; ми є й нині свідками того, як різні польські партії кваліфікують »шовінізмом« кожний прояв українського національного руху. Та це ані трохи нас не бенте-

жить. Це ніщо інше, як звичайна «підтасовка карт». Шовінізмом не є оборона загрожених прав своєї нації (оборонний націоналізм). Є ним зате кожний прояв нетерпимості до людей іншої нації, що приводить іноді до наступу на чужу територію, майно і культуру. Шовінізму у такій формі носить теж назву імперіялізму.

Такий націоналізм не веде до скріплення власного народу, розвиваючи в ньому тільки смішне і крайно шкідливе почуття своєї вищості над усі народи світу, хочби навіть при найбільшій своїй некультурності.

Але може клич «Україна над усе» означає щось ще іншого? Може під ним належить розуміти: «геть усе інше, берімся тільки до одної роботи, до негайного будування своєї хати»? Нам приходилося чути і таке толкування. Розберім і його:

В практичному переведенні це значилоб: геть усю так зв. «дрібну суспільно-національну роботу», працю над політичним вишколенням себе самого і народніх мас, на бік працю по читальнях, рідних школах, кооперативах, партійних гуртках і т. д. — бо все це відриває нас від «негайного будування хати». Все те, мовляв, засипляє чуйність народу, вчить його привикати до ярма; це, мовляв, мало-важні річі, забава для тих, що «спокій переносять над усе в світі», одним словом пацифізм. Чи не траплялося вам чути і читати такі думки?

Іх довів до крайности перемиський часопис «Укр. Голос», де в ч. 20/32. в статті Е. Ляховича читаємо: «...завданням раціональної, позитивної чи т. зв. «реальної» політики є дбати в першу чергу про матеріяльні й інтелектуальні цінності, про економічні і культурно-освітні установи.. а максимум тих здобутків поневолена нація досягає тоді, коли затрачує охоту до індивідуально-творчого самостійного життя, коли зломана духово — зрікається своєї національності»(?!). Далі автор каже просто, що органічна суспільна робота по ко-

оперативах, школах і т.д. »веде до ренегацтва«...*)).

Не будемо тут говорити про ті, дуже зрештою нечисленні одиниці, що не знають розрізу між словом і ділом, що не залишають за собою привілею бути лише »теоретиками«, а на практичну роботу посилають других. Не будемо тут говорити про їх тактику, залишаючи собі право вернути до цієї теми в іншому місці. Звернемо увагу на всю решту, на величезну більшість молодого інтелігентського покоління і питаємо: чи такі балачки не будуть тою більшістю підхоплені, як дуже бажане теоретичне оправдання для свого неробства на всіх вище згаданих, а таких важних, прямо рішального значіння ділянках громадської і національної роботи?

Виходить, що навіть, якби справді спосіб »негайного будування« мав якусь вищість над способом масової організаційної роботи, то й тоді так понятій клич »Україна над усе« в практиці відтягавби величезну більшість громадських сил від будівництва основ нації.

Значить — і в тім толкуванні він наносить шкоду, головню через свою неясність і довільність викладу.

„Світ — це боротьба рас, а не клас“ — —

Ця фраза пересаджена на наш ґрунт Д. Донцовим з літератури французького та італійського націоналізму правого толку. Вона так само не згідна з правдою та односторонньо-екстремістична, як протилежна її фраза, викована Марксом-Енгельсом, що вся історія людства, це лише ряд класових конфліктів. Д. Донцов, колишній марксист, приймаючи таку тезу про вічну боротьбу рас, перескочив лише з одної крайности у другу, будучи тепер так само далеким від правди, як колись. Фраза пе-

---

*) Скільки тут нерозуміння духа нашої органічно-суспільної роботи, яка нині тримається власне тільки тим, що народ не хоче зректися своєї національності!

рейшла уже в ширші націоналістичні круги і тому ми хочемо їй bliще придивитися.

Наш труд не буде цим разом важкий, бо очевидність помилки занадто велика. Коли справді всі конфлікти, які знала історія, виростили тільки на ґрунті расово-національних ріжниць, тоді що зробити з такими типово політичними та клясово-соціальними явищами, як велика французька революція, як столітня боротьба московських людей зі своїм таки царсько-поміщицьким устроєм, а далі в глиб історії — з селянською війною у Німеччині (XVI. стол.), з селянським бунтом в Англії (XIV. ст.)? Куди діти Сольона, Гракхів — не кажучи вже про кроваві війни на чисто релігійному підкладі, започатковані реформацією? Яка там раса воювала з якою? Хіба повидирати ці карти з всесвітньої історії? Як зрозуміти Хмельниччину, коли закрити очі на тодішнє положення українського селянства? І т. д. і т. д.

Ця фраза, правда, ефектовна на зовні, ритмічна стилєво, є взорована на першому реченні «Комуністичного Маніфесту» — але так само, як і це місце маніфесту, вона натягана.

„Національний еґоїзм“ проти „всесвіт- янства“ — — — — —

»...До того деякі з Росіян, неприхильники українського письменства й усякої особистости та волі Українців ...виступають проти українства, прикриваючись всесвітністю... Я нераз виступав проти таких фальшивих всесвітників і власне оиравсь на правдиву світову людськість». (Підкр. наші. — К. П.).

М. Драгоманів («Чудацькі думки»).

В передвоєнній добі, коли формувався т.зв. вшєхпольський рух, як виразник націоналізму польської буржуазії, польська студіююча молодь зачитувалася в таких книжках, як Дмовского „*Muśli nowoczesnego Polaka*“ та Баліцкого „*Egoizm narodowy wobec etyki*“; це була її біблія. Провідні думки обох книжок були такі: поза етикою християнства, яка нормує відносини одиниці до одиниці,

Мандра

не що
там хог
свбд
деш, м
лз до
мш —
блш

існує окрема національна етика, що опирається на зовсім відмінних засадах: не справедливості, а тільки власного інтересу. На ґрунт між-національних відносин прищиплюється засаду: *homo homini lupus* (*natio nationi lupus* — нарід народів вовком), себто етику чистого еґоїзму. Як бачимо, проголошуючи ту саму засаду як провідну для української політики, теоретики нинішнього нашого «націоналізму» не видумали нічого нового. «Все те уже було» і навіть більше — вже встигло навіть скомпромітуватися. Ніякої реальної сили, а тим більше ніякого позитивного, творчого громадського руху серед польської нації той «народовий еґоїзм» не створив, остаючи й до нині рухом страшенно зацфаной в культурному огляді урядничой інтелігенції, з сильним клерикальним та соціально-консервативним забарвленням. Навіть ту роботу, до якої він ніби мобілізувався, активну збройну боротьбу, прийшлося виконати соціялістам (ППС), а ідеологи руху, як Дмовські, на ділі стали по другім боці барикади, репрезентуючи політично русофільський, а суспільно шляхто-фільський напрямок в польській політиці.

Кейдн
жесю
жандов
мш —
в
Помі
Помі

Але навіть вшехпольський рух не йшов так далеко у національному «еґоїзмі», як сучасний український «націоналізм».

Він не думав зривати зовсім мостів з вселюдською культурою і мав в собі деякі «всесвітнянські» нотки (мовляв Др. Донцов). Просимо лише вслухатися у таку фразу:

„Naród nasz korzystał ciągle z doświadczenia, zapasów duchowych, z pracy wielkiej innych ludów, które go wyprzedziły w cywilizacji. W stosunku do tego, co wziął, dał dotychczas ludzkości bardzo mało (така скромність в устах Поляка стрічається не часто!) Czyż szlachetna дума narodowa nie nakazuje nam dążyć do wyniesienia swego narodu na tak wysoki szczebel cywilizacji i twórczości wszechstronnej, ażeby od nas brano w przyszłości tak, jak myśmy brali od innych i jak dziś bierzemy? I czyż to nie jest najlepiej pojęty obowiązek w zględem ludzkości?..“ (R, Dmowski, Myśli nowoczesnego Polaka, підкр. наші).

Значить, навіть представник польського скрайнього націоналізму не був на стільки примітивно-засліплений, щоби закрити очі на культурну залеж-

ність власного народу від інших, та не був настільки зоологічним, щоби відкинути всі елементи вселюдської етики. Він згадує про обов'язок свого народу проти людства. Хоч і згадується тут «національна гордість», то в такому розумінні, з яким радо погодиться усякий «всесвітнянець».

Можливо, що у Дмовского це лише припадкова фраза, але-ж бо у наших «націоналістів» ми не стрічаємо навіть таких «припадкових» зворотів. Наші під цим оглядом «принципові» до крайности — на жаль.

Осуджуючи усі крайні прояви «всесвітництва», себто тягу до вселюдської культури та етики, наш «націоналізм» (слухно) складає головну вину за деяке поширення у нас культу вселюдських культурних ідеалів на М. Драгоманова. Але не обходиться без «підтасовування карт». Згадуючи про «всесвітнянські мрії» та вселюдську етику, підсовують Драгоманову та його послідовникам з поміж соціалістів обвинувачення, що вони, мовляв, раз: ширили «космополітизм», себто нехтували свою націю, друге, що поширювали віру у всесвітню справедливість та тим гальмували розвиток власних сил народу.

Найкращим сформулюванням думок М. Драгоманова про «космополітизм» вважаємо наступне місце з «Истор. Польщи» (писано, як відомо, для неукраїнських читачів):

«По своїй суті, ідея космополітизму і людства зовсім не противна ідеї національності, а є тільки її дальшим розвитком: союз цілого людства є тільки загальний союз місцевих союзів... (народів)... Саме розуміння ідеалу людини є і буде висновком з краєвих сторін одиниць, корпорацій (як родів праці) і націй, а тому поступ самого того ідеалу зовсім не вимагає затирання всіх різноманітностей людини, але навпаки, їх постійного розвитку. Космополітизм і гуманізм виключають лише національну нетерпимість, нац. виключність, закликаючи їх до затирання недостач окремих націй» (Ист. Пол. стор. 263).

Значить, якраз Драгоманів стояв за поглиблення та індивідуалізацію національних прикмет та розвиток національних індивідуальностей. Щож

до «культу» всесвітньої справедливості у Драг-ва, то тут маємо діло з незнанням деяких фактів або може з їх укриванням. Драгоманів (а також його послідовники) не поширював і навіть не міг поширювати думки про те, що мовляв, уже сьогодні існують доволі сильні ті міжнародні сили, що моглиб успішно здійснювати засади міжнародної справедливості — не міг вже тому, що, як соціаліст, ставився критично до існуючої капіталістично-імперіялістичної дійсності за всі її лихі діла, а за її політику щодо недержавних націй зокрема. Він і його послідовники проголошували думку, що є обов'язком соціалістів по всіх країнах ширити думку про вселюдські етичні засади, а зокрема про право недержавних народів на свою свободу. Поки-ж світом править неправда, то не коритися їй треба, а протиставитися, і то якраз в ім'я тих вселюдських етичних засад. Такі були правдиві думки Драгоманова. Він був у нас першим, що радив Українцям не покладатися на чиесь милосердя чи навіть вижити (пасивно) справедливості; весь зміст його 20-літньої роботи на еміграції — це пропаганда віри у власні сили («мужицтву українському ніхто не допоможе, окрім його самого»). Спеціально-ж він остерігав перед нещирими фразами московських та польських соціалістів, бо бачив, що за їхніми заявами про соціалізм скривалося щось іншого: те, що він назвав «соціалістичною шляхетчиною», бажанням старшувати над українським народом навіть по соціалістичній революції. Правда, він довгий час, не знаючи добре відносин в Галичині, (хибно) думав, що тут булаб можлива співпраця з місцевими польськими соціалістами над організацією працюючого люду, в ім'я спільної боротьби проти визиску; але про якісь сподівання на поміч українській справі з боку корінних Поляків та Москалів соціалістів, у нього не було й мови. Навпаки, від тих він завжди сподівався тільки імперіялістично-обєднательських зазіхань (і не помилився). Лектура його писань, особливо «Исторической Польши» дає пре-

богатий доказовий матеріал в цьому напрямі*).

Коли-ж «всесвітнянством» звати входження у різні міжнародні обеднання, і вважати й це лихим або хочби пустим ділом, то ми бажалиб тільки одного: щоби не мати тут на думці чомусь тільки Соц. Інтернаціоналу, куди входять укр. соціялісти, але не забувати й про Т-во Прихильників Ліги Народів, Міжнародний Студентський Аліянс, Інтернаціонал Пласту, Міжнар. Кооп. Союз, Міжпарламентарну Унію, Інтернаціонал Католицької Акції і т. д., куди, як відомо, входять як члени теж українські люде й організації. Коли-ж вже відкидати міжнаціональні культурні взаємини, то початок хай зроблять «націоналісти», відрікаючись лектури Барресів, Шпенглерів, Макіявелів і т. д.

Ми від себе не тільки не бачимо нічого злого ані тим більше смішного у міжнародніх взаєминах, але навпаки, дуже радіємо з кожного виступу укр. людей на міжнародньому форумі, бо віримо, що кожне правдиве слово, сказане на тому місци про українські справи, є діло корисне Україні. Нарід, котрий по рецепті національного егоїзму і виключности захотівби замкнутися у своїому власному «Гетто», живучи у засадничій ворожнечі до всієї решти світа, шкодив би перш усього самому собі. Настрій націон. егоїзму тим особливо небезпечний, що так само як колись релігійний фанатизм, має особливу здібність засліплювати уми.

Він то привів Європу до найжахливішої війни,

*) Правда, про «всесвітнянство» в тому кепському розумінні, яке Драгоманову підсуюють його націоналістичні опоненти, балакали чимало різні соціялістичні «собиранелі земель руських», а нині роблять це їхні большевицькі потомки. Притім вони реклямують свою московську національну державу і культуру за те «всесвітнє море», куди належалоб влитися Українцям. Та якраз Драгоманів був їх найгірнішим ворогом, що вів з ними неустрашну боротьбу. «Ми казали, — писав про те Драгоманів, — що на світі не має ні всесвітнього «народа», ні всеросійського — і через те радили всім, а найбільше тим з московських соціялістів, котрі себе видавали за всесвітніх і всеросійських, звернути більше уваги на краєві й народні відмінні між людьми у Росії» (Громада 1879. ч. 4. ст. 360).

а опісля до нових зброєнь, митних і демпінгових воєн, а затим до найважчої господ. кризи, яка може привести до нової війни і нового знищення. Проповідники національного егоїзму, яких було повно в довоєнній Німеччині, повинні хіба бачити, до якої руїни вони довели свій край; та їх це очевидно нічого не навчило і через гітлеризм вони намагаються вести Німеччину далі тою самою дорогою. Те саме може чекати не нині, то завтра Францію, якщо вона не змінить своєї політики.

Здається, що вже починає розуміти небезпеку! Цей шлях — постійної війни всіх проти всіх — не є шляхом до скріплення добробуту народів та розвитку їх культури. До тої мети веде інша дорога: признання кожному права на його територію і гарантія незалежності кожної нації. Нехай, що ще нераз полетиться кров, — та все таки нарешті відкриються людям очі, що треба вибирати одно з двох: або повну загладу Європи або розцвіт на основі пошанування рівності всіх народів. Хто цього не захоче сам зрозуміти, того примусять інші.

Це все є можливе однак лише на основі визнання певних всім спільних засад. Першою з них, основою народжуючоїся в тяжких болях вселюдської етики, мусить бути теза, що кожна народність має право на недоторканість своєї території і на охорону праці та майна своїх людей. Коли вона стане (і то щиро!) духовим добром у всіх народів, тоді не буде більше серйозних перепон для мира.

Правда, нині ще є небагато таких, що поділяють ці думки, але вони є і їх число зростає. Та головна річ не в тім, кілько є вже нині таких людей, а в тім, чи сама засада є правдива; а раз думка ця правдива, то ми мусимо прикласти всіх зусиль для того, щоби вона ширилася, не занедаючи притім очевидно усіх можливих і доступних засобів самооборони проти всіх тих, хто нарушує повищі засади.

Бо з визнання засади рівності всіх

народів впливає послідовно право кожного народу на самооборону. Що більше, нарід в тім положенні має моральну підставу домагатися співчуття своїй обороні з боку інших народів. Навпаки-ж, не має права протестувати проти насильства і покривдження той нарід, чи ті його одиниці, що не визнають засад міжнаціональної етики. Лише так треба розуміти соціалістичний клич міжнародньої солідарности. Хто-ж визнає засад національного егоїзму, той помагає морально виправдувати насильство, зроблене або загрожуюче його власному народові.

Тут чуємо тріумфальні оклики наших «націоналістів»: «ага, то ви пацифісти? ви проти війни? Ви миритеся з існуючим станом річей? Хочете його «змінити» самою моральною проповідю? Атже-ж тільки війною може визволитися наш нарід!»

Опять прийшлося-б здвигнути раменами, або заявити прямо: це на жаль знову непорозуміння. Ми говорили про вирівнювання спорів між державами, а нам підсувають думку про недержавну націю. Яку ціль має взагалі балачка про те, чи ми хочемо війни чи ні? Хіба це може спинити або прискіпити війну між існуючими нині державами? Ми можемо тільки говорити теоретично про те, чи війна на нашій землі вийшлаби нам на користь чи ні. Отже, коли про те ходить, то відразу заявляємо, що не на користь, а на шкоду, бо серед нинішнього укладу відносин Україні не могли бути субектом війни, лише її обектом, війну велиб існуючі нині імперіялістичні сили, а ми, себто наш селянин чи міщанин, малиб обовязок поносити її кошти.

Зовсім інше питання — проблема еманципації недержавних народів. Не можна путати з собою цих двох справ. Історія нас вчить, що в різні часи бувало різно: одні визволялися мілітарно (Ірляндія, Польща, свого часу Греція, Болгарія, в значній мірі Чехія), іншим «доля сприяла», хоч таких було менше. Але ніколи це не була «війна»; це були повстання, революційні здвиги, до яких не відно-

ситься те все, що вище сказано про війну. Визвольних рухів поневолених народів (і клас) ні демократія, ні тим більше соціалізм ніколи не осуджували, навпаки, їм горячо сприяли. Скільки ця підпора допомогла прим. Польщі для здобуття незалежності, це хіба всім добре відомо.

Ідеологія перманентної війни — — —

Мотто: »Спарта скерувала всю свою увагу виключно на уґрунтування (фізичної) потуги. Здобула її, визбуваючись інших людських стремлень. Вмерла з тої власновільної ампутації«.

Р. Таґур.

Наші »націоналісти« люблять одначе гльорифікувати війну взагалі, війну як війну, прибираючи позу професійних генералів, для яких війна є заняттям і то важнішим над усі »цивільні фахи« *). Вони, не гірше кадрових офіцерів, осуджують взагалі мир і мирну працю. Залюбки виступають притім проти людей, що війну вважають тільки злом, іноді необхідним, але всетаки злом. Таких вони осуджують як... »угодовців«, що мріють про »спокій за всяку ціну« і т. д. Розуміється все це є наслідуване з практики чужосторонніх мілітаризмів.

Пригляньмося цій справі по суті. Чи війна є цінністю сама в собі, та яке повинно бути до неї наше відношення?

Хто втікає від боротьби, коли йде наступ на його землю, на його добро і працю, той очевидно трус. Хто вміє ставити чоло надвигаючій навалі і хоч уступає, то з очима втяленими в очі ворога — той очевидно колись таки буде горою. Цей хід думок голошено у нас з соціалістичного боку від десятків літ, тоді, як нинішні боги перманентної війни ще писали: »історія не знає прикладу, де-б поневолена нація визволилась лише власними силами« (Д. Донцов, Сучасне політ. положен-

---

*) »Єдина правда, єдиний закон, яким є нація у вічній боротьбі з другими націями«. (Ст. Охримович).

ня нації, стор. 27) — себто ширили зневіру і орієнтації.

В одній (дуже нелюбій авторові »Націоналізму«) соціалістичній публікації з 1924 р. пропаговано такі думки:

»Інша річ війна нападеної нації в обороні своєї землі і свободи. За таку війну соціаліст завжди мусить стояти і перший до неї спішити. (К. Коберський, Українське народництво).

Це відноситься до боротьби проти національного утиску. Але це саме правило обов'язує соціаліста й відносно соціальної проблеми. І тут не є соціалістом той, хто хилисть голову в ярмі або потурає неправді. Вже Шевченко, духовий батько нашого соціалізму, казав, що »на те й лихо, щоб з тим лихом битися«

Боротьба проти всякої неправди, в якій би вона формі не виступала — це відоме всім гасло соціалізму. Ніхто так не осудив відступництва від такої боротьби, як власне соціалізм.

Соціалізм похваляє лише одну форму боротьби: оборонну, боротьбу нападеного, боротьбу за право народу *). Такої боротьби справжній соціалізм не тільки не повинен лякатися, але навпаки, він радо її витає, бо у ній гартується його дух:

»І нічого сумувати, що шлях людському духові завалений скалами й зламами. Є перешкоди, значить, є праця, є поле для прикладення енергії, для самопосягати, є можливість покласти свої сили в службі ідеї, здобути те найбільше щастя, про яке тільки може мріяти людина! (Коберський, Народництво).

Стільки для вияснення соціалістичних позицій, щоби не було непорозумінь. Та інакша справа, коли вихваляється заборчу війну, наступ на чуже, як це починають робити вже й наші »націоналісти«, очевидно, тільки у фантазії. Ще гірше, коли такий проповідник війни для війни дозволяє собі вважати всіх, хто не поділяє його імперіалістичних за-

---

*) »Кожна заборчу війна є неморальна; лише оборонна війна є морально дозволена« — думка І. Г. Фіхте з »Промов до німецького народу« (цит. за P. Barth, Philosophie der Geschichte a S., ст. 819). (Це той Фіхте, цитат з якого Д. Донцов помістив во главі свого »Націоналізму«).

сад, »угодовцями«, »травоїдами«, »фотельними людьми« і под. Тут маємо діло з новим підтасованням понять, яке не приносить чести авторам таких логічних скоків.

Коли ми є при справі війни, то не завадить звернути увагу ще на дві окремі обставини. Всякому хіба ясно, що »війну« можна не завсігди вести, а знову т. зв. конспіраційно-підпольну війну можуть вести лише нечисленні гуртки. Що-ж має робити вся решта народу за цей час? Очевидно, якби нарід держався поради »націоналістів«, то його роля малаби бути пасивна, вижидająca, що найвище подивляюча. А противник тимчасом буде спокійно брати позицію за позицією з нашого стану посідання, хоч при інтенсивній економічній, політичній та культурній роботі моглоби бути якраз навпаки.

На цю небезпеку звернув увагу Гром. Голос у статті »З історії терору« (ч. 23 за 1932 р.), підкреслюючи особливо те, що вчинки героїчних одиниць маса, коли неосвічена, приймає все, як вчинки казкових, надлюдських сил, що ще більше усилює активність самої маси.

Друга обставина така: в цілій Європі є й сьогодні стан війни фактичної, але вона ведеться тепер шляхом господарських та культурних змагань. На цей фронт пішли по світовій війні всі найкращі сили народів. Дивно, що не хоче цього бачити тільки та частина української інтелігенції, що визнала своєю релігією фашизм. Вона посувається навіть до відкритого зогиджування в своїй пресі т. зв. органічної роботи. Тим людям радимо уважніше придивлятися до того всього, що нині діється в цілому світі, до тих форм господарської і суспільно-організаційної боротьби, що ведеться по всіх країнах та вчитися.

Бо коли прогайнуємо і цю нову боротьбу, так як програли недавно мілітарну, то наші потомки матимуть повне право кинути на нас ще більшого каменя, як той, що ми нині кидаємо на діячів 1917—1918 років. На цім

новім фронті боротьби не забракне роботи для всіх жадних бою ще на цілі десятки років.

Все у свій час і на все своєчасні способи!

„Дух експанзії, хижацтва, завоювництва, імперіялізму“ — — — — —

Теоретики нашого фашистівського націоналізму є любителями зовнішніх жестів, театральних поз, щоби хоч тим відрізнитися від решти правих націоналістів. Одно з перших місць у реєстрі жестів займають вище названі летючі слова. Їх почуєте нині з многих уже уст, бо вони дуже схлібляють »національній амбіції« (очевидно, хибно понятій).

Ці фрази позичено зі словника польських, італійських та німецьких фашистів, де вони, хоч теж шкідливі, та мають все таки якийсь актуальний зміст, раз є своя національна держава і є, хоч теоретична, можливість управляти політику завоювництва. На українському-ж ґрунті вони очевидно виглядають зовсім несеріозно.

Та нам можуть сказати: названі кличі треба трактувати як виховний напрям, як змагання до того, щоби уже заздалегідь приготувити націю на ті завдання, які її, мовляв, колись чекають.

Коли так, то згода, розберемо поважно й цю проблему.

Чи справді завоювничий дух є необхідний для того, щоби націю удержати в стані свіжості, гарту і здоров'я? Чи це потверджується фактами з історії? Історія імперіялізму починається в Єгипті (третє царство), відтак її продовжують Ассирія, Вавилон, Персія, Македонія, Рим, Франконська держава, Монголія Джінгісхана, Москва царів і т. п. Що було спонукою до творення цих імперій та які були від того наслідки для народів, що їх творили? Майже завсігди не якась справжня господарська konieczність, а звичайна жадоба поширення власти, збільшення багатств володіючої верстви, рідше чисто ідеалістичні спонуки, як жажда слави для слави (Олександр Вел.). Новочасні імперіялізми, пра-

вда, є переважно орієнтовані економічно (боротьба за колонії, як ринки збуту для промислу і джерело сировини). Але й тут примішано стільки погоні за особистим зиском (інтереси фірми!), а крім того стільки шовіністично-месіянського чаду, стільки хоч нематеріальних, то все такі негативних духових чинників, що на ділі новочасний імперіалізм не багато різниться від стародавнього*). Д. Донцов мавби рацію зі своєю фразою: «Кожний лиш те посідає, що другому видер» (Націоналізм 226), якби відніс її не до всіх людей взагалі (до чого вона не пасує), а тільки до імперіялістів та капіталістичних визискувачів, яких стан посідання нині в дійсности опирається головню на грабіжі.

Але ходить про наслідки імперіялізмів. Що каже історія? Чи справді імперіялізми «освіжували та гартували» народи? Отже є фактом, що всі вони породжені зі зла, злом кінчили. Всі довели до страшної деморалізації серед правлячої верхівки (по думці: уживай життя!), до безшабашного розкішництва, сполученого з нелюдським тиранством і всі розпалися. Разом з ними часто пропадав і слід по тих народах, які були підставою для їх появи. Нові імперії розкладаються на наших очах (Німеччина, В. Британія, Росія). Імперіялізми не скріпили організаційно своїх власних суспільств, не загартували їх до життя, а навпаки, привчали їх (головно вищі верстви) до вигідного, легкого життя без праці, чужим коштом; з продуцентів (хліборобів, робітників, промисловців, купців) робили переважно споживачів (урядовців, воєнську касту). Зате гартувалися дуже часто поневолені імперіялістами народи, а маючи заперті двері до споживчого державного апарату, опановували продукцію і торгівлю (Греки, Жиди в Римі, Чехи в Австрії, познанські Поляки), творили духову культуру (Греки в Римі) і т. д. Ірландія такою організаційною творчістю скріпилася на стільки, що видер-

*) «Націоналістичний ідеалізм є приневолений утримувати себе в постійному пияцькому підйомі. Вічно хлеще відвар самовхвальства» (Р. Тагур).

ла від Англії поважні уступки в політичній ділянці. Американські фермери («селюхи», як сказавби ЛНВ) і промисловці виперли зі свого краю бюрократів і мілітаристів Англіїців; на наших очах починається така-ж гра в Індії.

Так імперіялізм викликає проти себе відпір з внутра. До того приходить ще реакція із зовні: зі сторони конкуренційних імперіялізмів. Одних завойовників заїдають другі. «Хто мечем воює, той від меча гине».

Імперіялізми вмирають. Але це не значить, що разом з ними мусять вмирати й ті народи, що їх завинили. Хоч німецькому народові відібрано колонії, то він мимо того не перестав бути продуктивним і життєздатним тілом. Бо в історії рішає не здібність народу до територіальної експансії, а вміння творити духові і економічні цінності власними силами, на своїй власній території.

Видючі очі бачать вже навіть у такій Франції страшну небезпеку, яка загрожує нації від того чаду життя чужим коштом, що його поширюють праві націоналісти. Ось що пише прим. Ромен Ролан, один з провідних духів сучасної Франції:

«Знаю... що цілий повосний світ заливав філя варварства.

«Горе побідникам! В побіді може є якесь прокляття. Спробуйте, мої польські приятелі, вирватися з обіймів тої Ананке. Веде вона за собою смерть, смерть народів, що осягнули перемогу та зловжили нею». (Лист до ред. «Газети Польської», «Час» ч. 78. з 9/XII. 1931).

А троха вище у цьомуж листі смілива заява:

«Я є також ворогом колоніального імперіялізму моєї власної батьківщини, націхованого грабіжницьким духом, особливо в Індокитаю. Не знаю національних ані чуттєвих оглядів, якіби мене в цьому напрямі здержували.

«Французькі політичні кола знають мене, як непримиримого ворога того роду зловживань і знають, що я ніколи не перестану зривати маски гіпокризії, за якою так часто криється брутальна сила». (Підкреслення наші).

Так думає і говорить справжня європейська людина, не поклонник «первісних гонів», гонів не тільки по суті неетичних, але нерозумних передовсім з точки погляду власного інтересу. Ромен Ролан добре передбачує завтрішнє.

Його віщування стверджує те саме, що сказав

поет Індії, що 30 літ тому назад, маючи на думці імперіялістичні держави Європи. Ось слова Рабіндраната Тагура:

»Танцює серед брязкоту зброї, у зловіщих піснях помсти
паний шал наживи народів самолюбних.

Хижацькі фүрії Націй чекає смерть ганебна серед оргій
ненадійства,

Бо світ вони вибрали собі на жир.

Лижуть його, обгризують, кусками ковтають і грубнуть
чимраз більше.

Плюгавий пир нарешті перебе грім, соняшна стріла з неба
— огидне туловище вдарить в само серце!!

(Р. Т. — Націоналізм).

Алеж — перебивають нас — хіба «експанзія, імперіялізм» мусять обов'язково означати зазіхання на чуже добро? Аджеж оден теоретик в однім місці розуміє ці слова також ширше, як вічне «стремління до розбудови взагалі, до творення нового». Так, признаємо, але вбачаємо в тім новий прояв змішання понять, зовсім чужих по суті. Що має зі собою спільного духова творчість, підприємчивість і... насильний підбій, грабіж чужого добра? Потрібне це хіба тому, хто підходить до справи з нещирими намірами: знаючи, що ідеологією розмаху та інтенсивності в сфері духової творчости прийме радо всяка здороводумаюча людина, підкидає туди ще й «зазулине яйце» ідеології походу на чуже, щоби таким чином перепачкувати туди свою справжню думку-отрую. Хитро подумано, нічого казати, та баламуцтво все таки остає баламуцтвом, підтасовання підтасованням.

Зрештою, якби навіть, то не так важно, що думали теоретики, пишучи, як те, що у тім написанім вчитали їх послідовники. Отже не може бути ніякого сумніву щодо того, як визнавці нашого «націоналізму» розуміють слова «експанзія» та імперіялізм. У процесі 14-ох оден з їхніх оборонців, др. Ганкевич («Час» ч. 69) відчитав документ, що вважався заповідником підсудних «націоналістів», документ справді осоромлюючий українське ім'я. Десята «заповідь» звучала:

»Змагатимеш до поширення й скріплення сили, багатства і простору української держави шляхом поневолення других народів».

(Признаємося, нам лице паленіло за українську руку, яка написала ці слова).

Молодь, як молодь. Вона щиріша від теоретиків, і коли щось думає, то те й каже, хочби воно й не було вершком мудрости. В даному разі вона сказала просто й щиро те, що вирозуміла з лектури теоретиків, втративши очевидно за цією лектурою вже й здібність відрізняти добро від зла, ба, навіть корисне для справи, якій хоче служити, від шкідливого.

Ще одна подробиця, з нагоди приведеної «десятої заповіді». Завважте докладно текст. Не сказано там, що «поневолення других народів» має бути лише одним із засобів здобуття «сили й багатства», а таки самотнім, єдиним засобом! Якби було вставлено хоч одно слівце в роді «навіть шляхом...», або «хочби шляхом поневолення». Виходить, молода людина, яка це писала, не уявляє собі взагалі іншої ролі майбутньої укр. держави, як тільки мілітарне авантюрицтво! Праця, творчість, суспільне будівництво, просвіта, кооперація, взагалі всі конструктивні цінності — все те для неї не існує поза легкою наживою чужим коштом. І це писали члени нації, яка сама є чи не найбільше покривджена в Європі та повинна хіба розуміти етичну низькість та навіть практичну безвартісність таких методів ущасливлення власного народу!

Просто жах збирає, як уже глибоко встигла зайти гангрена*) і які то виростуть суспільні робітники з такого посіву.

*) На скільки не природним (не кажемо про те, що сьогодні абсолютно неактуальним) є для Українця імперіалістичний спосіб думання, це доказує примір самого Донцова. У ЛНВ (V/31) в більшій статті про О. Пчілку Д. Донцов згадує м. і. про те, що Пчілка «ненавиділа В. Белінського, як софістичного оборонця кривавого шляху рос. анексіонізму». (Річ у тім, що свого часу рос. критик Белінський возвеличив грабіжницький похід Росії на Кримців і Кавказців, а Пчілка очевидно співчувала з нападеними). Донцов «співчуває» в даному разі з Пчілкою і Кримцями та Кавказцями, хоч згідно зі своєю теорією повинен і він величати московський імперіалізм (тим більше, що в данім випадку цей імперіалізм поширював можливості укр. колонізації на Схід і Південь)! — Таких протиріч повно у всіх наших «націоналістів». Мода тягне думку в оден бік, а «здоровий розум батьків» все ще іноді у свій бік.

„Нація вище класи!“

»Одиноким нашим завданням, так думає індуський націоналізм, є побудовання чудової статуї політичної свободи на сипкому піску соціального невільництва... Подібно як людина, якій ноги скорчилися так, що вже ходити не може, впевнює себе самого, що ноги добрі та що ніщо їм не бракує, — хоч ходить тільки на кулі... Наш націоналізм ігнорує своєрідний біг нашої історії, хоче попросту перенести до нас історію народів цілком інших».

Р. Таг'ур («Націоналізм»).

Що значить у наших відносинах ця фраза, привезена теж зі заграниці?

Серед української нації маємо такий приблизно соціальний уклад: яких 90 відсотків спролетаризованого селянства, до 5 відс. дрібного міщанства, яких 2 відс. промислового робітництва, стільки-ж приблизно інтелігенції різних занять і може який 1 відс. самостійних підприємців (купців, промисловців, великих землевласників), що їх можна би зачислити до капіталістичної класи. Соціальний склад того неукраїнського елементу, що живе на нашій території тут під Польщею, є зовсім відмінний: сильна (відносно) верства дідичів, чисельна верства світського та духовного урядництва, чимала група промисловців та хмара торговельних і кредитових посередників. І ось за таких соціально-господарських умов підноситься клич: «нація вище класи», себто: на бік соціальне питання!

Розберім справу спершу не теоретично, а чисто практично. Чи є в інтересі української національності не торкатися, прим. земельної справи, і то тому, що при радикальному її вирішенні могло би потерпіти крім маси неукраїнських дідичів ще й кілька українських більших землевласни-

ків та церковні добра? Чи це промовчування земельно-господарського питання не буде дуже на руку всій земельній буржуазії, отже роботою в користь чужонаціональної посідаючої класи? Нам здається, що вже на цьому практичному примірі відразу видно, до чого веде промовчування соціального питання.

А тепер загляньмо у саму суть справи. Націоналізм, оставляючи на боці зовнішню політику, повинен на нашу думку в краєвих справах стреміти до того, щоби згуртувати в одну суцільну громаду усіх людей своєї нації. Очевидно, що щира солідарність можлива лише між рівними. (Який-же це бувби до біса національний рух, що-б не визнавав засади рівності всіх членів нації?)

Коли-ж всі мають бути рівні, то як з тим помирити існування «вищих» і «нищих» клас, посідаючих і неспідаючих, ситих і голодних? Чи змістом справжнього патріотизму не повинно бути благородне і високоетичне стремління до маєткового вирівняння між «синами однієї Матери»? (Не маємо на думці стопроцентого вирівняння, яке останнє завше лише ідеалом, але хоч приблизне вирівняння, яке усувало би різкі соціальні різниці).

Припустім, що «націоналісти» приймають разом з нами цю засаду. Що з того слідує? Чи це не значить, що треба усунути класову нерівність внутрі нації, згідно з ідеалом Шевченка і «Книги Битія» Костомарова («Україна без холопа і без пана»)? І чи можна дійти до того стану дорогою заперечування класового питання, прикриваючись темною фразою «нація вище клас»?

Що-ж є властиво ця «нація» (хочби навіть і великою буквою Н писана), яка може існувати десь поза класами? Хіба «Нація», це якісь інші люди, не ті, з яких складаються класи внутрі неї? Тому, що нація складається власне з клас, тому «інтересом нації» могло б бути лише те, що є інтересом клас, всіх клас. *)

*) Нацією, згідно з глибоко подуманим означенням проф. Старосільського («Теорія нації» Відень 1922) вважаємо «суспільство, яке в стремлінні до політичної самостійності, себто до опанування держави, стало спільнотою». В самім понятті спіль-

Не кажемо, що таких всім спільних справ нема зовсім. Ось вони: змагання до державности, оборона території, евентуально прав мови. *) Все інше, чого-б ми не торкнулися, уявляє собі майже кожна з існуючих кляс в інший спосіб. Іншої земельної політики хоче ділч, зовсім іншої селянин; інтереси купецтва не покриваються зі змаганнями селян і т. д. Що-ж уважати тим «національним», себто «загально-національним», надклясовим інтересом, якому малоб прислугувати першенство перед всіма іншими інтересами?

Клич «нація вище кляси», як бачимо, по суті зводиться до досить скупого змісту, бо т.зв. формально-національної програми. Поза нею остають такі животрепещущі справи, як форма державности і влади, соціально-економічний устрій, зміст культурних змагань. Ні одна з тих справ не вміщається у т.зв. формально-національну програму, а вирішується з точки погляду суспільно-політично-культурних світоглядів, яких може бути багато в межах одної нації.

Нація не може існувати поза клясами. Хіба, що в ній уже нема кляс, бо вже усунено клясову нерівність між людьми. Коли-ж ні, коли кляси існують, то фраза про вищість «Нації» над клясою має на меті хіба те, щоби відвертати увагу від клясової проблеми — для того, щоби консервувати кляси. Об'єктивно отже цей клич виходить на користь тим, кому залежить на збереженні клясового поділу, себто т.зв. посідаючим клясам (у нас,

ноти міститься елемент духової єдності, зорганізованости, почуття солідарности. Нацією є отже лише те суспільство, в якому живе цей дух єдності і то в усіх його складових частинах, єдності принаймні в бажанні мати свою державу на своїй території. (Не кожна народність є отже нацією). Нація є тим здоровіша і відпорніша, чим довший є реєстр інтересів дійсно спільних всім або хоч більшості членів нації, а менше внутрішніх розбіжностей і конфліктів.

*) Попередники нинішних «націоналістів», галицькі ругенці з 70-х років додавали до цього реєстру ще такі «національні святощі», як етимологічний правопис, греко-катол. віра, юліанський календар, то-що.

як сказано, чужонаціональним). Він є шкідливий 97 відсоткам українських людей, чужий нашій демократичній традиції, яка кормилася іншими ідеалами, починаючи з Запоріжжя, а кінчаючи Кирило-Методіївським Брацтвом, Драгомановим і Франком.

Припустім однак, що посідаючі кляси на українській території не є чужонаціональні, що поміщицтво, чиновництво, купецтво і т. д. — це все Українці з діда-прадіда. Чи й тоді малоб який змисл видвигання клича, що говорить про «надклясовість» національного руху? Чи й тоді можнаби замикати очі на соціальне питання, як той струс, що сховавши підчас бурі голову у пісок, думає, що на світі уже нема бурі? Усі державні народи є в такому положенні; однак навіть такі традиційно консервативні суспільства, як польське, не посуваються аж так далеко, щоби в нинішніх часах нехтувати основні вимоги соціального законодавства, охорони праці, народньої освіти, розбудови сільської культури і т. д. Правда, не всім це подобається; дехто ще й нині мріє про поворот до кріпацтва на селі, а до абсолютизму підприємців в промислі! В добі гетьманату на Вел. Україні відбувалася люта клясова розправа поміщиків над селянством (робила це «надклясова Українська Держава»). Та все таки загальний напрям соціального розвитку не йде по цій лінії. На нехтування соціальних реформ дозволяють собі нині вже тільки цілком засліплені доктринери клясового панування («клясократик»).

Але діло в тім, що таку саму назаднячку роботу роблять на ділі й ті всі, що балакають про «вищість Нації над клясою». Хто каже: на бік соціальне питання, той дурить себе самого, думаючи, що тою фразою він заявляє свою «невтральність» у соціальному питанні. На ділі-ж він тим каже лише те, що не хоче торкати того соціального устрою, який існує. Іншими словами: не посягайте думкою на дідичівські ґрунта, не думайте про кращі зарібки, про менші податки, про знищення надвлади картелів, про безпеку на старість, про опіку над безпритульними дітьми —

7
бо все те є класові питання, які належить відкинути, і то... »в інтересі Нації«.

»В інтересі Нації« — треба, мовляв, скріплювати суспільну позицію пануючих нині вищих верств (не-українських),, треба саботувати і дезорганізувати класово-економічну самооборону українських людей праці.

Це є логічні висновки з засадничої тези, яку розбираємо. Просимо тих, яких наші висновки може заскакують несподіванкою, ще раз перевірити наш хід думок.

Поки нам не доказано помилки, ми твердимо, що нехтування соціального питання і класово-оборонної акції українських народніх мас рівняється роботі в користь найбільших ворогів не тільки українських трудових мас, але й цілої української національної справи.

„У нас нема буржуазії, отже непотрібно й класового руху“ — — — — —

Це тільки інша відміна щойно розібраної фрази і відповідь на неї вже почасти дана вгорі.

Припустім, що справді нема ні одного українського фільварку або іншого капіталістичного підприємства, то чи з того виходить, що Українцям не треба класово організуватися до боротьби за земельну реформу, за охорону праці, за справедливий розклад податків, за усупільнення промислу і т. д. Ми хотілиби бачити такого націоналіста, який, вдумавшись у річ, сказавби: не треба!

А колиби такий і найшовся, то нехай з гори погодиться з тим, що ми назвемо його думку шкідливою для укр. працюючого народу, а корисною для не-українських визискувачів. Класова організація і боротьба у нас двічі потрібніша, як де, бо до неї нас веде не лише життєвий інтерес наших народніх мас, а й цілий наш національний інтерес.

(На ділі є у нас дещо своєї буржуазії, а ще

більше таких, що думають по буржуазному та мріють про те, щоби стати буржуазією*). Загальний образ ситуації від того не змінється).

„Солідарність усіх станів і клас“ — — —

(або солідаризм).

Це фраза, яку залюбки повторюють прихильники фашизму, особливо ті з соромливих, в яких ще нема відваги назвати себе прямо фашистами.

Думка про можливість солідарності між дідичем і малоземельним селянином, між фабрикантом і його кепсько платним робітником, це така сама мрія, як казка про мир між вовками й вівцями.. В нашу повоєнну публіцистику такі міркування попадають знову контрабандою з таких органів, як Слово Польске, або Кур'єр Львовські. Це дуже стара, архискучна і архисентиментальна пісенька про спільність інтересів панського двора і хати, пісня, якою колись ogrівали шляхотні серця панночок, відданих на виховання до інститутів для «благородних дівичь». Пізніше цю пісню стали співати нові феодалі — промисловці та їхні теоретичні оборонці, економісти з т.зв. солідаристичної школи, намагаючись доказати спільність інтересів капіталістичного працедавця і робітника.

У Польщі ця пісенька ще й нині кінчиться рефреном: „Z szlachtą polską polski lud“. Відомо, як то воно було на ділі, як шляхта в практиці здійснювала клич про «солідарність двора з халупою», як вона руками й ногами противилася будь-яким соціальним реформам, аж поки тим своїм опором і обороною шляхецьких станових привілеїв не розложила польської держави внаслідок та не завалила її. Відомо й те, що навіть по тій «шкоді» Поляк не змудрів. У добу по упадку Наполеона, коли щезли надії на відбудову Польщі через вміщення заграниці, коли всяка думаюча людина по-

*) Ті «мрійники» для нас більше небезпечні, як правдива буржуазія, бо, обертаючися в наших кругах, вони затроюють все своїм духом й баламутять особливо інтелігенцію.

винна була прийти до висновку, що відбудова мусить прийти з н у т р а, дорогою організації власних сил, отже цілковитої переміни всіх шляхецьких традицій та покликання до діяльної ролі самого люду, — навіть і тоді ми не бачимо серед польської шляхти ніякої зміни тих настроїв. У добі, що попередила повстання 1830 р., коли молоде покоління (переважно шляхоцького походження) кипіло жаждою боротьби, цього вибуху національного чуття не підкріплено ані крихіткою соціального співчуття ані політичного розуму. Як свідчить В. Грабскі, помимо трагічної науки, яку дала Полякам історія, „*prąd opinji publicznej, dążność sejmu i tendencji rządu, ogół zatem sił społecznych kraju (не виключаючи отже й запальної молоді!) był zgodny, aby los i byt włościan (крепаків) pozostawić najzupełniej grze osobistych interesów większych właścicieli.*“ Колиж почалося повстання і всякому мусіло бути ясным, що, коли не вдасться до нього приєднати селян, то шкода буде усіх зусиль, тоді сойм, по довжезних, ціломісячних дебатах, майже під обстрілом московських гармат, вирішив, але що? — Освободити від панщини та увласнити селян на... нечисленних державних ґрунтах, не торкаючи зовсім селян-крепаків на ґрунтах приватних землевласників! Тай тим, що їх освободжено, відібрано сервітути в державних лісах і пасовиськах і нарізано дуже скромні земельні наділи. Про приватних крепаків була така бесіда:

„Nie czas“, „nie pora“, „potem“!! — to zawołanie, które się stale słyszało *).

Нічого не змінилося й за 33 літ після того, підчас другого повстання, якому проводила уже партія »демократів«. Вони були приневолені співати:

„gdy naród do boju wystąpił z orężem
panowie w stolicy bawili;

---

*) М. Т. Е. Sprawa włościańska w dobie powstania listopadowego. „Rolnictwo“ 1930. № XI.

gdy naród zawołał: umrzem lub zwyciężym!
panowie o czynszach radzili...»

(«Чинші», це панщизняні оплати і відплати діди-
чам від селян. Зважте, що це діялося вже по про-
голошенні «свободи» московським царем Олексан-
дром!).

Ну, а славні наші українські (хоч і нечисленні)
земляки-поміщики з Вел. України, чи вони краще
списалися в добі, коли український нарід «висту-
пав з оружжам»? Чи не пристали вони до акції,
яку повела московська буржуазія і поміщицтво
вкупі з німецькою командою — проти українського
уряду, Центральної Ради? Все те було зроблено
для «земельки», «чиншів», грубо-матеріяльних ін-
тересів, хоч сьогодні є люде, які хочуть предста-
вити й цю роботу, як і де й ну акцію і то... »в ін-
тересі української справи«!

Чи не смішно, маючи такий досвід на живих
фактах, говорити ще й нині про солідарність всіх
станів і клас? З усього, що коли небудь сказав
Ленін, без сумніву правдивою і глибокою є така
його думка:

«Классово одурить нельзя»

себто: класи не здуриш. Особливо не здуриш по-
сідаючої класи шляхти і буржуазії, бо ця класа
досить має свідомости своїх класових інтересів.
Людина, яка щось посідає, прив'язується до того
над усі міри, «пристращається», мовляв Квітка-
Основ'яненко. На всі заклики, що інтерес нації ви-
магає, щоби поступитися в чомусь зі своїх приві-
леїв, вона відповість завжди однаково: ви не ро-
зумієте інтересу нації; інтерес нації є в тім, щоби
власне скріплювати, а не ослаблювати мою класу.

Радо приймемо до відома, коли хтось нам
назве протилежні факти з історії і заявляємо го-
товість тоді зревідувати цей наш погляд *).

---

*) Про правдивість згаданої Ленінової тези тепер перекону-
ються практично його учні, зі Сталіном на чолі. Згаляючи мужи-
ків силою у колгоспи, вони задумали «одурити мужика» на велику

Отже, пощож видвигаютъ і кольпортуютъ фрази про «солідарність кляс», коли вони беззмістовні? Відповідь на це знайдемо, приглянувшись, хто їх видвигає і поширює, та серед якого середовища? Отже побачимо, що цю пісеньку співають не багатим, а бідним, не упривілеєним, — а обезправненим. Робиться це очевидно не з іншою метою, а лиш для того, щоби відповідно настроювати низи, обезброювати їх психічно, переконуючи їх самих про те, щоби не висували клясових домагань, бо, мовляв, того вимагає інтерес «нації»! Чиж може бути лекший, чим цей, спосіб «розвязки» соціального питання?

Маючи під своїм впливом величезний апарат преси, церкви-проповідниці, школи і т. д., заінтересовані вищі верстви використовують їх для пропаганди своєї справи. А добродушні люде дають їй себе іноді ловити на гладкі фрази про «солідарність всіх кляс і станів».

Не вірючи у солідарність між клясою працюючих та визискуючих, ми зате розуміємо абсолютну потребу і можливість солідарності між окремими відгалуженнями кляси працюючих, до якої числимо: трудове селянство, дрібне ремісництво, зарібників-робітників та працюючу інтелігенцію. Для такої солідарности є дана солідна економічна основа: спільність у боротьбі проти визиску капіталістичним ладом та мілітарною державою.

Правда, у нас є ще й інше розуміння повищого клича: мовляв, розходиться про солідарність між верствами й станами всередині самого українського народу. Це значить: щоби селянин не завидував землі й маєтків багатому дідові чи пароху, за високих доходів якомусь директору, зисків фінансистові, купцеві і т. д. Клич «Свій до свого» має бути виразником цієї думки в господар-

стві, щоб улекшити собі відбирання в нього хліба. Та зростаючий «бунт колгоспів», якого відгомонами переповнені усі сторінки преси большевиків, свідчать, що підступ не вдався, кляси дрібних хліборобів таки не обдурено.

ський ділянці. В такій формуловці «солідаризм» очевидно має менше гострих кінців; в клічі «свій до свого» може міститися й здорова думка, о скільки той «свій» дійсно дасть працю у своїм підприємстві українським людям і на людських умовах (що на жаль не все має місце). Але й тут є чимало поля для спекуляції. Ми читали прим. у «Розбудові нації» проєкт такої «аграрної реформи», яка залишила б нетиканими землі українських і тих, що себе заявляють Українцями, землевласників! Той самий привілей мавби бути очевидно і для церковних ґрунтів, певно і для великих промисловців-Українців і т. д. Чи не повторюється історія з «солідаризмом» між польською шляхтою і хлопом?

Якби хотів справді і строго переводити в життя повищий клич, то треба би прим. зліквідувати хоч половину наших кооператив, бо майже в кожному селі нині маємо уже приватний український sklep, якому кооператива підриває ґрунт під ногами. Коли є приватна українська фабрика, то вже не могла би повстати подібна кооперативна і т. д. В практиці цей внутрінаціональний солідаризм мусіли привести до закріплення і так надміру сильного авторитету наших сучасних і майбутніх «вищих верств» над обеззброєним селянином*).

Далеко простіше і справедливіше розв'яжемо у нас клясову справу, приймаючи засаду, що взагалі ніяких клясових (ні тимбільше станових) при-

---

*) Це фактична, хоч не писана «програма» більшості галицької інтелігенції від перших проблесків національного відродження. Ще 1875 р. Драгоманів чув себе примушеним написати галицькій студентській молоді гіркі слова цієї правди: «Ви, галицька інтелігенція, думаєте урядити якийсь уніяцький Параґвай (церковну державу), якусь священничо-урядничу аристократію, як вже злішили австрорутенський язик! Чи-ж справді галицька молодь залишиться при тім «рутенським ідеалі»? (Листи до ред. «Другъ-а», надр. в 2. томі «Листів до І. Франка й ін.»).

Галицька інтелігенціє! Ударся в груди і скажи, чи поступили твої ідеали хоч на крок вперед від ідеалу «уніяцького Параґваю, священничо-урядничої аристократії»? Чи твій одинокий літературно-науковий місячник, не пише про: «нову концепцію життя: аристократичну, авторитарну, сувору?» (Л. Н. В. 1928/II ст. 154). (Суворі вопа — відомо для кого!).

вілеїв не має бути; що все господарське і культурне життя треба перевести на форму суспільних установ, де всі працюватимуть тільки для загалу, себто рівночасно для себе і для рівних собі і так само працюючих співгромадян. Аж тоді здійсниться справжня солідарність, але не кляс, бо їх не буде, тільки рівних між собою співгромадян одної нації.

На кінець цього розділу ще одна увага. Фашизм говорить: геть демократію! Керувати мають вибранці, еліта, якими є ми, фашистівська група. Нам належить привілей влади. Засади солідарности голосять однак щось протилежного: рівність всіх, бо якаж можлива солідарність між нерівними? Виходить різка суперечність між двома гаслами, якими оперує фашизм.

Але не турбуймося; на ділі ніякої суперечности немає, бо, як ми вже бачили, про справжню солідарність між населенням фашизм і не думає, а розходитьс'я йому тільки про те, щоби при допомозі цього клича довести до добровільного розозброєння нищої кляси та її добровільного підчинення владі «еліти». Як бачимо, такий «солідаризм» є у повній гармонії з фашистівською теорією про еліту та владу.

„Соціалізм побороє ідею нації й держави“ — — — — —

Іноді приходитьс'я вже не дискутувати, а лиш розвести руками. Якаж може бути дискусія, коли чується або читається фразу в роді тої, що у заголовку. Тим більше, коли говорять це тіж самі люде, пишуть ті самі органи, котрі одночасно обвинувачують (і слушно) польську ППС в польському, большевиків у московському імперіялізмі, себто ультра націоналізмі? Як дискутувати в цій площині, маючи перед очима загально відомий факт, що большевицький «соціалізм» створив державу в двостроє більш зцентралізовану, як була царська Росія? Що діяти з людьми, які не хочуть знати й того, що німецькою республікою то правлять, то спів-

правлять німецькі соціалдемократи, напевно не гірші Німці, як панове з «Укр. Голосу» Українці; як пояснюють вони факт, що Еспанія є в руках соціалістичного уряду, що нарешті й саму українську національну державу проголосив уряд, складений з соціалістів?

Дійсно, не знаєш, де живеш і куди ми всі котимосся! Хіба нарешті зачнемо може і про це дискутувати, чи в день світить місяць, а не сонце?*)).

Коли соціалізм справді шкідлива річ для «нації й держави» — то на віщо використовувати його фірму для своїх цілей? Бо чим-же, як не використанням фірми назвати факт, що 1917 року всі правіші українські кола, від демократичних ер-деків до націоналістичних ес-есів «пообвіщували себе есами», нікого тим не обдуривши, як пише ЛН Вістник? Чим, як не спекуляцією є підшивання гітлеризму під назву національного соціалізму? На віщо-ж врешті й на сторінках ЛНВ (коли це потрібне в розпалі полеміки) покликатися на кличі «людської гідності, людської свободи і права розпоряджати плодами своєї праці» (ЛНВ 1931/XI, ст. 1018) — коли й анальфабет знає, що це кличі не «націоналістичного», а виключно соціалістичного походження, та ніяк не дадуться помирити з засадами «експанзії, насильства, погорди до слабого» і т. д.?? Навіщо це все, питаємо?

*) В ч. 45/31 перемиський «Укр. Голос», підприймає важке завдання вияснити «загадку» (на його погляд це загадка, на наш зовсім природна річ), що борцями за вільну Польщу були лише соціалісти, а «націоналісти» складали льоальні заяви Росії (в Думі). Радимо всім, хто хоче мати зразок льогічних викрутасів, прочитати названу статтю. — Для нас це річ цілком природна й зрозуміла, бо й на Україні першими людьми, що зробили українську справу політичною — були соціалісти, (від Драгоманова починаючи); як сказано, соціалісти були теж творцями першої української держави. Інакше й бути не могло в нинішніх часах, коли революційними чинниками є лише працюючі класи та соціалізм, як їхній виразник.

»Сама по собі думка про національність ще не може довести людей до волі й правди для всіх і навіть не може дати ради для впорядкування, навіть державних справ«.

М. Драгоманів, (Чуд. думки).

По всіх, що досі сказано, сама собою дається відповідь на питання, чи може існувати т.зв. чистий націоналізм, себто національний рух без соціального змісту, про який багато говориться в тзв. націоналістичних кругах? Реальний, дійсний національний рух без соціального підкладу і змісту не є до подумання і через те ніколи й не існував.

Людина, що хотілаби бути в житті абсолютно »чистим націоналістом«, булаби засуджена на цілковиту громадську бездіяльність. Вже яка на позір далека справа шкільництво (»Рідні Школи«), а й тут виринає соціальна справа. Вільне від неї булоб тільки навчання самого письма, рахунків, природознавства. Зате історія, історія літератури, громадянська наука і т. д. — всі ті предмети на кожному кроці зачіпають соціальні питання та вимагають, щоби до них зайняти якесь становище. Говорячи про старинні деспотії сходу, не можна не вказати на їх розкладову роль; при грецькій історії не можна не вказати, що якраз початкова демократія Атен дала товчок до найвищого розцвіту духового життя; при історії Риму годі поминути руйнуючу роль великих земельних обшарників, які знищили вільне селянство, основу римської демократії та національно-державного здоров'я і т. л. Хто хотівби бути справді безсоціальним у школі, той мусівби зовсім занехати читання Шевченка*), Марка

---

*) Що Шевченко знав засади соціалізму та їм співчував, про те нема вже нині сумніву. Зокрема мав на нього значний вплив рос. соціаліст — народник Герцен (Іскандер). В своїм »Щоденнику« Шевченко часто згадує його ім'я з найбільшою любов'ю: »наш вигнанець апостол Іскандер«; »святий чоловік« і т. д. Діставши Герценів часопис »Колокол« він його цілує »з благоволенням«, його видавцеві він послав свого Кобзаря »з благовіним поклоном« і т. д.

Вовчка, Нечуя, Франка, Стефаника, Тобилевича, Коцюбинського, Винниченка і т. д. і т. д. Хто й знає, що залишилося би з нашої літератури — хіба може оден Чернява! (Бо навіть Куліша й Лепкого прийшлося би викинути за їх прихильність до шляхти; раз викидати, то всіх, не поминаючи й Липинського!).

Возьмім іншу царину: позашкільної освіти, яка є переважною ділянкою громадської і національної роботи. Як то виглядає на ділі «безсоціальна» освітня робота, того живий доказ дає «Просвіта», недомагаючи без сумніву через сухоти думки. Бо й справді — коли викреслити з реєстру творів, «дозволених безсоціальною цензурою» усе суспільне, себто все, що торкається життя людей, то остаються хіба теми з природознавства, про плекання кріликів, а з історичних хіба такі, як «історія черевика»! Це на жаль не сміх, а гірка правда.

Возьмім ділянку господарського життя. «Чистий націоналіст», коли хоче бути вірним своїй засаді, не сміє працювати прим. в кооперації, ~~бож~~ це виразно соціальний рух. Допмагаючи до її розвитку, він підкошує позицію приватного купецтва і банківництва, а далі й приватного промислу. А він-же хоче «обєднувати усі класи і стани»! Коли він є чесний з собою, то не буде підпирати й купців та промисловців, бо тоді шкодив би кооперації, себто працюючій верстві, що її створила. Прикре положення, правда?

Возьмім нарешті політичну ділянку. Як може «чистий націоналіст» бути сторонником прим. загального виборчого права, коли воно дає права «нищим» суспільним верствам, вкорочуючи станови привілеї шляхти й духовенства? Аджеж це звязане з «покривдженням» тих двох станів, отже зачіпає різко клясову справу! Але-ж бо й протилежної позиції не зможе заняти той «націоналіст», що захоче бути дестильовано «чистим» — бо тоді виступає проти домагань мужиків та робітників!

Та заспокіймося. Ніякої такої трагедії в дійсному житті не буде, бо нема на світі «чистих»

націоналістів. Хочби хто навіть не виступав активно проти якоїсь суспільної групи, а в своїй громадській роботі лиш промовчував суспільне питання, то й той вже стає по одній стороні, бо допомагає консервувати існуючий стан річей (Qui tacet — consentire videtur; хто мовчить, той погоджується).

І справді: всі новітні національні рухи мали якийсь суспільний зміст, інша річ, що майже завсігди демократичний. Тільки т. зв. націоналістичні рухи, які являються викривленням національних стремлінь і спекуляцією на популярності національних кличів, мають звичайно протидемократичний та соціально-реакційний зміст*). Та й вони, як бачимо, не є вільні від соціального змісту!**).

*) Літ. Наук. Вістник», в грудневому ч. 1931. р. вже отверто захвалює поворот до влади «графів, герцогів і шляхти», називаючи це «поворотом до здорового розуму»! (стор. 1118). Навіть Куліш, коли відвернувся від українського козацтва, а звернувши свої симпатії в бік шляхетчини (і притім польонофілства) не ставив справи так ясно і отверто! — Такий є дійсний зміст повсюдної пропаганди Донцова, не дивлячись на всю фразеологію, що нібито осуджує життя ради «хліба й мяса», «затишного кутка», «вепрової печені» і т. д. («Сансара»). Добре вдумавшись у гургаган тріскучих слів Донцова, ви приходите до переконання, що на його думку лихом є тільки скромні споживчі ідеали, малі грошоворобні апетити, зате мрії про великі багатства, про ролю Ротшильдів — ось справжнє ельдорадо культури і величі людства! В статті «Маса і провід» (ЛНВ. 1930/III), читаємо отже про необхідність витворити «аристократію народу». Наслідуючи свого майстра, бідкається челядник в «Укр. Голосі» (ч. 10/32), що у нас люде не бажать мати багато гроша (?!), що мовляв «бажють його мати лише стільки, скільки потрібно для заспокоєння своїх особистих потреб»(?!). — Отже, чи наші націоналісти справді безсоціальні?

**) Якийсь соціальний зміст, чи закруску мають усі суспільні організації. Має його навіть військо. Це відомо усім, хто служив в будь якій армії, дарма що існує теорія про «безполітичність армії». У війську дійсно заборонена політика і дискусія про соціальні справи, але лише про такі, що противляться урядовій політиці держави (пануючої в ній сили). Військовий провід дбає про те, щоб і соціальні настрої вояцтва не йшли в розріз з бажанням проводу. Це називається: «добрий дух серед армії». В арміях, що творяться з добровольців, провід старається йти по лінії основного соціального напрямку вояцтва, бо в противному разі він втратить всякий авторитет. Доказів на це дає чимало історія.

Нехай це добре передумують усі, що люблять вживати фраз про «чистий націоналізм, без соціальної примішки». Тоді вони самі мусять прийти до думки, що, не приєднуючися до змагань, які мають на меті піднесення нашого люду («соціально-не визволення» побіч національного), вони вже тим самим скріплюють соціальну позицію пануючих на нашій території «вищих клас». Взявши на увагу ще те, що ці «вищі класи» переважно не-Українці, — вони вповні зрозуміють свою справжню роль.

Аж ніяково робиться, коли приходится ще й ще повторювати ті елементарні висновки, після блискучих листів М. Драгоманова до студенського «Друг-а» у 1876 р., після обох програм «Громади» і всієї його науково-публіцистичної праці у повищому напрямку. Скількиж то разів він повторяв своїм українським землякам (особливо це треба було толкувати Галичанам), що «на Україні націоналіст, що не додумався до думок соціальних, є так само кепський націоналіст, як лихим соціалістом є той, що не додумався до думки про права української національності» (цитуюмо з пам'яті). У класичній формі ця думка висловлена у згаданім листі до «Друг-а»:

«Українство — це не лише література в народній мові, — це передача народові (у тій-же мові) здобутків світової цивілізації, переважно, коли не всеціле, пожертвування інтелігенції (котра могла виховатися тільки тому, що народ працює, обливаючись потом), на службу тому народові, — моральну і політичну, з метою освободити народ від незнання, безправства, експлоатації»*).

Це є властивий і найглибший виклад змісту українства, українського відродження.

Таке українство може з певністю числити на симпатичне прийняття і поширення серед українського люду, який є народом-плебсом. Все інше, кожний «націоналізм» іншого покрою бу-

*) М. Драгоманів, Листи до Івана Франка й ін. том II. стор. 337.

де масі завжди байдужий, а навіть осоружний. Держатися аристократичного націоналізму може тільки той, хто надіявсяби успіху українській справі виключно від якогось чуда, якогось зовнішнього вмішання, взагалі від усього, тільки не від власних змагань українського народу.

„Проти гастрономічних ідеалів“ — — —

Особливо багато енергії зуживають теоретики нашого «націоналізму» на поборювання соціально-економічних кличів соціалізму, викпиваючи їх як «гастрономічні», себто жолудкові, матеріялістичні ідеали. Нового тут нема нічого; навіть добір словесної зброї той самий, що був у Рутенців 70-х років, які тою фразою поборювали тодішній соціялістичний гурт у Львові («півтретя радикала», як жартував Драгоманів). Про «жолудкові ідеї» пише нині Донцов, пишуть і «менші», як Ст. Охримович («Сам. думка») і другі.

Чого-ж хочуть противники «жолудкових ідеалів»? Чого вони хочуть, того ніхто не знає; як зі всього видно, не знають навіть вони самі. Але зате відомо, чого вони не хочуть. Не хочуть вони, щоби український нарід мріяв, тужив та добивався: землі, праці, людської заплати за працю, усупільнення торгівлі й промислу, зменшення державних тягарів, взагалі — поліпшення матеріяльного положення нищої кляси. Що ми не читали з «націоналістичної» літератури, скрізь виступалося проти «матеріялізму» «плебсу», «черні» — хлопа, робітника, голодного інтелігента. Він винен, що Україну уявляє собі як «земельку» і працю, як рівність людей. Зате він в очах «націоналістів» — грубий матеріяліст, «шкурник» (!!), плазун і т. д. (Цікаве, що проти справжнього матеріялізму грошоробів і потентатів з «вищих верств» ніякий націоналіст ніколи не виступає!).

На місце кличів про землю, працю і хліб (хліб насущний, а не хліб Ротшильдів!!), націоналісти дораджують кличі «безкорисного чистого ідеаліз-

му», боротьби «за Україну, а не за землю і вигоду» і т. д. Це говорять і пишуть сини народу, що нині у більшості вже не світить сірниками, тільки кресалами, що їсть уже кропиву й лободу, народу, де матір відіймає свій власній дитині останню ложку молока від рота, щоби його післати «на центрифугу, бо тра податок платити»; це пишеться в краю, де яйце зісти хлопіві рахується тяжким гріхом і люксусом. Находяться непритомні маняки або ситі паничі, яких серед такої людської нужди стати ще на кпини, що мовляв, люде, мріючи про хліб, допускаються «грубого матеріалізму», «шкурництва», «ідеології корита» і т. д. Мріяти про хліб для голодної дитини — це в них «жолудкові», грішні і ганьблячі ідеали!

Розберім річ по суті. Чи справді соціялісти є «шкурники»?

Перш усього і тут маємо діло з формальним баламуцтвом, свідомим чи ні — це байдуже. Той, хто справді бореться за соціальний ідеал, той мусить бути і звичайно є, свідомий того, що не йому особисто прийдеться поживати овочі перемоги, але що

«щастя всіх прийде по наших аж кістках!»

(Франко, Каменярі).

Цю свідомість борці за соціальні ідеали, в першуж чергу провідники, впоювали у маси завжди з великим притиском, вимагаючи від них ідеалістичного наставлення до справи, жертв, бо нема боротьби без жертв. Українські соціялісти можуть похвалитися, що той жертвенний ідеалізм, запустив уже глибокі коріння в нашому народі, причім соціальний ідеал йде в нерозлучній парі з національним. Це проникнення маси жертвенністю й ідеалізмом боротьби — це радісний завдаток на майбутній великий день українського народу.

Так стоять справи серед маси. Тим більше ідеалізму мусить бути серед інтелігентів, людей, особисто мало заінтересованих в програмових кличах, що обіймають вимоги маси. Від них вимагається тільки жертв.

Сидіти?

Першими у нас піонерами соціалістичної думки були інтелігенти. Драгоманів для того, щоби мати можливість проголошувати вільне слово українського патріота і соціаліста, не пішов на пропонувану йому урядом університетську катедру поза межами України і не вагався цим спричинити своє звільнення з посади взагалі. Не був це, скажемо відразу, театральний жест (ах, як за це похваливби Драгоманова, може, Д. Донцов!) — бо робленням »жестів« Драгоманів взагалі ніколи не цікавився, а була проста логіка: сидючи на еміграції, зможу більше зробити для України, демократії і соціалізму, як десь у Калузі чи хочби в Дорпаті. І пішов на майже добровільну зсылку, щоби робити там таку роботу, за яку йому вороття до краю вже не було. Пішов на бідкування — людина обтяжена родиною! Бідував 20 літ і 20 літ лякав деспотію вільним словом*).

(В реєстрі різних героїв пожертви, що дав одного разу Д. Донцов, збираючи імена з цілої земної кулі — найбільшого по Шевченкові жертвенника України ми не знаходимо. Це так між іншим).

Другий, С. Подолинський. Потомок багаті сімї; все, що діставав від родини на студії за кордоном, обертав на соціалістичну і українську національну роботу, сам живучи як аскет, чим виснажив свій організм до тої міри, що наступила глухота, а вслід за тим нервова недуга. Франко, Павлик... Кому ж не відомі життєві »розкоші« тих правдивих учнів-апостолів, тих свічників серед рутенської ночі? А вони-ж могли »зробити кар'єру« не гіршу будь якого гофрата, якби... були відреклися свого »вірую«.

Тільки про »матеріалістично-споживче«, як пишеться, наставлення визнавців соціалізму в наших фактичних умовах.

*) Лякає ще й нині; найкращий доказ, що постать Драгоманова в СРСР належить до ледви толерованих, без порівняння менше, як Шевченка. Лякає вона однак і своїх земляків — прихильників тиранства та противників демократії.

А тепер друге: чи вільно взагалі осуджувати бажання людини наїстися до сита? Чи має право сита людина висмівати голодну за її мрії про хліб, хату, про забезпечену будучність її потомства? Чи може навпаки є її обов'язком допомогти голодному стати ситим?

Отже оказується, що є вже й такі молоді люде, очевидно виховані на лектурі «націоналістичної» літератури, які інакше думають. Розкажу дрібний ніби, але на мій погляд дуже характерний факт. На одній нараді у Львові (здається у 1928 р.) «представник студентства» подав до відома представникам преси «рішення» якогось «проводу» — про збірку на фонд будови промислової школи (ідея розумна — нічого не кажемо). Хтось з присутніх підніс думку, що краще будувати ремісничу бурсу, як школу, на якій солідне устаткування потрібні кольосальні гроші. При бурсі булаби харчівня, клуб і т. д. Тоді молодечий бесідник дозволив собі на такий приблизно висказ: «у нас все думається тільки про те, щоби притягати людей коритом...» («Коритом» названо отже уділення дешевого мешкання і прохарчування бідній селянській і пролетарській дітворі, як відомо босій і голодній). Сказав це між іншим син відносно заможних батьків, який напевно досі не зазнав, що таке голод.

Очевидно, молодости слід неоднo вибачити, тим більше, коли вона повторяє лише безкритично чужі фрази. Але від преси, від органу творення публичної думки можна уже хіба вимагати певної поваги у розборі життєвих питань. Коли й тут нема навіть елементарного зрозуміння ваги такої великої справи, рішачої для національних рухів недержавних народів, як соціальна, то вже цілком лихо.

Ще одна «тактична» увага. Від «націоналіста» не будемо вимагати, щоби він думав принципіально соціалістичними категоріями (рівного права людей на прожиття і продукт своєї праці, права на свободу і т. д.). Але того можна від нього вимагати, щоби він всі справи розважив добре при-

наймні з національної точки погляду. Колиби наші «націоналісти» розважили справу, як слід, з цього боку, то напевно змінилиби щиро і радикально своє відношення до цілої соціальної справи.

„Соціалізм ставить соціальну справу перед національною“ — — — — —

Є й такі компромісовці серед «націоналістів», що вже помирилисяб із соціалізмом, та що з ним, мовляв, діяти, коли він «ставить соціальну справу вище національної!» Це дуже оклепана та проте зовсім беззмістовна фраза. Бо, коли прим. в програмі й роботі німецьких чи французьких соціалістів національна нотка бренть слабше, або й зовсім її не чути, то це просто тому, що національне питання там вже не існує, національного утиску трудовий нарід не відчуває, ну, а імперіялізмом себто експанзивним націоналізмом соціалізм не може захоплюватися. Та зовсім що іншого соціалізм в рядах поневоленого народу. Чи маємо пригадувати ролю ППС у польській визвольній боротьбі, ролю ірландського, катальонського, а хочби й українського соціалізму? Де були українські «націоналісти» у 1917 р., тоді як треба було класти підвалини Нової України? Як це сталося, що всю будівничу роботу мусів був взяти на себе соціалізм, а «націоналізм» оставив за собою лише право критики і то аж по невдачі?

Український соціалізм не може ставити «вище» ні національну, ні соціальну справу, просто тому, що для нього це не є дві справи, а одна справа, одна, нероздільна і нерозлучна.

Про цей органічний зв'язок ми говоримо ширше на іншому місці; тут покличемося на авторитетні літературні джерела, які стверджують, що саме так, а не інакше розбирається справа в ідеології українського соціалізму.

Відповідаючи Вартовому, писав Драгоманів у 1893 р.:

«Не тільки як просто люде, але й як українські націоналісти мусимо ми дбати і про інший соціально-економічний лад. Без політичної волі неможлива річ боротися за свої національні

права й виборювати їх; без добробуту народного неможлива річ довести робітний народ до національного самопізнання...» (Листи на Наддніпр. Україну).

А в другому місці:

... »Будучи еретиком проти всіх ортодоксій, в тім числі й соціалістичної (або ліпше німецької соціалдемократичної), я піяких громадських інтересів, ні культурних, ні політичних, ні економічних, не становлю на перед, а всі нарівні — всі вкупі!»

В програмовій публікації Укр. Соц.-Рад. Партії, переємниці ідей М. Драгоманова, на першій зараз сторінці читаємо:

»Боротися треба одночасно проти обох лих: проти погноєння соціального і національного». («Право Народу», Львів, 1928).

Хіба може бути інакше? Хіба є можливе удержання при житті української державности, в якій не буде усунена кляса великих землевласників, головна матеріальна основа чужої культури на Україні? Хіба навідворить — може хтось думати, що через саме усунення посідаючої кляси, без оформлення України як правної одиниці, буде забезпечений працюючий нарід України від визиску? Дійсність на Вел. Україні явно заперечує такі можливості.

Італія, готуючись до своєї революції (в першій половині 19. ст.), яка принесла їй обєднання, була в зовсім інакшому положенні, як тепер Україна, бо »вищі кляси« все таки були італійського, не чужинецького походження, а мимо того провідники тої революції розуміли вагу соціальних кличів у боротьбі. Оден з вождів революції, відомий Мацціні, писав з еміграції до краю:

»Проголосіть соціальний клич революції; проголосіть його народів; покличте маси до діла. В руках мас спочиває всемогутність: впевніть їх, що ви змагаєтесь тільки до поліпшення їх долі; напишіть на вашім проморі: Рівність і Свобода в найширшій того слова значінню». (И. Мацціні, Деякі перепони революцій в Італії, перекл. П. Карманський, Львів, 1907).

Коли Мацціні вважав таку тактику необхідною в Італії з її аристократично-національними традиціями, то що-ж казати про наші відносини?

Отже ані »на перед«, ані »назад«, — а все на рівні, все в купі!

ПОЛІТИКА

(державна, влада, партія, програма)

Перецінювання ролі держави — — —

[Признаючи, що (національна) держава є історична необхідність та одинока можлива форма співжиття громадян, ми не можемо не остерігатися перед пересадним надаванням державі як такій за великого значіння в житті народів.] А так власне думає фашизм (наслідуючи в цім огляді большевиків).

Фашизм залюбки говорить про свою «державотворчість», про те, що «інтерес держави перед усім», що перед цим інтересом мусять на задній плян відходити інтереси громадян і т. д. Виходить, що держава, це не її громадяне, що це є щось окреме і самотнє, якась ціль сама в собі.

Не можемо погодитися з тим. Держава має змисл тільки як засіб для правного регулювання співжиття громадян, оборони їх осіб і майна, для спільної допомоги в господарських і культурних справах; вона є отже для громадян, а не вони для неї.

Держава (мовляв Р. Таґур), це якби шкаралуща яйця, що має охороняти внутрішнє живе життя; але шкаралуща не є самим життям; життя — це сам нарід, суспільство; шкаралуща це мертва річовина, яка сама годується соками внутрішнього живого твору. Держава є оден з органів суспільства, але не є сама ще суспільством*).

---

*) По все те, що на позір корисне державі, мусить бути корисне народові, суспільству. Простий примір. Доходи з продажі алькоголю і тютюпу є найбільшою позицією в бюджеті поль-

Але фашизм не так думає. Він прихиляється до думки французького короля Людовика XIV, котрий отвёрто заявляв: »Держава — це я!« Фашизм так не каже виразно, але що так думає, про це нема сумніву. Його хід думок такий: держава — це зорганізована нація, в особі своєї еліти, фашистів. Вислід розумування той самий, що в Людовика XIV: »Держава — це ми, фашисти. Ми творимо її апарат, ми з неї живемо«.

Тепер ясно, чому фашизмові треба конечно відділяти поняття держави від поняття народу, громадян, та чому цю »державу« ставиться навіть не поруч з народом, а вище його! Розходиться про звичайну спекуляцію для закриття дійсних диктаторських амбіцій.

Клич »держава вище всього« сам по собі на зовні ефектовний і як всі фашистівські кличі, стилізований з питійською туманністю. Тому він здібний баламутити малокритичні уми, які уже без спекулятивних думок, зовсім щиро починають переоцінювати ролю держави. Ті одиниці приймають кличі, що їх кидає фашизм, за щось позитивного, навіть за доказ особливого »патріотизму«. В тім виявляється уже шкідливий вплив цього клича. Родяться настрої, що дуже сприяють надмірному розростові вміщування держави в життя громадян, того, що зовемо »етатизмом« (l' état франц. держава).

Етатизм — річ не нова в історії. Найбільшими етатистами були єгипетські фараони. В новітніх часах назвемо Петра Великого в Росії. Від половини 19-го століття в Німеччині розвивається течія державного вміщування в господарські справи, яку ще підкріплює т.зв. державний соціалізм. Карло Маркс і його школа в засаді були теж етатисти. Большевизм довів ці тенденції до найдальших меж, дорівнюючих етатизмові фараонів. Все тут в ру-

---

ської держави. Деякі органи адміністрації стоять отже при погляді, що агітація проти пиття і курення є шкідлива державі (а тим самим ніби і нації, якби прийняти погляд, що держава і нація це одно й те саме). Це очевидний нонсенс.

ках держави, все на її «учоті» (рахунку) і все нею «плановане». Чимало з етатизму попало і в ідеологію італійського фашизму (хоч не відразу і ще й досі нерішучо).

Етатизм виходить з основної думки, що суспільство само собою без помічі держави не є в силі нічого створити, що до всього є потрібний примус, яким розпоряджає лиш держава. Є й такі, що посуваються дуже далеко, кажучи, що не лише оборону краю, судівництво, транспорт і пошту, шкільну справу, соціальне законодавство і опікування (річи, які нині без дискусії передається державі), але й хліборобство, промислове виробництво, торгівлю і банківництво, все це треба передати в руки державних урядовців. Не можна на ті всі складні питання відповісти одним словом: так або ні. Інакше дещо виглядає справа, коли маєтсья свою державу, а інакше, коли ні. Ми хочемо тут звернути увагу тільки на суспільно-психологічний бік питання в наших умовах. А саме: хто переймається етатистичними поглядами, той тим самим перестає вірити в можливість щось небудь з успіхом робити і організувати тоді, коли не маєтсья своєї держави. Автоматично відпадає охота творити приватне шкільництво, освітні товариства, кооперацію, бо все те, мовляв, дурниця без помічі держави. Тільки, мовляв, при державних субвенціях і взагалі підпорі можна щось поважного створити. Тимчасом — це думка наскрізь хибна і свідчить лише про нерозуміння засад добровільного суспільного будівництва. Крім того, це теорія наскрізь деморалізуюча, бо пасивістична; вона мусить у нас підпирати лише ріст хрунівства і орієнтації на субвенції у одних, а повну бездіяльність у других, які не рішаються на ту першу дорогу.

Коли-ж дехто і не піде аж так далеко, щоби цілком опустити руки, то все таки у нього останеться та думка, що робота йшлаби «куди краще», якби так якась «допомога» з державного бюджету, якісь «здорові і дешеві кредити», взагалі «маменька-папенька» з боку державних чинників. Ця пси-

хольогія духового інвалідства та прощатства опанувала всю нашу довоєнну просвітянську, господарську і кооперативну роботу в Галичині, її поклоняються нині всі »регіональні діячі« на північно-західних землях, є вона ще сильно загнізджена в головах офіційальних провідників львівських установ. Вона спинювала тоді, а почасти спинює ще й нині розмах власної суспільної енергії, яка одинока може творити трівкі суспільні діла*). Сильним і життєздатним є тільки те, що виросло в твердих життєвих умовах, у борні, в довірі тільки до власних сил. Коли Ляссаль у полеміці зі Шульце обстоював думку, що до зросту кооперації є потрібна фінансова поміч держави, кажучи, що в Німеччині це діло не піде так легко, як в Англії та Франції, де кооперація виросла без державної помочі, то Шульце відповів на це коротко: кооперативи в Англії і у Франції удержалися якраз тому, що не одержували ніяких державних підмог! Вони оперлися тільки на власних силах своїх членів і на розумнім веденню справ. Так думав Шульце і тим поклав тверду підвалину під розвій кооперації в Німеччині, у власній національній державі! Тим більше має його засада вартість для недержавної нації.

В суспільному будівництві держава повинна бути головно регулятором правних норм, самеж творення культури і господарства йде найкраще тоді, коли спочиває в руках самих громадян.

З того не виходить зовсім, що держава — зайва річ; ходить тільки про те, щоби повести розумні границі для її компетенції і не вкорочувати можливостей вільної ініціативи самих громадян**).

---

*) Не лише спинює, але й деморалізує. Чи маємо тут наводити приміри ультрарольності по наших »рідних школах«, що вже мають або мріють про »право прилюдности«, яке, мовляв, їм »необхідне«? Чи маємо вказувати на політично-національне обличчя деяких волинських »україн-банків« та навіть галицьких »задаткових кас«, що своє існування оперли на кредитах з державних джерел?

**) Чимало непорозуміння викликає те місце з »Переднього слова« Драгоманова до Громади 1878 р., де є згадка про ідеал

Фраза »держава над усе« сама по собі не ясна і може вести до етатистичних думок, які ми визнаємо шкідливими, особливо серед нинішнього положення укр. нації.

Перецінювання значіння держави веде до убиття самодіяльності народу, себто до культурного застою. Сама-ж держава, перебираючи в свої руки ті функції, які з природи річі до неї не повинні належати — заводить скрізь бюрократичну мертвечину та урядовщину. (Відстрашачий примір **en gros** — це сучасна т.зв. Радянщина). Для культури це означає занепад свободної творчости та урядову цензуру над всім духовим життям (прим. підчинення університетської професури під ідеологію фашистівської партії в Італії чи комуністичної в СРСР), а вкінці приводить до неволі думки. Для господарського життя це значить заведення монополів у всіх ділянках, з необхідним подорожінням усіх цін (большевицьке удержання всього промислу і торгівлі, примусова колективізація хліборобства). Як наслідок цього приходить загальний занепад суспільного життя.

„Сильна влада — це сильна держава і сильна нація“ — — — — —

В політичній ділянці найбільш характерною рисою фашизму є його протидемократичне наставлення. Льогічний ланцюх (сильогізм), який створила фашистівська теорія для обґрунтування цієї вигоди є приблизно такий: демократія — це певна скількість громадянських свобод; де громадяне мають свободу, там є менше значіння державних органів, і тому слабша влада. А відомо, мовляв, що де сильна влада, там сильна держава і ціла нація.

Значить, корінь розумування скривається в цій

»безначальства«. Др-ів сам трактує його як остаточний ідеал, а не як практичну програму. В тім розумінні цей ідеал повної волі гуртів і спілок є заступлений теж в ідеології кооперації (див. Туган-Барановський, »Кооп. ідеал«), хоч з цього зовсім не виходить, що кооперація є рух »анархістичний«.

останній засаді і нам треба перевірити передусім її правдивість.

Чи справді сила нації це є сама сильна влада?

Фашизм, як ми вже бачили, ототожнює не тільки націю з державою («державою — це зорганізована нація»), але й державу з її владою (урядом). А тому, що за фашизму владою є фашистівська партія, отже відси прямий висновок, що володіюча партія, це власне й є нація (репрезентована, як кажеться, її найкращою частиною, в якій нація «може себе саму подивляти»). Доходимо отже до буквальної тої самої теорії, яку скомбінував большевизм: радянська влада, себто комуністична партія, це й є селянсько-робітничий народ і всякий, хто виступає проти партії, тим самим повстає проти влади, отже проти держави, отже проти селян і робітників, суверенів радянської державності!

(Цілий цей хід думок, як фашизму так большевизму, є наслідком: а) несмачної зарозумілості, б) самозванства, в) свого роду месіянства. Декому дійсно здається, що він є вища істота, Месія, покликаний історією до того, щоби своєю особою репрезентувати цілу суспільність (націю, пролетаріят, то-що), і то не питаючи думки цього суспільства або й явно проти неї. Всі ті настрої стоять в різкій суперечності з демократичним способом думання).

Перевівши таке ототожнення понять влади, держави і суспільства, фашизм і комунізм приходять до дальшої формули: Коли держава це те саме, що уряд, влада, то там, де є «сильна» диктаторська влада, очевидно буде сильною і держава, а за нею і нація, сіль-роб. маси і т. д. Круг штучно натягнених міркувань замикається бажаною з гори засадою, що, мовляв, треба «сильної, твердої, диктаторської влади», з драконськими уповноваженнями.

Доказати всю фальшивість цієї думки надзвичайно легко, покликуючись на факти. Сполучені Держави Америки управляються типічною демократією, значить «слабою, старечею» владою. Та це безумовно нині велика щодо сили держава

і нація на земній кулі. Те саме можна сказати про Францію, Англію, повосенну Німеччину. Зате такі відстрашаючі приклади »твердих влад«, як царська Росія, недавно упавша диктатура Прімо де Рівери в Еспанії, Італія з її міліярдovими дефіцитами і найбільшою в світі цифрою банкрутств в часі цієї кризи — свідчать про справжню слабкість — держав з т. зв. сильними режимами. Не хочемо тут блище займатися внутрішнім положенням Польщі, її господарськими клопotaми та в слід за тими і політичними невдачами останніх часів. Найбільш вимовним фактом є хіба це, що т. зв. сильні влади появляються не в краях високої культури та справжньої економічної і культурної сили, а навпаки, в країнах найбільшої нужди, найбільшого анальфaбетизму та найбільшої внутрішньої громадської суматохи. »Сильні влади« є тут наслідком лиха, а не проявом здоров'я та причиною розцвіту, якого нема.

Не можна отже ототожнювати влади з державою, держави з суспільством. При відносно найслабших компетенціях центральної влади може бути найбільший розвиток економіки і культури в краю та могутнє творче місцеве самоврядування (приклад знову Англія).

Оспорювана нами на цьому місці засада ховає в собі ще спеціальну небезпеку для недержавних націй. З неї виходить прямо, що бездержавна національність, не маючи своєї влади, не може взагалі скріплюватися на силах. На щастя — так не є, бо ціла засада є наскрізь фальшива. Енергійною самоорганізацією та будівництвом суспільних установ в ділянці економіки, політики і культури навіть бездержавна народність росте в силу. Річ тільки в тім, щоби була ця енергія та самодіяльність та щоби їх не гасили обожателі »сильної влади«, які вважають одну тільки державу джерелом всіх можливостей та всієї творчості.

Очевидно, що особливо недержавна нація є зацікавлена в тім, щоби громадянство мало як най-

більше волі руху, себто демократичних свобод, а компетенція держави щоби була як найвужча.

В господарській ділянці треба рішучо поборювати спілку держави з посідаючими клясами, а навпаки, вживати впливу держави на поборювання клясового визиску.

„Демократія пережилася“ — — — — —

Приходимо до головної політичної засади фашизму (разом з тим і комунізму). Непридатність демократичних форм до управління державою і всіма громадськими установами вони доказують або тим, що вони ніби «пережилися», або просто вважаючи їх за «буржуазний пересуд». Першого способу вживає фашизм, а повторює його наш «націоналізм», другого вживає большевизм. Будемо отже говорити про те, чи демократія «пережилася» чи ні.

Перше всього ми взагалі не думаємо, щоби у суспільному житті могло щось «переживатися» безповоротно. Кілько то змін і поворотів до старого пережила одна Франція протягом 100 літ від упадку монархії Бурбонів! Демократія, знищена, здавалося, безпощадно таким диктатором, як Наполеон, вернула вдруге, потім упала на те, щоби знова встати і т. д. Самий вислів «пережиток» пахне детермінізмом (вірою в призначення волею вищих сил, судьби), отже метафізикою («ірраціоналізмом»). Очевидно, що детермінізм виключає значіння свідомого діяння самої людини. Соціялісти не-марксівського типу, в тім числі і Драгоманів, придержувалися здавна погляду, що життя народів розвивається не лиш під впливом природніх, отже від людини незалежних чинників і умовин, але може ще у більшій мірі воно залежне від активності і творчої здібності самого населення (народів, кляс). Для людини з таким світоглядом взагалі не може бути «пережитків», себто змін, цілком незалежних від людей. Людина такого крою докладатиме всіх зусиль, щоби свою і своїх співгромадян збірну волю направляти у бажаному

собі напрямку, бо тоді «пережитком» стане лише те, чого люди не бажатимуть. — Інакше розуміння подій засуджує людину з гори на пасивність, фаталізм, а в слід за тим є всі дані для розвитку опортунізму*).

Ніщо в світі не «переживається», а навпаки, історія є доказом, що ті самі форми співжиття людей вертаються навіть по тисячліттях. Диктатори є не лише нині, а були вони тому 100 літ, 300 літ, 1000 літ назад, так само, як демократії не видавав сам Руссо, а була вона в основі відома вже в старині.

Не «пережилася» й новочасна демократія.

Демократія, як каже склад цього слова, означає народ до власті, народо правство (на рід сам править, через своїх виборних людей). В нових часах демократичний клич піднято головно за французької революції. Демократія (новочасна) творить органи влади шляхом вільного, нефальшованого вибору, голосами всіх громадян на рівних правах. Демократія не означає зовсім безвласті або слабовласті; навпаки, власті, що виходить з вибору, далеко сильніша, як самозванча власті диктаторів (отаманів), бо за нею стоїть ціпк а воля більшості, яка ту власті до життя покликала. Власті диктатури мусить себе піддержувати штучними засобами: терором, відібранням громадянських свобод населенню і насильством над більшістю (диктатура є мислима лише, як власті меншості, бо влада більшості не є диктатурою).

Новочасна демократія є тим чудодійним зіллям, що пробудило до духового життя новочасну людину. Її коріння сягають тих часів, коли зачали валитися філяри середновічча: сліпа віра в авторитет взагалі, сліпа повага до привілеїв станів (шляхти і духовенства) та думка про надземне походження державної влади. Започаткував цю духову революцію розвиток новочасних

---

*) Як бачимо, волюнтаристичний світогляд був у нас репрезентований вже дуже давно.

наук, спершу природничих (Коперник, Галілей, Джордано Бруно), відтак стислих і філософічних (Декарт, Спіноза, Ляйбніц) та суспільних (утопії Моруса, Кампанеллі і др.). Основоположник новочасної філософії, почасти математики і фізики, Француз Декарт (17 стол.) проголосив власний розум людини основою всього пізнання; не хто інший має рішати, що є правда, а що лож, що є добре, а що зле, а сама людина, думаючи істота («існую тому, бо думаю»). Другий філяр новочасної думки, німецький філософ Кант розширив цю думку далі, визнаючи, що найбільшою цінністю на світі є людська особа, і то не особи самих упривілеєних людей, а всіх без різниці, бо всі люди є собі рівні. Рівночасно у Франції розвивали подібні думки французькі учені тзв. енциклопедисти і великий швейцарський філософ Руссо. Він став властивим творцем новочасної демократичної теорії, доказуючи, що всяка влада не від Бога походить а від волі людей та що проти кепської влади не лише вільно, але навіть треба підняти боротьбу. В тім же часі зробили це практично американські фермери, підносячи повстання проти Англії і проголошуючи свою республіку, а скоро потім і французький нарід, скидаючи ледачого короля 1789 р. та заводячи республіку.

Як бачимо, настала революція в думанні, в науці, релігії і в політиці. На місце старих авторитетів (поваг) шляхти, духовенства, королів прийшли: в ділянці релігії і науки — розум, в ділянці суспільно-політичній — воля суверенного, нікому не підлеглого народу, який сам став вибирати свою владу, наділяючи її довірям і авторитетом. Так появився новий демократичний авторитет, найвищий рішальчий чинник у громадських справах. За прикладом Франції, яка скасувала панщину і всі станові привілеї, стали йти й другі народи. Прийшов той дух нарешті і до нас. 1848 року скасовано панщину в Австрії (отже і в Галичині), а 1861 р. в цілій б. Росії.

Нам, Українцям, зрозуміти цього нового духа часу не так тяжко, бо ми вже в нашій Запоріжській Січі мали початок новітньої демократичної організації та демократичного авторитету. Коли противники демократії залюбки підносять, що влада демократії не є, мовляв, сильна влада, то на прикладі Запорожжя ми бачимо, що так не було. Там була власть, що не знала прощення для тих, що їй не корилися, для всяких гультаїв і беззаконників. Кари, що їх присуджували запоріжські діди — це не був хліб із маслом; а в часі походу дисципліна була прямо зразкова; тому й польський повістьяр Сенкевіч, хоч який ворог Українців, про запорожське військо не каже інакше, як »страшна пехота запорожска«. Чи не подивляти нам того генія сірої маси, що створив таку подиву гідну організацію, вільно-демократичну у нутрі, а таку суцільну та ядерну на зовні??

Величні є здобутки європейської демократії; вони зробили Західню Європу світочем земної кулі в царині знань і наук, техніки і винаходів та суспільних уладжень. Демократія дала вільність вияву індивідуальної (особистої і спілкової) творчості й ініціативи на всіх полях; вона є джерелом того нечуваного розмаху, що зробив Європу паном земної кулі (правда, навіть переборщеного розмаху, що набрав рис імперіялізму). В ділянці освіти демократія уприступила навчання найширшим народнім масам; підкреслюючи рівність людей, вона повалила середньовічне невільництво (кріпацтво) і тим способом покликала до творчості мільйони замість дотеперішніх тисячів. Під її гаслами повалено середньовікові обмеження та привілеї у промислі і торгівлі; дякуючи їй, піддано під народню контролю господарку держави та заведено різні роди самоврядування (правда, не всюди однакові і не без виїмків, які трапляються там, де для опанування певної території з чужим народом, усувається всякий слід демократії). Де є справжня демократична свобода, там буйно розцвітають незчислимі форми добровільних

суспільних організацій (кооперація, професійні спілки, культурні й освітні згуртування). Це чи не найбільший здобуток демократії, благотворний у своїх наслідках, бо він дає можливість кожному зокрема бути співтворцем великих суспільних діл (давніше це був привілей тих, що стояли при владі).

Та на тім не кінець. Під подувом демократичної думки про рівність всіх людей зачала рости цілком подібна думка про рівність між собою всіх націй (народів) та право народу на розвиток своєї культури, господарства та на свою державну незалежність; з тим лучився рух до об'єднання національностей в одноцілих державах. Так пробудилися до національного життя тому більше сто літ Греки, Німці, а за ними об'єдналися Італійці. Пробудилися недержавні славянські народи: Болгари, Серби і Хорвати, Чехи, Українці, Білорусини, почали нерівну, а таку героїчну боротьбу за «землю і волю» Ірляндія, Фінляндія, Католиці і т. д. Хто розбурхав ті приспані сили, хто навчив народи шанувати рідну мову, мову «селюхів і пастухів», тоді як вся «еліта» в цілій саліоновій Європі цвенькала по французькому?

Це був дух демократії, раціоналізму і гуманності (людяності). Відомо, яке величезне вражіння в Європі зробили досліди німецького демократа і гуманіста поета Гердера над народними піснями. Майже не було національного руху, котрий не зачинавби від того самого: від збирання «хлопських» пісень і приповідок, від захоплювання наївно-поетичними сільськими віруваннями і легендами (тзв. романтизм). І наше відродження зачалось від того, від оспівування села, від збирання народних пісень і казок та студіювання народної мови, бо тільки тут, на низах, знайдено її чистою і своєрідною (національною). Чи булоб це все можливе перед появою демократії, за царювання аристократичних манер в літературі і думанню, коли «хлоп» був лише предметом насміху і кпин?

Ні. Лише демократична струя могла це зробити, лише вона пробудила пошану до мови про-

столюддя, бо це простолюддя вона кликала до людських прав, до участі у владі, через неї з'явилася пошана і до мови та взагалі культури того простолюддя. Убийте ви нині демократію і вернемо помалу до часів Івана Грозного.

Отже не дивниця, що всі національні відродження в Європі (від 100 з лишком літ) йшли під демократичними кличками*). (Оден тільки польський національний рух становив довгий час виїмок, опираючи свої гасла не на новочасних кликах, а на споминах про минулу історичну, шляхецьку Польщу. Але і той рух чим далі діставав примішку демократичну, хоч ніколи не мав її за багато, аж до першої революції 1905 р., коли всю активну боротьбу взяла на себе соціалістична течія. Та й нині ще польська нація на половину живе шляхецькою ідеологією старої Польщі).

З того однак впливає слідуюче:

Кожний новітний національний рух, коли не хоче заснітитися і зійти на манівці, мусить плекати того демократичного духа, що його самого видав на світ. Чехи в першій половині 19 століття були народом мужиків з маленькою купкою міщан, те саме Ірляндці. Але їх національний рух пішов строго по демократичній лінії, несучи передовсім освіту і організацію в народні маси. Рідко де знайдете таку багату популярно-наукову літературу, як у Чехів. Високопарної («сальонової» в стилі ЛНВ) поезії, та сентиментальних романів там дійсно не багато, але зате перекладів з європейських архитворів там тьма-тьменна; замість плодити кепське — але своє, Чехи зачали від того, що давали масам здобутки світової, демократичним духом пронизаної літератури. Тим вони відродили духово раба-мужика, робітника, дрібноміщанина. Даючи йому справжню культуру у чеській формі

---

*) Проф. Старосольський пише: «Націон. рухи і демократія — це два боки одних і тих-же подій, це прояви одного й того-ж процесу в двох різних областях: демократія в царині свідомої волі, нація в царині стихійної волі» (Теорія нації, стор. 72).

і мові, вони навчили його поваги до рідного, національної самопошани.

Демократія, як сказано, кличе «хлопа» до стола і до влади. Власне не «кличе», а будить в нім бажання самому добиватися тих річей. З самого початку селянство ставить питання про права своєї мови. Як то, хіба «мужицька» мова гірша «панської»? Велика Україна ще нині стоїть у огні тих питань; ще пройде якийсь час, поки «хахляцька» мова перестане бути в уяві людей чимсь гіршим московської. Але за мовою приходить політика і економіка.

Галичина вийшла з цього степеня розвитку тому пару десятків літ (90-ті роки). Поява першої простонародньої політичної партії (радикальної) була свідомством того поступу: народ не вдовольнявся вже тільки правом мови; він став вимагати ще й землі і влади на своїй землі, освіти і людських умов праці. Чи це припадок? Ні, це знову прямий наслідок дальшого проникання в народі основних думок демократії. Чим швидше ці думки будуть у нас ширитися, тим швидше будемо поширювати свою всенародню програму зі справ культури на дві інші переважні ділянки: політики і економіки (господарства) та соціального положення мас.

Демократична маса, яка раз зрозуміла всю вагу для себе політики і економіки, стоїть на найкращій дорозі до здійснення свого ідеалу.

Це є загально відомі річи. Аж дивно, що приходить їх нагадувати, і то якраз Українцям, які все, що нині мають, завдячують виключно тільки демократії. Чи булаби мова про укр. національний рух, якби не скасовано панщини і кріпацтва та не заведено хоч якої такої свободи навчання, видавництва і устної пропаганди на наших землях? Смішно й питати. Чи й нині це не є для нас першою умовою розвитку національного руху?

Хто нас хоче відвести від змагань до демократії, той нас веде у пропасть, той свідомо, чи несвідомо, промовляє до нас мовою ворогів нашого народу.

Все, чим ми є, завдячуємо демократії і нашим дотеперішнім демократичним способам роботи, які нам впоїли наші батьки (Запорожці, Шевченко, Драгоманів, Франко, Павлик, стара радикальна партія). Українську державність в 1917 році проголосила демократія. Де тоді були нинішні наші поклонники диктатур? Хто їх тоді бачив при роботі і боротьбі? Українську культуру і національний рух убиває нині диктатура, брак свободи організації. Щоб то було, якби на Вел. Україні було хоч трішки свободи!

Ми, хочби як крутили головою, не можемо збагнути, яку практичну ціль може мати нині українська політика, пропагуючи пошану до диктатури замість демократії, та зогиджуючи її в очах українських людей. Не можна-ж припустити аж такого запаморочення ума, щоби хтось міг серйозно думати, що українській справі тут покращає, коли будуть знесені і ті решти демократичних прав, які тут ще теліпаються! А може тут маємо прояв думки, що «чим гірше — тим ліпше»? Коли так, то слід пригадати, що від таких поглядів відсахнулися, і то дуже давно, самі їх творці. Найкращий доказ — обережна тактика нинішнього німецького соціалізму. А може тут маємо діло просто з кофейними балачками, без крихітки застанови над тим, що означають для нас цього роду фрази? *).

Сказаного вище повинно бути досить на доказ, що демократія не лиш не «пережила-ся», але навпаки, що в громадських справах це єдиний шлях до поступу, отже

*) Поширюючи серед нашого суспільства погорду до демократії, наші «націоналісти» допомагають розвиткові таких-же тенденцій серед Поляків і Жидів (маса наша селянська, міщанська і інтелігенція стикається щоденно з відповідними верствами інших народів), а тим самим скріплюють цю силу, що наступає на наше народне життя, на свободу розвитку наших організацій. Деякі їхні органи прямо поширюють культ «сильної еліти», яка прийшла до влади в 1926 році!

також до розв'язки національного питання *).

Ніякої доказової сили по суті не має теж інший аргумент, який часто видвгають. Демократія «очевидно пережилася», бо ось дивиться: за Росією вступила на шлях диктатури Італія, за нею Еспанія, Литва, Мадярщина, Югославія, на черзі є Німеччина і т. д. Не хочемо цього аргументу побоювати вказанням на те, що деякі з цих диктатур вже встигли провалитися — бо не вважаємо взагалі таких емпіричних прикладів достаточним доказом «за» чи «проти». Ми-б хотіли звернути увагу на що інше, а саме на чисто опортуністичний характер такої аргументації. Виходить на таке: рацію має те, що хвилево прийшло до влади. Не тому має рацію, що воно її має, а тому, що якимось способом, хитрістю, демагогією, підступом — хтось хвилево виграв. Колиби такий спосіб аргументації був льогічно правдивий, тоді прим. «пережилосяб» і право українського народу на свою державу, бо нарід цей програв свій перший бій за цю державу!

Не даром то наші праві кола держать єдиний фронт з большевизмом в осуді української республіканської державности (Центральної Ради і Директорії); вони теж керуються засадою, що найлекше в опінії бити того, хто (хвилево) програв. Коли в чийхось очах політика Центр. Ради була «хибна» головно тому, бо її перемогли большевики — то очевидно це ніщо інше, як опортунізм і внутрішнє, може навіть несвідоме, приклянення голови перед большевизмом, як таким.

Таким опортуністам ми поставимо одно питання: 6 тисяч літ (кругло) панувала в світі система невільництва. Чи з того виходить, що вона була

---

*) »Національний принцип можна в практиці здійснити тільки на ґрунті суверенности люду« (себто демократії). R. Michels „Zur Soziologie des Parteiwesens“ VII.

(Це є автор, який бачить хиби демократії і тому його радо наводять теоретики фашизму).

розумна і справедлива? А вона-ж по той весь час була на верху, при владі, значить була »оправдана«! Чи так? По вашому виходилоби, що так!

На кожну справу треба дивитися по суті та по її суті її вирішувати.

„Не вибір, тільки добір“ — — — — —

(Фашистівське розуміння еліти).

Згідно з фашистівськими засадами владу в державі і взагалі в громадському житті має виконувати »еліта«, найкращі одиниці народу. В основі з тим погодиться кожний демократ і річ тільки в тім, що розуміти під елітою. Демократ, бажаючи знайти найкращі одиниці, заводить загальний, рівний, тайний і т. д. вибір; таким чином саме громадянство, себто публична опінія, указує ті найкращі особи, кандидатів до влади. Можна оспорювати, чи через всенародній вибір влада завжди дістається на 100% найдостойнішим одиницям чи найвідповіднішим гуртам (течіям, напрямкам); можна шукати засобів для поправки виборчих систем — але кращого засобу для підшукування людей для керовництва, як вільний, непримушений вибір голосами суверенного народу (тої нації, про яку залюбки говорить націоналізм) — досі людство не знайшло і очевидно не знайде*).

Але фашизм не бажає вибору; чому він його боїться, чому лякається рішення тої самої нації, яка є для нього ніби богом — того він отверто ніде не сказав і ніколи очевидно не скаже. Не сказали досі теоретики фашизму й того, як вони позитивно уявляють собі народини еліти, достойної правити народом; вони обмежуються до заяви: не хочемо вибору! Не можна вважати позитивною відповіддю, коли фашист замість вибору поручає »добір«. (»Добір« в значінні теорії Дарвіна, це є бо-

---

*) »Парляменти можуть бути гірші й ліпші; але навіть найгірший парламент є кращий, як влада камарилі (купки самозванців)«. Так писав недавно оден баварський правий часопис проти затій гітлеризму.

ротьба одиниць; в наслідок боротьби перемагають, мовляв, здібніші і сильніші і ті остають при житті). Добір — це річ, якої робити не можна; вона робиться сама, без нашого свідомого вмішування. Коли демократ каже «вибір» чи вибори, то всякому ясно, як і коли це зробиться та хто буде законним управителем. Коли-ж фашист каже нам чекати на природній «добір», шляхом боротьби одиниць чи гуртів, то він свідомо усуває на бік способ громадського формування влади; свідомо йде на вічний хаос, гризню між отаманами, з яких кожний схоче бути елітою і для того бажатиме знищити насильно свого конкурента. Кому вдасться такий державний замах, той і буде «елітою», очевидно на так довго, поки йому не скрутить голови якась нова «еліта». Всякі «походи на Рим» та подібні перевороти дають доволі прикладів для цього.

До ролі принципу державного будівництва, на місце волі більшості суверенного народу (нації), видвигає фашизм насильство над співгромадянами і самозванство. Державу він засуджує на стан вічного вижидання нового «добору», нової махнівщини *).

---

*) Оден наш «націоналіст» писав недавно:

«...воля нації не виявляється плебісцитом, ані більшістю, нею вона часто фальшується (??!) і спинюється свобода ділання ініціативної меншости. Воля нації виявляється якраз у чинах ініціативної меншости, тих кращих одиниць і верств, що зуміли вибитися й здобути владу. Отже є свого роду аристократія, не родова, але аристократія справді найкращих, найсильніших». (Ст. Охримович, Про ідеологічні підстави українського націоналізму. Самост. думка ч. 8—10, Чернівці 1931. — Розбивка наша). — Автор сам відчуває, що тут щось не все в порядку і далі застерігається, що з того не мусить вийти «атаманщина, анархічна боротьба за владу між поодинокими особами, бо, мовляв, «для цього існують різні норми, представництво, вибір і т. п., відкидається тільки безоглядну рівність як принцип». Значить, він вже допускає виборність, тільки «нерівну», значить одні мають мати більші виборчі права, другі менші. Шкода, що не сказано, хто має бути тим упривілесним?? Чи не члени «націоналістичної організації»? А коли так, то чи не буде того, що ради привілеїв до партії нахвасться тільки сволочі, що треба буде робити що пару місяців «чищення» на большевицький лад? Чи не є це все взагалі нужденним наслідкуванням большевизму?

»Елітою« в розумінні фашизму є отже в Італії Мусоліні, в Литві був Вольдемарас, в Іспанії Прімо-де-Рівера, в Мадярщині Горті і т. д. »Елітою« стане в Німеччині типічна демагогія гітлеризму якщо вдасться їй прийти до влади (покищо вона ще елітою не є). »Елітою« в тім значінні бувби на Україні »батько« Махно, якби був удержався зі своїми тачанками та своїм »гоп, кумо, не журись!«. А так стали елітою московські комуністи, висадивши з сідла Українців, в тім числі й Євгена Коновальця та партію укр. »соціалістів-самостійників« (духових попередників нинішніх »націоналістів«).

Договорились — правда? Але що ми винні за те, що логічне думання доводить до таких висновків? Так далеко ще (на щастя) не зайшла »тверда влада«, щоби змогла заборонити нам навіть думати. А тому, що, крім права думання, вільно нам покищо ще й дещо написати, то ми робимо і з цього ужиток.

Відкидаючи всенародній вибір, фашизм тим самим підриває основи всієї сучасної суспільної організації. Не лиш держава мусілаби вернути до давніх варварських форм деспотії й тиранії, але те саме моглоб постигнути й усі громадські організації, товариства, кооперативи, партії і т. д. І тут замість демократичної більшості, владу сталиб захоплювати палкою, криком а може й револьвером »ініціативні меншости« і все життя громадських організацій пішлоб дорогою галабурд. Так було свого часу в Італії, поки там не заволоділа палка фашистів і не вбила вільного громадського життя. Те саме є нині в Німеччині, вариться в Польщі. Ту саму махнівщину зачинають вже вносити й до нас »націоналісти« (сокальське шибобиття та інші галабурди).

З фашистівського заперечування вибору впливає й спосіб організації їхніх груп. Де нема вибору, там все рішається наказом з гори, як у большевиків. Назначають з гори провідників гуртів, районів, секретарів і т. д. Роля члена партії зводиться до того, щоби бути слухняним, нищий вищому, доходячи аж до вершка, до особи дикта-

тора. Фашизм це називає: суворість, карність, система ерархій. Всі нижші підчиняють себе добровільно авторитетові того отамана, котрому вдався замах і хто зволив допустити їх усіх до трапези. Значить, фашизм, це система сліпого послуху, це єзуїтський орден. Критика — тут злочинна річ, все працює наче мертвий механізм.

Автор цих рядків мав раз таку розмову: оден добродій жалувався перед ним, що його брутально викинено з праці, прямо на вулицю, навіть без повідомі і якого будь забезпечення, хоч на блищий час. І це зробила українська установа. В дальшій вільнішій розмові він заявив себе фашистом, бо, на його думку, «мусить бути тверда влада, послух і дисципліна». «Навіть у звичайних «цивільних» справах?» — питаю. — Так! була відповідь. — «Чого-ж ви в такому разі підносите жалобу, що з вами лихо обійшлися? Ви-ж самі того хочете! Ніякої критики, тільки послух!»

Мій розмовник замовк.

Такі то історії виходять в житті. Правда, можуть на це сказати: якби той пан був членом «еліти», то з ним напевно рахувалисяб.

Можливо, признаємо. Але до чого тоді доходимо з системою еліт? Чи не до найстрашнішої форми корупції, до влади клік-фамілій, до розкрадання народнього майна купкою «своїх» людей, забезпечених від будь якої контролі й критики добровільною резигнацією громадянства зі своїх громадянських прав?

Де панує «еліта», там решта становить «юрбу» — безправну і безголосу масу. Не даром то у фашистівській літературі так багато пишеться про «юрбу», «товпу», про «масу і провід». Не дурно Д. Донцов намагається на нашому ґрунті вицілювати культ «провідників» взагалі, ніби богом даних надлюдських істот. Тому то між фашистами говориться так багато про потребу пошани до «авторитетів» (поваг) взагалі (очевидно, авторитетами, згідно з фашистівською теорією, є ті одиниці, що розбили іншим голови і захопили

владу). *) Але, що ніхто не хоче себе рахувати «юрбою», тільки елітою, отже на практиці з того виходить велика каша і розгاردіаш. Між нашим фашистівським студентством є прим. стільки еліт, скільки кімнат в Академічному Домі. В результаті хаос. На тій-же основі маємо щораз то нових гетьманів і отаманів на еміграції, нові «проводи» та «центри», а в краю загальний упадок організованості серед молодого інтелігенції та масову появу «безпартійних» (це найкращий вихід з ситуації). Це все не є якийсь припадок, а прямий наслідок представлених вище засадничих хиб фашистівської теорії. Зміряючи до «сильної влади», фашизм через відкидання демократичних засад веде з залізною необхідністю до отаманства і анархізації всього суспільного життя**).

В самім поняттю диктатури міститься момент насильства, себто накинення комусь чогось проти його волі. Правда, і демократія це є насильство волі більшості над хотінням меншості, але тут це насильство етично оправдане життєвою необхідністю. В кожному разі ближчим до справедливості є той стан, коли діється так, як того хоче більшість, як колиб діялося навпаки. Таке «насильство» перестає ним бути і є тим, що ми приняли вважати правом, законністю. Колиж

*) Лемент за «авторитетами», що тепер у нас такий модний, це є ще доказом, що в нас люде не визнають і не шукають авторитетів. Навпаки, у нас того авторитаризму аж за багато. Але ті, що лементують з приводу непошани до авторитетів (маючи на увазі мабуть непошану до своїх осіб), забувають одну річ: що авторитету (поваги) нині не можна вимусити силою; його треба собі здобути в народі працею й розумом. Хто собі заслужить на повагу, той її матиме. Силою нині вже трудно вимусити для себе авторитет. Навпаки, культура нині стремить власне до того, щоби ніхто не вірив нікому на сліпо. Драгоманів казав: «Я не хочу авторитету без критики! Так само робить і духовий вождь чеського народу, Масарик, кажучи до своїх студентів: «Не вірте на голе слово ані мені самому; ставтеся до всього критично! Авторитаризмом стоїло середньовіччя, але це тому, бо інакше не вдержалася влада шляхти і духовенства над рештою народу. Але це був вимушений авторитет, на глиняних ногах, опертий на інквізиції.

**) «Еліта не йде стадами...» ЛНВ 1928/Д, стор. 87.

хто ломить цю законність, бажаючи більшості накинати насильно волю меншості, то з тим моментом він вступає на шлях диктатури.

Так зробили большевики в Росії, Муссоліні в Італії (до перевороту фашистівська фракція в парламенті була незначною групою), на ту дорогу задумував вже кілька разів вступити Гітлер і т. д. Хто, при існуванні загального виборчого права і демократичних свобод, прибігає аж до таких засобів, як державний замах, той дає доказ, що не надіється прийти до влади по добровільній згоді більшості населення. Він не має довіря до свого народу, а більшість народу очевидно не має довіря до нього. Не треба й згадувати, який це має суспільно дезорганізуючий вплив на життя держави.

Коли за диктатуру вхопилися большевики у 1917 році, то всім було ясно, чому. Вони були виразниками ідеології частини (навіть не цілості!) міського пролетаріату, себто могли в найкращім разі репрезентувати змагання якихось 5% населення Росії. А хотіли влади за всяку ціну. Виходу не було, як організувати «пуч», замах стану, та всіма можливими засобами демагогії і терору держатися відтак при владі, обдуривши властивого господаря Росії — мужика.

Кому-ж з Українців потрібно хапатися таких способів? Очевидно, лише тому, хто з гори не сподіється мати за собою більшість українського народу. Значить, він сам є свідомий того, що не репрезентує інтересів того, хто є господарем землі української — українського демоса, плебсу, простолюду. Бо колиб він хотів щиро бути виразником його інтересів, то хіба треба булоби думати аж про диктатуру?

Це значить, що укр. фашизм (і комунізм) є свідомими противниками українських народніх мас та ставляться до них з гори з недовірям.

Не розуміючи духа демократії, фашизм і комунізм очевидно не в силі оцінити її величезної історичної ролі в житті людства. Заперечуючи де-

мократію, вони намагаються завернути життя народів найменше на 300—400 літ назад. Вони є отже рухами реакційними, а не такими, що вносили б щось нове і свіже. Все те уже було. Мала своїх диктаторів стара Греція, Рим, Англія (Кромвель), Франція (Наполеони); всі вони зазначили своє існування в історії великим гуком-стуком, та у висліді лише спинювали розвиток своїх суспільств до культури і соціальності *).

Ще одно. Фашизм любить докоряти демократії »безсилністю її влади«, покликуючись на такі приміри, як слабкість уряду Керенського, Джіолітті то-що. Якби був справедливим, то мусів би для противаги згадати й Клемансо, Носке, Брінінга, уряд республіканського Мексика, Еспанії, або хоч би зрівноважений, але рішучий режим чехословацької демократії. Повинен би теж признати, що й т. зв. тверді, себто диктаторські влади нераз виявляли велику нерішучість. Все залежить від того, на скільки сильну моральну опору має дотична демократична влада в громадянстві. Колиж розходиться про теорію, то не треба забувати, що пише клясичний підручник демократичної політики, „*Volkspolitik*“ Антона Менгера:

»Німецькі Установчі Збори 1848—1849 р. можна з цілим правом вважати пайнездарнішим людським представництвом усіх часів, бо, маючи можливість сейчас по своїм відкритті посісти владу, воно пропустило цю нагоду«

Демократія не може означати миролюбивости за всяку ціну. »Навіть вільні, засадою суверенности люду просякнуті, конституції сучасної Англії та Франції зродилися безпосередньо з насильних чинів першої англійської й французької революції« (А. Менгер, Політика люду).

Демократична течія (партія), яка не стремить до здобуття влади, хоч має до того змогу (при існуванні загального виборчого права), очевидно є в розкладі. Де того права ще нема, там вона має

---

*) Вже Арістотель це завважив: »Олігархії (диктатури купки людей) бувають наражені на упадок, особливо коли правляча верства намагається владу обмежити до невеликого числа осіб. (Цит. за Лютославским).

повну рацію вживати для переведення своїх засад засобів прямої масової акції.

* * *

Теорія «еліти», приписуючи право на суверенність одиницям, а не загалові, нації, є пригожим ґрунтом для розквіту іншої теорії, яку ми назвемо культом героїв. Раз одиниця, захопивши владу, може бути (самозванчо) паном душ і осіб всіх співгромадян, носієм волі і змагань цілого народу, то сама собою насовується думка про те, що вони, ці сильні одиниці, ці «герої», є властивими творцями долі народів (навіть тоді, колиб держалися при владі одним насильством). Дальший висновок з того буде, що геройські одиниці, своїми індивідуальними починами і ділами, можуть доконати найбільших перемін в житті народів.

Не хочемо заявляти себе засадничими противниками думки про значіння особистої ініціативи в історії, остерігаємо лише перед перецінюванням цього чинника. Одиниця заважить на долі історії лише тоді, коли вміє згармонізувати свої думки і задуми з дрімучими навіть підсвідомими хотіннями мас; коли ті хотіння зуміє розвивати, скріплювати, організувати. Не як речник своїх бажань, а тільки як пробоевий речник маси може одиниця відіграти якусь роль в історії. Вся річ отже в тім, щоби знайти дорогу до душі маси та стати її виразником.

Живий доказ на це дає кровава мартирольогія російських соціалістів-терористів. Майже 50 літ, з перервами, тяглася їх боротьба з царатом та не довела до нічого. Щойно, коли зродився масовий рух, головню міського робітництва, рух організований іншими людьми і на інших засадах (великого соціалдемократи обох напрямків) і коли за ним прийшов теж масовий рух міліонів селянства і вояцтва — прийшло до першої революції (1905 р.), а відтак до другої (1917 р.). Блище про цей класичний примір розказано в брошурці п. з. «З історії терору», вид. УСРП. Там вказано також причини, чому саме соціалісти «революціонери» не

викликали ніякої революції, а навіть тоді, як вже революція прийшла, дали себе випередити марксистам-большевикам. Ця причина — брак в них масових організацій і традиції організованої масової боротьби. Там теж указано засадничу хибу терору: він присипляє масу сподіваннями, що спасення прийде «з гори», від якоїсь героїської, таємної руки. Тимчасом марксисти вчили масу уповати тільки на власну роботу і свої прості сили:

»Никто не дасть нам избавления

Ни бог, ни цар и ни герой!«

В розвиткові російського соціалістичного терору здійснилися всі твердження Драгоманова, який ще у добі найбільшого розгару акції «Народної Волі» писав:

»Убивство для політичних цілей уявляє з себе зброю з обох боків гостру, а тому і малонадійну для справи зміни певного політичного ладу і встановлення ~~нового~~«.

Того, що оперте на масах війська, бюрократії і на масовій ще темноті населення — не перемінити знищенням кількох чи кількасот одиниць! Тому Драгоманів писав (в іншому місці):

»Ми вважаємо, що російський тероризм є тільки реакція на урядову систему, вповні природна, але все таки патологічна, як і та система, що її породила... зовсім не щось таке, що можна вводить в теорію і систему«*).

Той-же Драгоманів геніяльним оком передбачив і те, що терор доведе до того, що уряд нашле у підпольні організації своїх агентів на те, щоби провокувати їх на глупі вчинки, ну і притім мати в руках цілу організацію. Драгоманів остерігав вже тоді, що кожна підпольна терористична організація через те може стати прямо шкідливою для тої цілі, якій починала служити.

Ми сьогодні бачимо, як на долоні, всю правдивість тих осторог. Ще далеко до соціалдемократів ми мали в особі Драгоманова свого теоре-

---

*) Наведено у М. Павлика, »М. П. Драгоманів, ювілей, смерть і т. д.«, стор. 384.

тика масової акції, акції, яка казала послугуватися як еволюційними, так, коли на те приходить час, і революційними засобами.

Наш довгий досвід можемо нині сформулювати в такій засаді:

Лише організації і рух великих мас творять щось трівке і непроминаюче. Провідники повинні помагати їм вишукуванню доріг і методів роботи, але зробити цю роботу мусять мільйонні маси.

Так родяться трівкі великі діла новочасної демократії: політично-партійні організації, професійні, кооперативні, культурні. В них єдино запорука перемоги.

Партія безпартійних — — — — —

Це не клич, а факт. Виступаючи проти політичних організацій, себто товариств осіб, що годяться з собою щодо політичних поглядів та виробили собі спільно плян або програму роботи, фашизм одночасно закликає до гуртування на основі свого світогляду, застерігаючись іноді, що це не є «партія» *). Дійсно, в деяких організаціях фашистівського типу, так само, як у большевиків, виборність органів майже не існує, вона заступлена системою назначування з гори. Маємо отже діло з організацією гієрархічного типу, на зразок єзуїтського ордену або війська, з усіма її хибами (внутрішня бюрократизація і мертвота при зовнішній дисциплінованості, убиття думки і оглуплюючий вплив у вихованні). Військо, як необхідність, є вже й так далеко йдучою уступкою лихові; коли-ж хтось хоче ціле людське життя переіменити в одну казарму, думку, дослід, ініціативу, критику замінити кличем «позір» і «слу-

---

*) Не був таким боязким італійський фашизм, оформивши себе в 1921 р. як «партія». Наші «фашисти» і в цій точці не вийшли поза взір ББ (польських пілсудчиків), який і досі остає недоношеним суспільно твором — «партією безпартійних».

хаю», — то він гірший ворог людства, як китайські мандарини.

Для більшості публіки однак невідомі ті роскоші, які їм готує режим диктатури, ведучи демагогію проти політичного організування в партіях. Несвідома маса досить радо слухає критики партійности, бо на зовні це виглядає ефективно (мовляв, хто є в «партії», себто в частині, той вилучується з цілоти). Крім того — безпартійність дає безсумнівні вигоди, не накладаючи жадних обов'язків. Безпартійний не платить партійного податку, не є обов'язаний робити політичну роботу, яку партія доручає своїм членам. Він ні за що і ні перед ким не відповідає. Зате він вважає, що має «право» з висока лаяти всі партії за всі евентуальні політичні невдачі (які прийшли може якраз через слабосилість партій, котрої не булоб, якби не було стільки безпартійних!). Безпартійність значить незорганізований індивідуалізм, анархізм найгіршого типу. (Громадський Голос ч. 44 з 14. XI. 1931).

Підносячи на ново старий рутенський клич «безпартійности» наші націоналісти йдуть по лінії найменшого опору, грають на дудку наймилішу суспільним пасивістам, всякого рода політичним панікерам; такий чоловічок причіплює собі радо популярну кокарду «безпартійности» часто просто тому, що нині навіть членство в УНДі може людині замкнути дорогу до урядової посади, до інвалідської ренти і т. д. Такі герої з отвертими руками приймають отже пропаганду «безпартійности», як теоретичне оправдання їх душевної малечі.

Безпартійництво удержує величезні маси нашого народу в неграмотности щодо політичних справ. Воно гальмує процес просякування в маси визвольної програми, якої нестача в масах так трагічно відчувалася в часі української революції. Скріплювати цю старосвітську парافیанщину, цю від сотень літ у нас вкорінену непривичність до новітніх способів ведення політики масами, значить консервувати у нас середньовіччя, спинювати похід політичного самоозначення

нації. Це значить — стреміти до того, щоби вся наша територія вернула до того стану, на якому сьогодні знаходиться прим. Полісся, яке з точки погляду »безпартійників« повинно бути ідеалом, бо там нема ніяких партій, ніякої політичної літератури, програм, віч, конференцій, а є тільки повна політична неграмотність і 100⁰/о безпартійних!

Коли кому не подобається ні одна з існуючих програм, то він обов'язаний творити іншу, кращу, обов'язаний гуртувати біля неї людей, брати на себе політичну роботу і відповідальність. Він повинен зрозуміти, що безпартійний, це кобилка, на якій їздить всякий, хто організований і має силу. Хто-ж цього таки не робить, той ширить лише анархію.

„Програми завалили українську державу“

Це почуєте дуже часто, та з цього ще не виходить, що у тім є хоч крихітка правди. Правдою є хіба те, що революція заскочила український народ (особливо на Вел. Україні) без якоїбудь організації, не тільки політичної, але навіть господарської чи культурної, якаб мала виразний національний характер. Те, що на гвалт, прихапцем склеєно у 1917 р., зліплюючи обломки летючих фраз, часто суперечних з собою, і над чим писано шумні титули »програм« — було очевидно зовсім випадкове, а й воно оставало духовою власністю невеликих гуртків. Деж була маса народу? Де були ті масові суспільні організації, про яких необхідність ми вище говорили, де партійні діячі, загартовані десятиліттями роботи й боротьби плече об плече, яких стільки видала Росія від Герценівських часів починаючи, яких мала Польща, Фінляндія і деякі другі народи Росії? — Була в нас майже пустка, не рахуючи гуртків інтелігенції, завязків пізніших політ. партій (але тільки завязків).

Повторюємо: революція застала Україну без організацій і без умасовленої визвольної програми. Щойно в ході бурхливих днів революції прийшлося виробляти таку програму, обдумувати, і ширити в масах: як перевести земельну реформу, яке відношення має бути до Росії, як улаштувати справи валюти, державних фінансів, промислу, торгівлі, шкільництва і т.д. Преважні справи! Їх треба було мати вже давно хоч в основі передуманими і програмово вирішеними, щоби можна було тепер відразу приступати до будівництва справді нового життя і то на твердих підставах!

Було те все? Були ті »програми«?

Їх не було, а коли дещо й було зроблено (прим. підготовча робота Женевців, доба першої революції), то або вже давно призабулося, або вимагало перегляду в звязку з новою обстановкою відносин. А головне, що це все було духовою власністю купки інтелігенції, а не мас!

Це все тепер кричало за викопанням. Якби ми мали навіть десятки геніїв у той час, то й вони не далиби ради такому завданню. А ми-ж мали незначну купку інтелігенції, переважно селяхів, в кожному разі без ширшої освіти, без політичного, економічного досвіду, бо й деж було його набрати?

І прийшлося радити. Чимало радилося, бо мусіло. Якби не радили, то й того не було б, що було, а просто прийняли б добровільно до відома перемалювання старої вивіски Росії Романових на вивіску Росії »демократично-централістичної« і кінець. А так хоч лишився для потомків протест, указано шлях, кудюю йти в майбутньому.

Виходить — програма, це плян, це докладно обдумана маршрута для політичного руху. Хто може пускатися в дорогу без мапи, пляну і програми? Плян цей треба мати виробленим заздалегідь і треба його постійно перевірювати та виправляти можливі його недостачі. Україна взялася до тої роботи запізно і голов-но тому програла.

Не програми завалили укр. державу, а власне брак програми (пляну), спеціально брак умасовленої національної і соціальної програми, що перейшлаб у кров і кість як не цілої народної маси, то хоч її свідомої частини по всіх закутках України. Раз того не було, то не було й почуття духової єдності в народі України, не було «нації», а в слід за тим прийшли відомі прояви місцевих республік, отаманщина, махнівщина, перескоки мас від своєї влади на бік чужої і знова до своєї і т. д.

На клич «геть програми!» ми повинні відповідати: «навіпаки — (добру) програму в маси, у найдальші закутки краю!» Коли хтось, у своїм примітивізмі казати-ме: «перше збудуймо державу, а тоді вже й подумаємо про програмки», то на це маємо відповідь: Коли хто хоче щось справді трівогого збудувати, мусить наперед знати, як воно має виглядати, та з якого матеріялу та чіими руками його будувати.

„Держава вище партії“ — — — — —

Цей клич, улюблена фраза всіх без виїмку фашистів, має означати, що вони підчеркують тим свій «державно-творчий» характер, в противенстві до інших, головно демократичних елементів, які мовляв, є протидержавницькі, або принаймні малодержавницькі. Заки розглянемо справу по суті, не завадить поінформуватися, як «державнотворчий фашизм» сам здійснює цю засаду.

Первовзір фашизму в Італії підчинив цілий державний апарат фашистівській партії. Зробив те саме в себе, що большевизм в Росії. Всі командні позиції обсаджено людьми своєї групи чи навіть кліки, згл. тими, що ради інтересу пристали до неї пізніше. Решті суспільства закнебльовано уста, забороняючи навіть дихнути вільніше, не кажучи про свободу організуватися по своїй волі.

Так «зорганізована» держава знаходиться в стані постійного внутрішнього напруження. Це її коштує чимало гроша на поліцію, народне господар-

ство в такій атмосфері живе неприродно, не будучи певним завтрашнього дня, пульс цілого життя зраджує підгорячковий стан.

Це перші досягнення режиму диктатури. Дальші наслідки приходять згд. мусять прийти у свій час. Це є передовсім корупція серед правлячої касті; як відомо, кожна влада по якомусь часі деморалізує. В парламентарній демократії є на це природний лік: зміна кабінету, себто зміна правлячих груп (скажім навіть «клік», бо й це можливе). Це, що обожателі диктатури вважають головною хобою демократії, її смертельним гріхом — непостійність влади — є власне в демократії найцінніше, це є те, що гарантує хоч приблизну моральність в управлінні. Відсунена від влади група не спускає з ока тої нової, що вступила на її місце, а свобода слова, преси, зборів і політичних організацій дає можливість вести публичну контролю діяльності уряду. Нема того всього при «сильній владі» — диктатурі. Свою силу така влада в скорому часі починає використовувати для закріплення себе при владі за всяку ціну. Одні диктатури доходять до цього стану швидше, другі поамаліше, залежно від того, яка скількість загальної ідейности була з самого початку заложена в тій групі, що захопила владу. Групи, що почали без ніякої ідеї, розпадаються звичайно вже по кількох літах. Але для всіх їх є шлях розкладу неминучий, навіть для тих диктатур, що, як от большевицька, почали з поважним ідеологічним запасом. Приклади маємо під боком.

Кожна диктатура сама підготовляє свій розвал, а разом з тим і розвал того державного тіла, що держить в руках. Так виглядає на ділі «державотворча» прикмета диктатур, між ними і фашистівських.

Досі ми розглядали клич «держави вище партії» на живих прикладах з життя, отже, як то кажуть, емпірично. Ми бачили, що на ділі річ мається, якраз навпаки, що не держава є вища від партії, а диктаторська партія підчинює собі цілу державу.

Тепер розглянемо цей клич ще теоретично. Що він значить по своїй суті?

Властиво, він повинен звучати: «держава вище партій». З природи суспільних устроїв, а часто і на інших основах, виникають політичні згуртування або партії. Це є життєвий факт. Так було споконвіку і так буде завсігди, поки є на світі поділ на класи, стани, фахи, професії, краї (території), віроісповідання і т. д. і є сяка-така свобода організації громадян. Ці «партії» можуть знаходити між собою нераз стичні пункти, можуть творити навіть довготривалі об'єднання і бльоки. Названий нами клич мавби отже в практиці значити: «геть усі партії, коли ходить про державу»!

Будьмо реалістами. Для того, щоби перевести в життя цю вимогу, требаби або довести до розв'язання усіх існуючих партій, (бо поки вони існують, то ні одна з них не згодиться добровільно піти «геть»), або: заснувавши ще одну, нову групу (партію) з невдоволених існуючими партіями, захопити при їх допомозі владу у державі та роздавити всі конкуруючі партії.

Перше «або» є очевидною неможливістю; зате друга можливість трапляється часто в повоєнних часах. Ріжні «противники партій» в різних краях, згуртувавши біля себе більше прихильників захоплюють насильними способами владу у державі, і приводять до примусової мовчанки всі інші течії.

Це є одинокий реальний вислід практичного здійснювання клича «держава вище партій». Як бачимо — клич цей є позбавлений якого будь реального змісту, бо переведений в діло, обертається в диктатуру партії над цілою державою, отже у свою протилежність.

Але є такі, що люблять дискутувати, обертаючи, як то кажуть, kota хвостом. Хтось з тих людей може заявити: ага, то ви, є за тим, щоби «партія була вище держави»?

І це була би теж пуста фраза без змісту. Що значить «партія вище держави»? Коли держава є в руках одної партії, як того хоче фашизм, то власне вона, партія, є державою (бо цілий апарат

обсаджений виключно її людьми). Що тут вище чого? Ані тут держава вище партії, ані на виворіт, бо вся держава міститься в партії, і вся партія є державою. Як бачимо, ціле поставлення справи є чисто фразеологічне, схолястичне, без змісту.

Повищу фразу почуєте часто теж у такий формі, що мовляв, «партійний інтерес становиться вище державного і національного».

Дійсно, трапляється таке. Трапляється, що партія починає мати якісь окремі «партійні інтереси». В першій мірі поповняють той гріх ті партії, що дохопившись до влади, починають дойти державу (чи установу) для користи «своїх людей». Тоді деякі групи, групки чи цілі партії роблять з державних посад прибіжище тільки для своїх членів, а державну скарбницю джерелом приватної наживи. Але не може того гріха робити, якби навіть хотіла, та партія, що не має диктаторської влади в руках, не може хочби зі страху перед конкуренцією і критикою других партій! Зате там, де є диктатура, є повна воля для цього роду «державотворчої діяльності»!

В правильно наладнаній демократії партія не заступає ніяких власних «партійних інтересів» в приватно-правному значінні, як особистих інтересів своїх членів. Партія виставляє загальні постулати (загальні в значінні класовім, фаховім, територіальнім чи навіть загально-суспільнім). Партії не торговельні спілки, які дбають тільки про справи своїх членів. В заложенні кожної демократичної і соціалістичної партії є елемент жертвенности; як відомо, партійно активною є завжди меншість суспільства, але вона виставляє постулати, корисні для значно ширшого круга осіб (цілої соц. класи, професії і т. п.*).

Очевидна річ, в житті всяке може трапитися. І в демократичній партії можуть загніздитися не-

---

*) Коли органи наших фашистів твердять, що «партії розвивають егоїзм», бо обороняють в своїх програмах «шкурні інтереси своїх членів», то очевидно допускаються звичайної містифікації.

здорові, шкурницькі елементи. Та не підлягає сумніву, що така можливість є о много більша при системі диктатури одної партії, яка має монопольне становище, і не боїться ніякої контролю, як при системі демократії та вільної партійної конкуренції!

Це така самозрозуміла річ, що ми не бачимо потреби довше задержуватися при цій справі.

* * *

Цим ми закінчуємо розгляд політичних клічів нашого «націоналізму». Читача може здивувало, що ми відносно мало місця присвятили питанню «парляментаризм чи влада диктатури»? Це ми зробили тому, бо покищо в наших умовах ця проблема мало актуальна. Все таки коротко зазначимо тут свій погляд.

Нема сумніву, що парляментарна система управління, оперта на відділенні законодавчої влади від виконавчої, переживає тяжкі часи проби там, де розбиття громадянства по лінії класових чи національних різниць таке велике, що парламент не має запевненої правлячої більшості. Безперечно, що така розпорошеність громадської opinii улекшує іноді окремим групам (прим. недавно в Німеччині групі юнкрів з Папенем на чолі) насильне захоплення влади з поминенням демократичних вимог. Та це не є ніякі докази на нежиттєздатність демократії. Вже по недовгій часі правління диктаторської групи з решти громадянства формується компактна більшість, яка, одкидаючи на бік дрібні камені преткновень — консолідується для оборони загрожених основних вимог поступу: громадянських свобод. В цей спосіб демократія врешті решт мусить перемогти кожний режим неволі і кнута та кладе скрізь підвалини для поступу.

**„Не рівень культури рішає про долю на-
родів, тільки їх фізична сила“ — — —**

Вдумчиве студіювання історії покаже кожному, що лише ті народи зуміли вдержатися при житті, котрі розвинули в собі форми суспільної організації.

Щож таке суспільна організація? Вже сама назва каже, що організація походить від слова »організм«. Організмами називаємо живі тіла (прим. тіло людини, рослини), які є цілістю самі для себе, самі правлять собою і видають зі себе потомство. Від організмів відріжняємо механізми, які не мають у собі життя, а рухаються лише тоді, коли їх по-пхає зовнішня сила. Механізмом є годинник, який ходить тоді, коли його людина накрутить; механізмом є кожна машина, яка без вугля або бензину та кермуючої руки не рухне з місця. Фашизм і большевизм хочуть власне перемінити живі народи в мертві механізми, які будуть рухатися тільки так і тоді, як їх накрутять з гори. Як у годиннику ні одна шрубка не має нічого до балакання, ані навіть до думання, так при диктатурі право думання має тільки зовнішня сила, що стоїть не в народі, а над народом, поза народом, від народу незалежна і його критиці не підлягаюча.

Всякому відразу видно, де є більша вартість: в організмі чи механізмі! Хіба можна рівнати зі собою мертву машину, хочби і яку великанську та живий організм, хочби маленької мушки? Вільне, демократичне, освічене і споєне єдністю суспільство це є також організм, хоч для відріжнення від звичайних живих творів його зовемо соціальним (суспільним) організмом*). Таке су-

---

*) Це те саме, що проф. Старосольський в своїй »Теорії нації« називає »спільнотою«.

пільство має безконечну вищість над отарою зігнаних до купи силою диктатури овець, яких зі собою ніщо не вяже, крім спільного батога. Зразком такої людської отари була покійна Росія: стопадесять мільонів людей, а кожне собі окремо, як зерна піску на пустині. Ніяких між ними, майже ніяких, добровільних звязків, союзів, товариств, партій, бо все заборонене, навіть церква стояла на службі поліції. Над усім тим царювала нагайка в руках півдикого, некультурного урядництва та мілітаризму. З такої школи вийшли ми, Українці, а й та школа, до якої нині ходимо, не любить, коли ми хочемо з отари перемінитися в організм. І ця школа недолюблює найбільше зі всього слова «суспільна організація». Бо, хто досі стежив уважно за ходом наших думок, для того мабуть ясно, що до організму можна дійти тільки через організацію, отже ту власне суспільну організацію стараються найбільше гальмувати.

Не є організмом той нарід, в якому всяк живе своїм богом, де кожне ворогує з кожним, де що хата, то свій загуменок, а що село, то своя республіка. Не є організмом суспільство, непоперетикане густою сіткою політичних, освітніх, кооперативних і професійних організацій, не получене духово пресою, ані таке суспільство, де кожна провінція має свої окремі ідеали та свої «сокальські кордони».

Але, як дійти до того, щоби мати таку густу сітку всіляких організацій? Не можна цього досягти без піднесення освітнього стану широких мас населення. Розуміється, ця освіта мусить бути відповідна. Не має це бути наука про те, кілька було де царів з якого роду, або скільки ангелів може вміститися на кінці шпильки; на ніщо не здається знання мертвої грецької чи латинської мови, ані знання календаря всіх свят у році, або вивчення на память всіх історичних дат. Не така освіта творить суспільну організацію, а освіта, що відкриває очі на все те, що кругом себе бачимо та яка помагає організуватися людям до праці, а як треба, то й до боротьби. Освіта і культура мусить так про-

сякнути в народ, щоби кожна окрема одиниця була нею обнята, щоби кожна людина сама відчувала потяг до гурту, до творення організацій. Розуміється, що при примусі диктатури, де є лиш неволя, там того не буде ніколи, там лише батіг зганяє людей до купи, тай то тільки зганяє, а не склеює душевно, не організує.

Направду культурній нації, так, як це ми щойно представили, не страшне ніяке лихоліття. Хочби яке впало на неї нещастя, вона все на ново піднімається сама своїм внутрішнім почином, так як те дерево, що ви йому обрубаете галузі, а воно само нові випускає, бо має життя в своїм власнім нутрі, в кожній частині свого організму. Але вбийте ви правдиву культурність у народі, те рухливе стремління до самодіяльності кожної одиниці — і помре цілий нарід, хочби яких мав бундючних диктаторів на верху. Так розсипалася в пух велич всіх орієнтальних імперій, оперта тільки на владі з гори.

Обстоюючи вагу культури, ми свідомо відріжнємо її від «культурництва», під яким розуміємо втечу від політики і замикання себе в рямцях самої освітньої і літературної діяльності. Таку добу «культурництва» переживав наш нарід до виступу Драгоманова (виключаючи Кирило-Методіївське брацтво). По правді це не була навіть «культурна діяльність», бо правдива культура не дасться відділити від політики, та соціальної проблеми; це було радше вузьке літературництво, сполучене в Галичині з церковною обрядовщиною. З правдивою культурою воно мало небогато спільного.

Далі ми не хотілиби, щоби хтось думав, що ми, підкреслюючи вагу освітньої і взагалі культурної роботи, тим самим нехтуємо політичну акцію, та що ми хотілиби відвернути чинись увагу від мобілізації фізичної сили нації. Не належимо до тих, які принципово відкидають фізичну силу. Але ходить нам про це, щоби наш нарід розвивав гармонійно усі свої сили і готовив собі усі види зброї,

необхідні в житті. Крім того треба пам'ятати важну засаду, що на все є свій час. Зanedbanня хоч одної з головних ділянок суспільної роботи веде завжди до лиха.

Фашистівський націоналізм залюбки підкреслює свій мілітаристичний характер, відсуваючи на бік всі інші справи. Певна річ, військове діло це теж одна з важних суспільних функцій, але робити його центром всього життя, це значить нанести нації тяжкий удар.

„Націоналізм протидіє лібералізму“

Ані держава як така, ані тим більше влада в державі не є цілком самою по собі. Це тільки засоби для досягнення цілі, засоби що правда необхідні. Ціллю-ж людських суспільних змагань є: як найбільший фізичний і умовний розвиток усіх одиниць, з яких складається суспільство, як найкращий розвиток всіх духових сил народу, при повній забезпеченні його фізичних потреб. В розвитку тих власне духових сил, в максимальнім удуховленні життя всіх одиниць, в найбільшій розмаїтості творчої енергії, одним словом в тім всьому, що зовемо «культурою», лежить остаточний ідеал здорових суспільних течій, в першій мірі демократичного соціалізму.

Таке уявлення суспільного і національного ідеалу вимагає передовсім здійснення одної передумови: заведення (в межах можливості) т.зв. громадянських свобод, які забезпечують кожній одиниці можливу свободу здобування засобів до прожиття, участі у владі та свободу думки й ініціативи. Систему думок, побудовану на таких засадах, народившися в 17. і 18. столітті, названо лібералізмом. В практичному житті, коли лібералізм став входити в реальне життя, він з природи речі набрав дуже спеціалізованих форм, які стоять від себе дуже далеко навіть щодо підставових думок. Зокрема відрізняємо від себе, як зовсім самотійні поняття: лібералізм господарський, по-

літичний, соціяльний та лібералізм в сфері духової культури (релігійний, науковий).

Політичний лібералізм породив новочасну демократію та парламентаризм. Він переміг деспотичну монархію і ввів «конституції».

Господарський лібералізм це напрямок, що є проти вмішування держави в господарське життя, обстоюючи рівне право всіх громадян до ведення всяких торговельних і промислових підприємств («свобідна конкуренція»); він противиться в засаді всяким господарським привілеям, монополям, митам, примусовій регуляції цін і заріbkів та взагалі етатизмові.

Соціяльний лібералізм dokonав великого діла зліквідувавши в цілій Європі й Америці февдальну залежність селян і рабів-невільників та виборів робітництву право на творення союзів і ведення страйків.

Релігійно-науковий лібералізм виборів одиниці право на свободу совісти та віроісповідань, а науці право на вільний дослід, без духовної та світської контролі.

Майже всі з вище перелічених здобутків цивілізації прийнялися в культурних краях, і хоч іноді ще й досі стрічаються зі спротивами, особливо в господарській та політичній ділянці, то в кожному разі є безспірним, що ліберальний світогляд і устрій — це найглибша підвалина новочасної культури. Хто захитує нею, той підважує існування самої цивілізації. Без певного мінімуму свободи не дасться нині подумати ніякий поступ, ні в господарстві, ні в політиці, ні в культурній ділянці.

І ось цього ризиковного завдання піднімаються оба конкуруючі з собою в антидемократизмі рухи, — большевизм і фашизм.

Не розбираючись у подробицях, наші націоналісти, наслідуючи «Слово Польске», вдаряють в лібералізм взагалі; притім доходить нераз до гумористики. В одній передовій статті «Укр. Голосу»*)

---

*) ч. 40 з 8. XI 1931.

автор на початку осуджує «лібералізм» взагалі, та мабуть не здавши собі справи з того, що це значить, на кінці статті дивується, чому наші церковні круги такі нетерпимі у справах віри, що не допускають ніякої критики, ані прояву вільної думки, себто стає все таки на ліберальну точку погляду! Це є типічний приклад, до чого веде поверховне трактування справи.

Можна і треба дивитися критично на господарський лібералізм в його капіталістичній формі, але з гори треба бути свідомим того, що це буде в нинішній час здебільшого... боротьба з вітряками. Річ у тім, що той лібералізм нині вже майже не існує. Вільну торгівлю і промисл радикально підкопано в останньому півсотлітті і то одночасно з кількох боків. Перші її підкосили капіталістичні змови (синдикати, картелі), які монополізують творення цін на ринках і регулюють примусово навіть саме виробництво. З другої сторони держава обмежує свободу конкуренції з боку заграничних товарів через накладання мит та заохоту до демпінгу, а політикою концесій та монополів обмежує вільну ініціативу внутрі краю. Деякі галузі вона прямо монополізує, заводячи свої власні виробничі, торговельні, банкові, асекураційні підприємства. Де є монополі — там нема місця вільній конкуренції, хоч вона колись, за доби господарського лібералізму, була чинником, що обнижував ціни. Нині одні ділянки промислу є під диктатурою приватних монополів (картелів), другі під диктатом державних монополів. В результаті маємо нечувано вишрубовані ціни на всі промислові і монопольні продукти і жахливу обнижку цін продуктів села (доба великої господарської кризи 1930—1932).

Прилучуючи свій голос до критики господарського лібералізму, фашизм підпирає теоретично систему монополів та етатизму*).

---

*) З нагоди невмовкаючої світової кризи ми читали нову заяву Мусоліні п. з. «Дегенерація ліберально-капіталістичної си-

Про позитивні сторінки політичного лібералізму, цебто демократії, вже у нас говорилося в попередніх розділах. Остає лібералізм в сфері духової діяльності.

Правда, італійський диктатор і в цій ділянці позавидував лаврів своїм середньовічним вчителям, які накладали намордники на науку й літературу. Своєю славетною формулкою службової присяги для університетських професорів Мусоліні забажав, щоби й тут все носило штемпель офіційної ідеології. Забажав мати в Італії «фашистівську історію», «фашистівську медицину», «ф. філософію», «ф. соціологію», «ф. економію», «ф. математику» і т. д., точ-в-точ так само, як большевики убрали в шори всю свою науку (де є теж «пролетарська» історія, фізика, хемія і т. д.). Та навіть в тих невиносних умовах найшлися мужні люди з професорів, які відмовилися підписати цю формулу присяги, яка є поличником для науки.

Безсмертні слова Франка про духа «вічного революціонера» є найкращим гимном, що його виспівала українська душа на честь того єдиного, що ще має можливість бути незалежним на українській землі: духа. Це тільки дуже скромний причинок до могутніх од, складених людством на честь тої єдиної справжньої сили, якою відрізняється людина, *homo sapiens* від решти творинь.

стеми» (принесло її теж «Слово Польске» з 8/7 1932). Ця заява це типічне словоблудіє, получене з демагогією. Хоч сам її автор признає, що зі старого господ. лібералізму сьогодні нічого майже вже не залишилося при владі картелів, концернів і митах — то все-таки за кризу обвинувачується ...«ліберальний» капіталізм, вистовуючи проти нього вимогу державної контролі над картелями (старі соціалістичні домагання, нині вже навіть перестарілі і невдоволяюче). Цілий цей виступ М. направлений виразне на те, щоби скинути з себе відповідальність за лихоліття, звалюючи всю вину на плітократію, при чім однак і тій плітократії не робиться за великої шкоди та не вимагається радикальних проти неї виступів.

Якби не ця обставина, не ця свідомість, що тут, в хорах душевного життя, нема і не може бути підданства, що тут царство необмеженої волі, то що булоби з людською культурою, наукою, де був би наш нарід? Чи мігби тоді з'явитися такий дух-бунтар, як Шевченко, вулкан визвольної стихії? Колиб ми навіть тут, в сфері думки, стали рабами, безвольними підголосками «авторитетів», то з нас як нації не сталоби вже й сліду, а наш мужик ще й досі пропадаби на панщині.

На щастя — ще не всі Українці стали рабами, є ще люди, для яких мають певну вартість слова про «вільного духа», якого «не скути в кайдани!».

Нема нічого жалкішого та більш натяганого, як звязування національних стремлінь з тими течіями, що поборюють лібералізм в сфері духа (науки, мистецтва, релігії). Тим більше не має підстав твердження, що мовляв, негация лібералізму впливає з природи самого націоналізму. Історично беручи, ця справа виглядала навіть навпаки: національні рухи вирости власне з ідей французької революції, ідей свободи, рівності і братерства і від самого початку були пересякнені культурним лібералізмом. Що-йно сучасний фашистський націоналізм, рух, якому патроную консервативна вже нині кляса великої буржуазії, бажає сплямити колишні чисті національні прапори тавром догматизму і авторитаризму в сфері духа. Очевидно, тим він лише компромітує національні почування, але з того ще не виходить, що кожна національно чуюча людина мусить те саме робити.

Люде, яким дорогий духовий розвиток власного народу, будуть по старому наповняти національний рух вільнодумно-поступовим та свободолюбним змістом. Тим вони найкраще заслужаться своїй нації.

Нарід, що в своїй душі плекатиме культ свободи, зуміє цю свободу здійснити й у зовнішньому житті. Навпаки, нарід, що душею не кохає свободи, скорше чи пізніше втратить свободу і на зовні. Коли наш нарід і досі ще, мимо трагічних історичних ударів, не затратив почуття свейого «я»,

то він це завдячує виключно тільки своїй глибокій і на причуд високій духовій культурі простих народніх мас (могутня пісня, пребогатий фольклор, богате мистецтво). Живе ще тому, що, як це підкреслює Франко, »він про силу духа все співав«!

Могутня духова культура удержала на диво всеї історії жидівську націю, мимо розпорошення по всіх закутках світу. Не »сила«, не »п'ястук« доконали цього єдиного в історії землі факту, а поетичний чар псалмів, глибоко-практична і здорова життєва мудрість »книги приповістей«, суггестивна віра в краще завтра Ізраїля, яку вложили у свої писання »пророки« (їхні вчителі і поети).

Таж сама духова культура жене нині вперед молоду Індію. Вона дає моральну міць такому Ганді посміхатися над озброєними дреднавтами Вел. Британії та писати такі слова:

»Ще ніколи в історії не траплялося таке, щоби існувала довго якась держава, що була упожена червоним вином насилля та грабіжей над безборонними народами« (за »Новим Часом« 22. I. 1932).

Ганді не помиляється. Він одначе свідомий, що для того, аби Індія стала вільною фізично, вона мусить стати наперед вільною і творчою духово, культурно. Щоби вирости в політиці, Індія мусить наперед вирости в душах мільйонів Індійців. *)

Це значить, що навіть малий нарід не пропаде, якщо відзначається сильною свідомістю та духовою культурою.

Занепад всіх орієнтальних культур, починаючи Єгиптом, а кінчаючи Індією та Китаєм, пояснюється головно відсутністю культу свободи у тих народів, деспотією диктаторів і тиранів, що увійшла навіть у прислів'я. Кольоніяльні простори Азії й Америки підпали під вплив культури Європи, яка вже в XIII. столітті стала класти підвалини під інший політично-суспільний устрій — демократію. І старий Рим жив тільки доти, поки ще були в ньому

---

*) »...в царстві духа нічого не значить, чи нарід великий чи малий. Справу рішає інтензивність нашої свідомості«. (J. B. Kozák, *Národ jako úkol u zřízení Tří přednášky o nacionalismu*, Praha, 1932).

живі традиції старої демократії („civis romanus“) Коли їх не стало — горді та пишні імператори розсипалися порохом під ударами нових народів, свіжих своєю первісною родово-племінною демократією.

Воля особи внутрі (очевидно демократична воля, а не самоволя, як люблять зараз перекирувати противники демократії) — це найкраща запорука поступу. Вагнер, бажаючи скріпити морально німецько-національний рух до об'єднання, вибрав за героя своєї опери відомого римського бунтаря з XIV. ст., плебейця і соціального революціонера Кольо-ді-Рієнці (як відомо, крім соціальної реформи, Кольо перший кинув клич Об'єднаної Італії). Отже в уста свого героя вкладає молодий Вагнер такі запальні слова:

„Erstehe, hohe Roma; neu!
Sei frei! Sei jeder Römer frei!“

(Повстань, високий Риме, на ново! Будь вільний! Хай вільним буде кожен Римлянин!)

Уява про волю нації тут нерозлучно зв'язана з уявою про волю кожного члена нації — і слушно.*)

* * *

Як антитезу (протиставлення) до лібералізму наші «націоналісти» захвалюють «нетерпимість», змішуючи це поняття з «некомпромісністю» або навіть «принципальністю». Як бачимо, тут маємо діло з цілою скалею різних понять.

Ми є рішучими прихильниками «принциповости», бо вона вимагає, щоби людина виробила собі якісь тверді засади, світогляд і програму громадської роботи. Але дивно нам дуже, коли в обороні принципівости виступають люди, що з засади висмівають всякі програми (отже й засади, принципи), як видумку «партійництва».

Ми є також ісповідниками «некомпромісности» і програмовости в засадничих справах, в тім розу-

---

*) Не дивниця, що опера «К. Д. Р.» була улюблена М. Драгомановим. Він теж змагав до вільної України з вільними громадянами (О. Мицюк, Громадівство М. Драгоманова — рукопис).

мінні, що не можна в житті «ходити між дощ», служити «бісові й богові». Визнаємо глибокою правдою святі слова, що їх залюбки приводив М. Драгоманів:

„Hier stehe ich und kann nicht anders“*)

Дуже радо привітаємо думаючих «націоналістів» як наших супутників хоч у цьому питанні.

Але щодо захвалюваної «нетерпимости», то маємо поважні застереження. Бо коли це слово має означати: «бий брата в губу, коли не можеш або не вмієш переконати розумовими аргументами», бий усякого, хто не такої як ти думки, — то такої «принциповости» ми ніколи не визнамо розумною і доцільною. На практиці вона мусить вести до сектанства і доктринерського буквоїдства, а коли піде на добре, то до вирішування спорів між своїми співгромадянами насильницьким способом (проти нетерпимости супроти національного чи соціального ворога ми очевидно не виступаємо). Колиби така «нетерпимість» мала стати загально-принятим правилом, тоді мусілоби прийти до загального занархізування суспільного життя.

Демократія вирішує всякі засадничі конфлікти або голосуванням, отже волею більшості, або компромісом, коли розходиться про річі не засадничої натури.

Нетерпимість до своїх-же співгромадян розвинулася особливо в Московщині, як наслідок тисячлітньої неволі. Зовсім слушно звертає увагу д. А. Річинський (ЛНВ 1931/III. ст. 267) на обставину, що в історії українського духового життя переважав дух республіканського вільнодумства і терпимости, тоді як російський спосіб думання ціхувала здебільшого нетерпимість (ми звернемо увагу на відоме буквоїдство, себто тупе доктринерство не лише різних духовборців і старовірів, але й їх синів — московських революціонерів. Донцовська «нетерпимість» це плід з тогож поля).

---

*) «На цьому стою і не можу інакше!»

(до фільософічних підстав культури).

Карло Маркс говорив про диктатуру пролетаріату, Ленінові цього було за мало, він з того зробив диктатуру «пролетарської партії». Руссо ставився критично до сучасної цивілізації — Толстой з того зробив культ неграмотности, «царство бже внутрі нас», анархізм і одночасно «непротивлення злу». Європейський соціалізм змагає до заступлення капіталістичної системи і кляси усупільненими формами господарства — російський большевизм з того зробив «резать буржуев!» і «льордам в морду!» Віденські соціалісти, прийшовши до влади, оточили найбільшим піетизмом мистця всі музеї, — з петербурського Ермітажу ледви вдалося щось уратувати від товпи озвірівшої від «динамічно-звірських» *) гасел в роді «граб награблене!».

Росія була і ще є країною екстремів (крайностей). В соціальній будові дві крайности: величне богацтво і полиск цивілізації на горі — бездонна темрява і замість плуга соха на долі. Пишне панство і худобяче лакейство. Хвилі підйому крайного ентузіязму (перша революція 1905 р.) і чорна безодня розпуки з Арцибашевщиною. Брак того, що посідає в такій мірі Англія — видержаности (не знаємо кращого українського слова; видно, що українська думка ще не дійшла до розуміння ваги цієї культурної прикмети), або «джентельменства», яке знає ціну кожній людині та кожному явищу, а в приступі ентузіязму не скаче в кармазинах у бочку з дьогтем.

Не думаємо за Д. Донцовим, що екстремізм це є вроджена, імманентна і вічна прикмета московського суспільства. Навпаки, ми переконані, що як все у світі, так і це є історичний продукт, наслідок певних обставин і фактів, в першій мірі вікового побуту в атмосфері деспотії, яка уби-

---

*) улюблена фраза наших «націоналістів».

вала творчу працю умів. Є це прямо наслідок і прояв неграмотности, себто недорозвитку інтелекту, розумових сил населення. Всім керує не розум передовсім, а чуття. Відси той масовий демократичний вибух енергії у 1917 р., а потім наглий спад у безодню розлуки та пасивізму. Відси сильний розвиток белетристики при рівночаснім недорозвитку науки і т. д. (Те саме в Польщі, за виїмком Познанщини). Ще пройде чимало десятиків літ, заки це все прийде до якогось гармонійного співвідношення.

Апостолом пересадного чуттєвізму і примітивізму, тільки ще більше карикатурного, стає у нас тепер «націоналізм» (може й сам того не-свідомий). Бо чим-же іншим є його пропаганда «природніх, розумом не звязаних гонів», «ірраціоналізму» («не-розумовости»), та пересадного культу інстинктів?

Правда, і Донцов і Гончаренко (референт тих справ у ЛНВ) і др. не кажуть, що вони це все взяли з Москви. Покликаються на філософа Бергсона та кілька імен (переважно французьких) письменників, які, мовляв, те саме проповідують.

Оставляючи покищо на боці Бергсона, треба сказати, що навіть інші цитовані ними автори, як Барес, Сейер і др. не йдуть в своїй похвалі інстинктів так далеко, як це роблять українські «ірраціоналісти». Наші йдуть і тут за слідами людей російського хову, перегинаючи по молодецьки палку куди далі, як їх піби-вчителі з Заходу. Що-ж до самого Бергсона (якого нам наші націоналісти зовсім не відкрили, бо ще до війни у нас про нього писалося і говорилося, та зроблено навіть переклад одної його речи — зробив м. і. соціяліст), то його доброго імени у нас прямо надуживають. Бергсон, зовсім слушно, звертав увагу на те, що в людській істоті крім розумових сил діють ще й інші: чуття чи передчуття, гони (інстинкти) і воля. Всі названі духові сили є однаково важні та їх слід гармонійно всіх розвивати. Наші-ж «гонисти» зробили з цього, що можна взагалі знехтувати розумові сили, розумове пізнання,

спостереження та дослід (позитивну науку); мовляв, вистарчить саме палке почування, само «хочу», воля (до чого? куди?), вроджений (навіть «звір'ячий») гін та «енергія». Так домовилися до культу неграмотності, в стилі Толстоевого: «віра твоя спасеть тя». Звідси походять ті чванькувато-наплювательствані і такі вульгарні фрази Донцова про глупоту «розумних метикувань», фрази його учнів, що «Україна росте не з науки, а з волі», що у нас «за багату науки» і т.д. І. Гончаренко у своїх компліментарних нарисах на сторінках Л. Н. В. передусе в змаганнях знецінити розум та співчуває тим, що з історії хочуть зробити не дослідницю правди, не науку, а — чорну магію, штукарство, засіб пропаганди бажаних нами ідей і т.д. Як це все глибоко перечить тому європейському розумінню завдань науки, що його мав і нас навчав М. Драгоманів! Як відси далеко до його клича: «Не правда — не просвіта», клича, що є одночасно життєвою догмою такого Масарика і др. дійсно великих вождів народів!

Щось такого як те, що виробляють у нас наші «ірраціоналісти» — зовсім не до подумання в батьківщині Бергсонів або Ніцше. Там знають ціну всім духовим силам людини. Людина чину там не боїться заглянути в вічі нагій правді, навпаки, горить жаждою пізнати її. Людина волі там мимо всього є твереза. Вона хоче будувати свою роботу на попереднім розслідуванні терену, на розумовім пізнанні, щоб відтак завдати тим успішніший удар там, де треба (хоч може без театральних вигуків, без яких не обходиться наш «гонист»). Горячий голові трудно пізнати слабі місця противника. Нам потрібно мати одночасно горячі серця і холодні голови!

Ніцше, на авторитет якого часто покликуються наші «націоналісти», писав на цю тему виразно:

«Це річ дуже небезпечна, щоби під покришкою найповнішого і остаточного пізнання минувшини робити саме пізнання залежним від чуття і висловлюючися словами Канта: «приготовляти дорогу вірі, ставлячи межі знанню». Добу освіченості (раціоналізму — К. П.) ми повинні продовжати, не дбаючи

про те, що вона мала проти себе «велику революцію» і «велику реакцію». (пол. пер. „Jutrzenka“ ст. 201.)

Навіть ті уривки, що їх у Л. Н. В. наводить націоналіст О. Бабій, свідчать в користь розумовости. Ось дві такі фрази Ніцше:

«дальшими прикметами аристократа є: повна самоопанованість, влада над собою, бо уступчивість афектам (чуттю) є слабкістю і причиною найбільшого зла».

«Навіть героїчний чин повинен бути виконаний не під впливом імпульсу, але опановано, холодно, обдумано».

(Л. Н. В. 1931/III. ст. 275).

Рекляма для самих почувань і емоцій, яку веде наш «націоналізм», нагадує нам, просимо вже вибачити, одно місце з обичаєвої повісти Поляка І. Красіцького, де представлено побут польської шляхти під кінець XVIII стол. Інструктор, прийнятий для домашньої едукції шляхоцького сінка, зачинає там свою педагогічну діяльність від того, що каже викинути з хати всі наукові книжки, мотивуючи це так:

„Reguły (себто науки) umysł zacieśniają. Edukacja dobra zaczyna się od nabierania fantazji i prezencji, ciągnie się i kontynuuje próbowaniem wspaniałości umysłu, kończy się doświadczeniem sentymentów serca”.

(„Przypadki Mikołaja Doświadczyńskiego“).

Підручниками у тій едукції були «*g o m a n s e* Суруса і Klelii», як лектура розвиваюча почування. Вислідом едукції була наперед любовна авантюра панича з панною Юліанною і кровава бійка по паному при картах (з участю пана інструктора).

Не хочемо тим порівнянням твердити, що «почування» наших націоналістів підуть теж тими шляхами, але нащо доводити річ до абсурду і смішности?

Адже-ж, якби наші націоналістичні теоретики читали уважно хоч ті місця з вибраних собою авторів, що вони друкують у своїх статтях, то вже то мусілоб їх устерегти від помилок. Прим. в Л. Н. В. 1928 р. ч. 7—8, стор. 303 читаємо фразу Француза Сейєра: «використайте розумно містицизм і сентиментальний імпульс (почування, пориви — К. П.), але не ставте їх ніколи понад здоровий розум» (підкр. наше). В X. книжці Л. Н. В. за 1928 рік, ст. 169, добр. Гончаренко переповідає таку дум-

ку історика Берра: »рефлексія, людське думання є великим чинником морального поступу, бо тільки в індивіді ховається справжня сила творчости«. Не кажемо про Бергсона, якому зовсім і не снилося проповідувати культ недумання і то навіть в тих самих місцях, що їх наводить д. Гончаренко. Ось деякі з тих місць:

»В людському типі спостерігаємо присутність і інстинкту й інтелігенції, бо до всякого конкретного інстинкту життя домішується інтелект, як і до інтелекту — інстинкт«.

»Інтелігенція є орієнтована більше в бік свідомости, а інстинкт — у бік несвідомости. В інстинктовному пізнанні гра настих здібностей є несвідома, але лірична*), в інтелектуальному — свідомо, обдумана, але епічна...«

»Скупуйте своє зусилля, зосереджуйте свою увагу, давайте своїй волі найбільше сил, щоб ваша інтелігенція осягла найбільшого промінювання...« (ЛНВ. 1929. III. Підкреслення наші).

Чи можна не погодитися з таким Бергсоном? Але справа булаби ще ясніша, якби д. Г.—ко навів ще прим. таке місце з Бергсона:

»Без сумніву така філософія (чисто інтуїтивна — К. П.) не досягне ніколи про свій предмет такого пізнання, як наука про свій предмет. Інтелект (розум) остає світлим ядром, кругом якого інстинкт, хоч і поширений та очищений в інтуїції, творить лише блукаючу мраківину. Однак при недостаті такого власне пізнання, яке може дати тільки розум, інтуїція нам уможливає вловити те, що недостає розумові і дає нам змогу знайти засоби, як доповнити ці недостаті« (Г. Бергзон, »Творчий розвиток«).

Як пристало на серйозну людину, Бергзон відводить кожному його місце, і розумові і інтуїції чи пак інстинктові. В кожному разі однак право рішання остає розумові (в згоді з чуттям), а не сліпому чуттю, інстинктові, як це хочуть наші надто ревні приклонники філософії сліпих гонів. Розум, чуття і воля це є щось одне, щось цілостне і парцелювати його ніяк не можна**).

Людина, як слушно говорив др. Стахів в дискусії на сходах львівських самоосвітніх гуртків,

*) Глибока правда; шкода, що цього не хочуть знати наші »визнавці Бергсона«, обвинувачуючи в сентименталізмі й ліризмі нелюбу їм »раціоналістично-драгоманівсько-соціалістичну« добу!

**) »Herzklopfen schliesst Gedankenarbeit aus«. R. Michel. Zur Soziologie des Parteiwesens. — (Автор — критик демократії!)

мусить дбати про гармонійний розвиток розуму, чуття і волі, всіх на рівні. В кого є розум, а нема чуття і волі, той бездушна машина. Дитина має чуття і волю, але не має розуму. Колиж доросла людина має чуття і волю, а шванкує розум, тоді це тупоумна істота, можливо навіть, божевільна*). Той самий промовець дав такий примір: чую в хаті духоту; хочу вийти. Почування каже, що мені недобре, воля каже: хочу вийти, але коли розуму брак, тоді битиму головою в мур, щоби його пробити. Якби був розум, то він вказавби: є двері!

Практично це нераз уже бувало в історії українського народу. Цей нарід відомий зі своєї чутливості, зі своїх вибухів то ніжних, то палких почувань, але розуму, освіти, організаційного державницького хисту в нього не було за багато. Бувала — гайдамаччина. Був океан ненависти («почувань»), могутня воля до чину, але розуму державницького не було, хибувало знання і досвіду. І кінчилося на пограбленні купки шляхти і Жидів. Це була наша гайдамаччина. Чи до того маємо стреміти і ми сьогодні?

Хіба чогось таки повинна нас навчити наша історія! Ми досі плекали самі тільки почування. Ми й досі навіть просвітню роботу зводимо радо до чуттєвих парад, обходів, свят, забуваючи, що «Просвіта» — це передовсім книжка і виклад і самоосвіта! Ба, ми навіть кооперацію зводимо до парад, шопок, а членів хочемо приєднувати са-

---

*) Бажаючи бути до краю послідовним, один націоналіст друкує в «Студенському Шляхові» (ч. 5—6 за 1932 рік) статтю п. з. «Апологія безумства», в якій закликає до «божевілья» все молоде покоління! Бо, на його думку «перед сучасним молодим поколінням стоїть велике й важке завдання, до якого здійснення можуть пірватися лише божевільні» (стор. 105).

Першої прислуги українській визвольній справі не можна зробити, як представляючи масам справу аж такою трудною, що братися до неї можуть тільки... божевільні люди! Як-же тоді приєднувати до цієї роботи міліонові маси? Та зрештою, чи є в тім хоч трохи правди? — Ні, п. авторе, є ще такі люди, які українську програму не відкладають в архів безумств, а вважають, що її здійснення є в межах сил нормальних людей! Божевільних-же будемо відсувати на бік, щоби не псували справи безумствами.

мим патріотизмом, навіть антисемітизмом, а не доброю обслугою! Сумне — але на жаль правдиве!

Занедбавши століттями розвиток розуму, маємо тепер налягти передовсім на заповнення цієї прогалини.

»Освіти! Правдивої незатемненої освіти«! — кликав Драгоманів. »Букваря« складав навіть такий »інтуїтист«, як Шевченко. Нести перед народом »освяти каганец « — закликав Поляків такий чуттевіст, як Словацькі. А ми? Ще нині, по такій трагічній науцї, спричиненій неспівомістю, темрявою серед мас — маємо вагатися?

Драгоманів ще у 1878 році надрукував плян популярної енциклопедії всіх знань для українського простолюду, передбачивши все до подробиць, а плян цей до нині ніким не виконаний!*). Чи ж можна без нараження себе на кпини, говорити про переріст »розумовости й раціоналізму« серед українського народу??

* * *

Фашизм любить містичні настрої.

Містицизм — це чуття споріднене з релігійним, віра, чи піввіра, в безпосереднє діяння серед нас надприродніх, невідомих, таємничих сил, які іноді й діють через нас, людей, вселюючись в нас. Це є психічне наставлення, що ослаблює розумові сили, сповиваючи їх туманом переконання, що ти не є паном своєї волі, бо буде так, як схочуть »вищі сили«, що тобою керують. Коли вони тобі »прикажуть« діяти — будеш діяти, коли ні — то ні. Вижди отже, коли в тобі почнеться діяння духів (чи »гонів«, »інстинктів« — бо цеж те саме!).

З таким наставленням людина може іноді розвинути кольосальну активність; містиками були жидівські пророки, Ісус, Магомет, Гус, взагалі всі великі діячі релігій. Але не всі мають щастя (чи вміння) відчувати в собі »духа«, а до того »духи« бувають різні — добрі і злі. Більшість містично настроєних людей — це пасивісти. Азія може про

---

*) Аж тепер його почало здійснювати В-во »Самоосвіта«.

це сказати чимало. В Росії типічним містиком був Толстой.

Як не куріозно, а й містицизм успіли наші «націоналісти» прийняти до своєї філософії. Куріозно воно саме тому, що веде до консеквенцій цілком протилежних основним їхнім тезам про динамізм, енергізм та активізм. Та вони цієї логіки не бачать, любуючись фразами про «містичний імперіалізм», «містичний волюнтаризм» і т. д.

Є правдою, що обоготворення інстинктів, гонів і т. д. себто чогось вродженого, від волі незалежного, чогось надприродного веде до містицизму. Але й те є правдою, що людина, для якої її гони стають божеством — віддаляється від того, що зветься людиною вже через те, що позбавляється своєї свободної волі.

І коли ціж самі люде, сказавши «містицизм», зараз же потім говорять «волюнтаризм» (культ сильної волі), то для нас є очевидним, що маємо діло з непередуманням як слід того, що говориться.

(Проти самого видвигання ваги волі, проти виховування сильної волі та кріплення твердості характеру ми не кажемо ні одного слова; навпаки, ми писали на цю тему ще до того часу, як появився непослідовний націоналістичний «волюнтаризм»).

Тільки гармонійний, рівномірний розвиток всіх трьох духових сил людини: розуму, чуття і волі дає справді позитивний тип людини. Тільки такі люде створять справжню, глибоку, масову демократичну культуру, — найвищу ціль здорового громадського руху та досягнуть ті політичні цілі, які собі ставлять*).

*) Далекий подих якби містицизму є в кожній поезії і він навіть необхідний в житті, особливо в організації суспільних рухів. Є троха містицизму, коли Шевченко кличе «Встане Україна!», або коли Франко нас впевняє, що укр. нарід «покотить полем го-мін волі». Таким-же іраціональним почуттям є кожна віра і любов, прим. віра раціоналіста Драгоманова у нестримний поступ людства від варварства до культури, від неволі до волі («Рай і Поступ»). Нерозумовим, а просто моральним наказом (імперативом) є те чувство «собачого обов'язку» служби своєму людові-народові, що про його згадує Франко. Та це не є містицизм в тісному розумінні, тут нема негачії розумових сил.

(Про зміст української культури).

»Нехай життя наше буде просте у своїй зовнішній шаті, багате своєю внутрішньою вартістю. Нехай наша культура опреться на суспільний співпраці, а не на визиску, та господарській ривалізації«.

Рабіндранат Тагур.

Питання про те, яким змістом заповнити українську культурну роботу — о скільки наші націоналісти взагалі привязують до того яку небудь вагу — вони зводять до проблеми: Схід чи Захід? Орієнт чи Окцидент? *). Чи це слушне чи ні, побачимо; в кожному разі розберемо наперед їхні твердження.

Першим у нас апостолом культурних звязків із Зах. Європою був, як може відомо і »націоналістам«, Драгоманів. »Не раз устно й печатно говорив я, що українське письменство доти не стане на міцні, свої ноги, доки українські письменники не будуть діставати всесвітні образовані думки й почуття просто з Західної Європи...« (Чуд. думки ст. 24, від. вид.). Але ніколи не був він таким патріотом, як тодішні його опоненти (що теж звали себе »націоналістами«), які думали, що патріотизм в тім полягає, щоби не читати нічого, що писане по російськи. (Дуже вигідний патріотизм, бо оправдує лень; не знаючи при тім європейських мов, така людина обмежувалася в читанні взагалі). Драгоманів же казав і Наддніпрянцям і Галичанам: Вчіть-ся чужих мов! Коли-ж не знаєте їх, то читайте європейські книжки у тій мові, яка вам доступна, будь вона російська, польська, чеська чи яка. А крім того читайте і те з російської (і т. д.) літератури, що варте уваги, та що йде з духом справж-

---

*) За почином Донцова наш націоналізм взагалі намагається заступати »простацькі« хлопські» слова по змозі більше »елегантними«, французькими, італійськими чи ін. Тому там стрічаємо стільки »сансар«, »рісорджіментів«, експанзій, волютаризмів і т. д. Писати простою, легко зрозумілою мовою в їх вважається доказом нищоти. Тому й стиль усіх їхніх видань такий незносно високопарний (позування на »аристократизм« у стилі!).

ньої науки, демократії й поступу! (Зате напатав собі в Галичині чимало ворогів, які проти нього почали патріотичну травлю за »русофільство«, відгомоном якої є й нинішні атаки наведеного на »шире українство« Донцова).

Хто має рацію — Драгоманів, приятель всього, що демократичне і поступове, деб воно не зродилося, на Сході чи Заході, чи »націоналісти«, а особливо їх теоретики? Розберім справу по суті.

Західна Європа, перемігши темряву середньовічного авторитарного світогляду, який догму церкви ставив вище розуму, що за науковий дослід палив на кострах, створила новітнє знання, починаючи з фундаменту, природознавства. Переборюючи авторитаризм в ділянці суспільній, вона зломилася деспотію феудалізму і монархії та завела демократію. Демократія в свою чергу породила національні рухи, а рівночасно уможливила і новочасні соціально-визвольні змагання. Це є зміст розвитку культури Заходу за останні століття; це його позитивні, добрі сторінки.

Але ніщо не приходить само, все в парі з чимсь. Як протилежні, негативні явища маємо подекуди: переріст національних стремлень (імперіялізм) та переріст влади грошового капіталу (над-капіталізм з картелями й монополіями).

Драгоманів, як зрештою всі соціялісти Європи, відкидає негативні сторони європейської цивілізації, приймаючи тільки позитивні*). А »націоналісти«? Помимо безнастанного словесного примазування себе до Заходу взагалі, їх теоретики на ділі прийняли від Заходу тільки частинку його культури, і то самі лише розкладові прикмети: імперіялізм, шовінізм, пошану до великокапіталістичного розбою, що його організують картелі й трести,

---

*) »Все, що ми можемо бажати — се, щоб з одного боку було менше поліції, а з другого більше таланту, праці й освіти, а скрізь менше вузької ненависти, а більше людяности«. (М. Драгоманів, Листи на Наддніпрянську Україну«).

взагалі все те, що нині загнало Західну Європу в положення майже без виходу *).

Чи має який змісл взагалі ставити питання: Схід чи Захід?

Від якої тисячки літ є Орієнт в культурному занепаді (сплячку перервала Японія, за якою тепер підбігають вже Китайці, Індуси і т. д.). Схід по більшості живе й досі тільки споминами минулого та його надбаннями. Але не забуваймо, що колись там цвило буйне культурне життя. Схід же є колискою всіх наук, мистецтв і релігій. Правда, потім прийшли деспотії («сильні влади» з «експанзіями» і «гонами» та «погордою до юрби») — а за ними культурне цвинтарище. Одначе має Азія й до сьогодні свої цінности. Принаймні людина такої міри, як Таґур, так пише про культуру Сходу:

«Культура сходу... каже людині шукати багатства й потуги в глибинах душі, дає панування над собою в хвилях невдач і небезпек, дає саможертвенність без вираховання, погорду смерті і готовість повнити многі обовязки супроти інших людей, обовязки громадські» («Націоналізм»).

Можна бути ріжної думки, чи якраз всі з перелічених чеснот Сходу мають позитивний характер (ми-б прим. відкинули неозначене «шукування в глибинах душі»), та не підлягає сумніву, що перелічені тут прикмети не мають нічого спільного з тим, в чім так обвинувачують східну культуру Донцов і його учні. Не названо тут ані «деспотії», ані «культу неделанія», ані втечі від життя, ані пасивізму, рабства і т. д. Що деякі риси східної духової культури є навіть дуже потрібні сучасній європейській людині, про це свідчить велике сьогодні зацікавлення Сходом (у нас його започаткував І. Франко).

Але вимовляючи слово «Схід» — у нас мають на увазі звичайно Росію. Отже говорім про її культуру. Чи справді тут все таке лихе й нецікаве?

Драгоманів, хоч суворий критик всього, що некультурне, приймав чимало з російської культури.

---

*) В кількох місцях ми стрічали у Донцова позитивні згадки про те, що на Заході є такі пезлі річи, як свобода одиниці, право людини на продукт її праці і под. Та це мабуть якийсь недогляд автора або ляпсуси „in der Hitze des Geredes“.

А може «так треба було для аргументації»? Хто знає?

Він прим. дуже радив читати Тургенева і Герцена, взагалі демократичну літературу в західноєвропейському дусі. Різко критикував все, що пахло обскурантизмом, клерикало-цезаризмом, «русским духом» в значінні російського месіянства, змішаного з апо-теозою неграмотності мужика і т. д. З інших культур Сходу вважав позитивними прим. елементи демократії і раціоналізму у буддизмі, всесвітнянські (в його розумінні) елементи в етиці християнства, не кажучи про наш власний «Схід»: демократію Запоріжжя, протестантський характер церковних брацтв, штундизму і т. д.

А Донцов? Чи справді він так отряс з ніг своїх прах свого все таки «східного» походження?

Він, як знаємо, оборонець культу сили, влади, кочівничої стихійності, «агресивності», «насилства», «нетерпимості», «звірськості», протидемократичної деспотичності і т. д. Це все він, мовляв, привіз на Русь прямо із Окциденту. Цього всього краму він, мовляв, не міг купити на базарах Орієнту, де розсілися такі почвари: «пасивізм, покора, тваринний біль, безсилля, безвілля», мало не... «демолібералізм»!

Гм! Щось тут не в порядку. Іван Грозний, Петро «Великий», Микола «Кровавий». Джін-гіс-хан, Батий. Ріжні Ахмеди і Абдулгаміди... Саргони, Сальманассари, Навуходонозори, Дарії, Тутмозіси, Рамзеси... Ріжні раджі й магараджі... Спомини... спомини... Ага, вже маємо! Значить це все імена з... Окциденту? Таки просто експресом з Парижа, Лондону, Берліна? Бідний той Орієнт, справді не вартий наслідування. Навіть порядних гвалтівників «звірів» чи пак імперіялістів не ввів собі виховати!

Але жарти на бік. Не думаймо, що д. Донцов не знає ні про Джінгісханів, ні про японських імперіялістів. Коли треба (для аргументації), то ЛНВ навіть з Гандія зробить імперіяліста і насильника над бідними індійськими музульманами (Л. Н. В. 1931/ХІІ). Знає він і про Схід. Коли йому це потрібне, то він пише: «Безкрай імперіялізм заходу (і с х о д у)» (ЛНВ 1928, ст. 264). Вправді тут «схід»

соромливо заховався у скобки (щоби не так помітно було), але є, все таки є!

Це з формального погляду. А по суті? Що уявляє з себе ця вся «націоналістична» апотеоза деспотії, тиранства, звірськості і т. д.? Западництво, як собі уявляє Донцов, чи восточництво, як нам хтось мігби підказати?

Це, як бачимо, не є ані 100⁰/о-ове восточництво, ані 100⁰/о-ове западництво, бо і Восток і Запад мають свої плюси і мінуси. Це є вибір з обох культур їх найгірших елементів, того всього, що в Орієнті привело до розкладу і упадку суспільне і державне життя перед сотнями й тисячами літ, а на Заході робить цю роботу на наших очах. Це ніщо інше, як євро-азійська московщина, а саме не ця демократична московщина, яка ще фактично не вспіла навіть гаразд народитися, і ледви чи скоро народиться; — це дух Росії «країни раба і деспота», Росії, яка від цареславія мусіла перескочити у ще гіршу деспотію компартії, не вміючи жити демократичним способом.

Як бачимо, заявляючи себе противниками Сходу, наші націоналісти на ділі проповідують якраз ті засади, що на їх думку характеризують Схід. З ними приключилося знову те, що витикав Драгоманів українофілам ще у 90-х роках ось якими словами:

«...навіть москвоненависне українолюбство по своїм основним думкам бува ніщо інше, як європонависне москволюбство, тільки трохи перелицьоване». (Чуд. думки).

Отже врешті решт, поспитає читач, що нам приймати, східну чи західну культуру?

Відповідь: ані одну ані другу в цілости, а те, що демократичне, розумне, гуманне, свободолюбне і поступове, звідкиля-б воно не походило*).

---

*) «Нічого не окуплено дороще, як ту одробину людського розуму і чуття свободи, які є нині нашими гордощами». (Ф. Ніцше, «Заграва», пол. пер. ст. 28. — Підкр. наші).

Коли ми погодимося, що змістом культури є як найбільший духовий розвиток і творчість народу при можливо найкращім забезпеченні його матеріальних потреб, то з того дальший висновок, що конкретно розходиться про добробут та умовий розвиток усіх одиниць, що складають суспільство та його слідуючі покоління. Значить, врешті-решт все зводиться до розвитку індивідуальностей. Чим більше в народі високо розвинених індивідуальностей, творців нового, таланів в ділянці техніки, господарства, науки, мистецтва — тим вища його культура.

Феудалізм давав можливість розвиватися таким індивідуальностям головно зі шляхоцької, по части теж з міщанської верстви. Щойно демократія відкрила двері культури для широких всенародніх мас. Щойно за демократії, а особливо в її новій усуспільненій (або соціялізованій) формі, появляється і для незаможних верств можливість масового освічування; щойно демократичні форми управління дають можливість появи організаційних, економічно-суспільних, фахових, наукових і мистецьких талантів з посеред найширших людських мас. Щойно демократія дасть можливість масового народжування індивідуальностей. Без демократичних суспільних уладжень не булаб до подумання поява високої духової культури Атен; Спарта зі своїм аристократизмом і культурою одної лише фізичної сили не дала людству майже нічого. Первісна демократія Риму зробила його притягаючою моральною силою для цілої Італії і поклала духові основи під сучасну італійську націю.

Новітня демократія ще тільки в пеленках; але й так вона вже доконала могутніх культурних діл, виховуючи сотні тисяч сильних індивідуальностей в царині наук, мистецтв, винаходів, організації промислу і економіки взагалі та в області політичного

мистецтва (великі мужі стану Англії, Америки, Франції, демократичної Німеччини)*).

Плідний зародок демократичної думки, продіставшись на схід, зродив тут могутню російську революційну думку, демократичну поезію й повість, дав нам Шевченка, Вовчка, Драгоманова, Франка, Коцюбинського, Лесю Українку, Стефаника з Мартовичем і Черемшиною, дав нам історика Грушевського і т. д.

Що-ж буде, коли наш нарід здобуде справжню свободу і почне творити справжню демократію? Аж тоді заклекотить у нас буйне море культурної масової творчості!

* * *

Говорячи про те, якою повинна бути нова українська культура по своєму змісту і ставлячи до неї передовсім вимогу демократичності, ми кажемо тим самим, що це має бути людова культура. Та культура, яку мають наші безпосередні сусіди, Поляки, аж до недавніх часів була чужою, а навіть ворожою простолюддю. Щойно т.зв. «Молода Польща» в літературі і мистецтві влила туди оживчого селянського і робітничого елементу — а то моглоб статися, що польське простолюддя, яке силою річей повинно висуватися на носителя національних ідеалів, осталоб без власної культури і мусілоб хіба переймати чужі. Під цим зглядом, треба признати, наше положення вже й нині краще; ми нині можемо подати нашому народові більше доб-

---

*) Цих очевидних фактів не може не признати д. О. В. з ЛНВ (1930/I, ст. 73), тільки дає йому наскрізь невірне вияснення, вважаючи наслідком расових особливостей те, що є вицвітом глибоко вкорінених демократичних традицій. Там же, зовсім слушно, протиставляється західним розвиненим демократіям недорозвинені демократії Італії й Росії; однак не зроблено логічного висновку, що диктатури появляються тільки на такому власне, маловрожайному, отже меншвартному ґрунті. — В статті «Маса і провід» (1930/III, ст. 272) Д. Донцов признає, що демократія видавала й дуже сильні волі, прим. Носке, кривавого оборонця демократичної республіки в Німеччині, але й тут те, що є наслідком і плодом, виставлено як причину, як явище незалежне від тла, на якому виросло.

рих культурних вартостей (літератури, пісні, пес, образів, мистецьких ручних робіт, кооперації, популярно-наукових видавництв і т.д.) — йому зрозумілих і близьких, як прим. Поляки. (Зате ані рівнятися нам не можна з тим, що дає своєму простолюду прим. чеська, німецька, швейцарська культура). Зміст нашої національної культури досі був переважно людський («народницький») і в тім її пробоева сила і невмиручість (хоч її й клеймать «побутовщиною»). Через те наша культура сьогодні блища навіть живучим серед нас Полякам-селянам, як більшість їх власної, польської культури, пересякненої ще й досі переважно шляхоцьким побутом і світоглядом. Наша культура має тому деякий асиміляційний вплив вже навіть подекуди на польських колоністів. Це вона завдячує передовсім тій своїй специфічній рисі у духовлення, ніжної чуттєвості і мистецькості, що становлять стиль наших пісень, казок, вишивок, писанок, строїв, будівель, міжтовариських взаємин і т. д. — що й відбилося на нашій літературі і навіть на популярній пресі. В нашій культурі може (покищо) менше легкості, безжурності, буршікозності, як у польській — зате більше тепла. Наша культура нинішня і та, яку нам треба далі розвивати, має всі дані, щоби належати до так зв. «стилевих» і притім «симпатичних» культур (очевидно, о скільки не будемо її свідомо засмічувати всякими «звірськостями»).

Розбудовуючи між простим людом ці гарні завдатки нашої культури і то в душі її як найбільшого «злюдовлення» і умасовлення — ми можемо бути спокійні, що асиміляційний похід польщини і московщини, навіть при всім натиску з гори, не робитиме великих поступів. Виграє той, хто тут створить вищу і теплішу людську культуру. Ніщо не є нам таке грізне по містах, як польське кіно, при відсутності українського. Ніщо, навпаки, не зробило нашому розвитку більшої прислуги на загрожених теренах, як український (хочби й аматорський) театр і пісня. Прислухайтесь, як живуть між собою прості люде,

наші й не наші — і ви побачите, що значить для їх духового життя, коли вони бачать, що і для них є театр, концерт, що і вони своїми силами можуть навіть творити те все! Дайте їм культуру — і матимете їхні душі і серця на віки.

Тому наша культура мусить бути людиною і масовою. Тоді вона набере величезної розгонової і навіть підбиваючої сили.

„Культ традицій“ — — — — —

Цей клич сам по собі, без означення, про які традиції розходиться, не каже ще нічого. Коли до його тексту додати одно слівце: »добрих« (традицій), тоді він стане наскрізь оправданим, будуючим і навіть необхідним кличем. Рух, в якого не має традицій, не кажемо, що є безвиглядний, але в кожному разі має дуже важку перед собою дорогу. Нація без добрих традицій — нещасна нація (примірів не шукайте далеко). Без традицій — все одно, що без батька.

Але-ж бо не забуваймо, що лише добрі традиції мають будуючу силу; нема-ж більшої небезпеки, як від сліпого »традиціоналізму взагалі«, який не дивиться критично на минуле і уявляє собі, що можна наслідувати все, що було в минулому*). Раз, що це фізично неможливо, а друге — воно явно шкідливо, коли розходиться про лихі традиції. Чи можна одночасно йти слідами Центральної Ради і тих, що її повалили (чи валити помагали)? Сірка й Мазепи? Хмельницького й Кисіля? Сомка і Брюховецького, української шляхти з князем Острожським на чолі і Вишенського, що їх громив найгострішими словами?

Це раз, а друге щодо доцільности. Чи будемо нині наслідувати Запорожців у всім, навіть у пияцтві та гулятиках (що тоді було, зрештою, загально-європейською модою вояцького стану, не лише гріхом нашим)? Чи маємо й нині ідентифікувати

---

*) »Плекання і розвій тих первнів нашої психіки, які повстали з нашої історії« (Донцов, Націоналізм, 252).

народність з вірою, католика з Ляхом, уніята з недоляшком і т.д.? Очевидно ні, бо часи інші, погляди інші, світ цілий не такий.

Але те, що й нині не устаріле, а може навіть цілком здорове — демократичний устрій Запорізької Січі, її демократію, яка для такої Росії, а навіть для так ніби «близької до Заходу» Польщі являється ще піснею майбутніх днів, о, таку традицію, творчу, будуючу, нам треба не тільки прийняти, засвоїти до ґрунту, але й славу про неї на весь світ розголосити! Світ повинен знати, що ще заздалегідь до французьких «прав людини й громадянина» — майже в оден час з народами найстаршої демократії світа, англійської, геній нашого народу створив республіку Запоріжжя! І не тільки створив, але був свідомий того, що створив, співаючи:

»Тим то стала браття страшенна

КОЗАЦЬКАЯ СИЛА,

що в ній була воля і думка єдина!»

Це не був сліпий »інстинкт«, не випадок. Гордієнкова конституція стверджує ex post, що це була свідома творчість, винахід нового способу співжиття людей, нового способу організування навіть такої на позір »авторитарної« речі, як військова, збройна сила!

Тому не є випадком, що лише та «братська сила» до остатка витривала на національних самостійницьких позиціях. Все інше, городові, старшини, підстаршини, попи — пішло у раби, лакеї, «жалувані» землями підніжки московських — не царів — а царевих чиновників, а Січ, ця демократична твердиня гордо стояла, держучи ще прапор непокірної, свободолюбної України та непокоїла «собирателей земель русских»! А як вона боролася зубами ще у в останній хвилині, коли світ уже валився на голови і Текелій обляг Січу:

»Позволь батьку отамане

Нам на башті стати:

Недопустим москалеві

Січі руйнувати.

Не дозволиш з мушкетами
Позволь з кулаками,*)
Нехай піде наша слава
Поміж лицарями!»

Цитуючи цю історичну пісню, як доказ впертого самостійництва Запорожців, Драгоманів з обуренням додає від себе: »Не дозволив (отаман)! — піп удержав (здержав)«. **). Сіра маса хотіла боротьби, лише духовна власть переважила на бік »православного царя«. Чи-ж можна краще, пластичніше, у кількох словах очеркнути позитивно-будуючу силу демократії (маси) і рабсько-розкладову роль тодішньої »авторитарної« духовної власті?

Такі, демократичні, величні традиції треба нам плекати, бо вони зв'язують духово нащадків з батьками, вони лучать це все, ці ряди поколінь в духове ціле, щось одне, однакостайне, величне, могутнє!***).

Кепських же традицій не толеруймо і взагалі, перше, чим щось визнати за традицію в позитивному розумінні, піддаймо його суворій але справедливій оцінці з точки погляду засад демократії, свободи думки і поступу.

»Націоналісти«, заявляючи себе на словах оборонцями традицій, на ділі руйнують їх взагалі. Перегляньте всю їхню літературну творчість і скажіть, кого вони пощадили в нашій історії, що прийняли за своє? Їхні теоретики оплювали буквально всю літературу українського відродження****), окресливши все без розбору — »провансальством«, половинчатим націоналізмом, обивательщиною, а со-

---

*) Підкреслення Драгоманова.

**) »Громада«, українська збірка, Женева 1878.

***). Цей майже містичний зв'язок поколінь віддає мабуть найкраще пісня спартакської молоді: »Ми є те, чим ви були; ми будемо тим, чим ви є тепер«. Е. Ренан думав, що ця пісня по своїй простоті найкращий гімн для кожної вітчизни (»Що таке нація?«, Львів 1913, вид.—во органу укр. соціал. студентства »Життя«).

****). Виїмок зроблено тільки для Лесі Українки, сфальшувавши для своїх читачів її духове обличчя!

ціялістичні прояви прямо «гайдамаччиною» і анархією. Які-ж можуть бути для нас світліші моменти в найновішій історії, як IV-ий Універсал Центральної Ради і акт 22. січня? Та признаючи про око вагу тих моментів, «націоналісти» не забудуть ніколи так оклеветати Центральну Раду і Директорію, що й цілий Універсал і акт злуки бліднуть і гаснуть без сліду. Це називається «культивуванням державницьких традицій».

Немає більш безтрадиційної концепції, як наш сучасний «націоналізм». Не даром він не вгаває, заявляючи, що мусить будувати на «зовсім нових», «цілком інакших» засадах.

На жаль — цих «засад» і досі не знаємо, бо взагалі «програм» вони не хочуть визнавати. Остають в блудному крузі своїх протиріч.

„Поза добром і злом“ — — — — —

Націоналізм не хоче визнавати (особливо у між-національних взаєминах) загальнолюдських етичних засад; він стоїть при погляді, що підставою оцінки, що добре, а що зле, є інтерес своєї нації. Безумовно така етика є вже щось значно вищого від «етики» індивідуаліста-еґоїста, для якого тільки власне «я», власна велич, багатство і влада є найвищим законом і «добром» *). Етика національна вимагає підпорядкування інтересу одиниці інтересові нації - колективу; індивідуум розпливається в суспільстві, особисте в соціальному (в національних межах).

Будучи отже кроком вперед в порівнанні до чистого індивідуалізму, націоналізм мігби причинюватися до вирівнювання внутрішніх конфліктів в межах свого народу (станових, класових, релігійних то-що), якби можна було точно означити зміст того поняття: «інтерес нації». Та це річ дуже трудна. Коли прим. не підлягає сумніву, що «інтерес нації» вимагає, щоби в разі нападу із зовні громадяне боронили своєї території від ворога, то й тоді вирінають спори на тему, хто і як має боронити? Оден хотівби, щоби всі однаково були обов'язані до служби на фронті (немила фашизмові загально-людська «засада рівності»), другий волівби платити більший податок, щоби лиш не йти до війська; дехто не мігби погодитися з думкою, що він не буде у війську старшим («елітою»), бо він змалку вихований в думці про своє «вождівське» покли-

---

*) Коли Д. Донцов часто величає різних маґнатів фінансів і промислу, типічних еґоїстів та анархістів-індивідуалістів, то це лише тому, що Донцов є засадничо непослідовний (принципіально безпринципний).

кання і т. д. Ми бачимо вже на тім найпростішім прикладі, що реальних питань життя не дається вирішити самою фразою про «національну етику», або «інтерес нації». Співжиття людей і цілих народів мусить отже регулюватися якимись іншими засадами, які й зовемо «етикою». Етичні кодекси формулювали всі великі моралісти світа («Мойсееві» 10 заповідей належать до молодших); правдою є, що деякі з них мали на думці лише громадян свого племені, а відносно інших «варварів» чи «джаврів» радили примінювати засади «національного» чи конфесійного егоїзму. Але нема ніякого сумніву, що нині це вже є пройдений шлях, до якого нема вороття і що навіть у сферу міжнаціональних відносин, хоч помалу та з переборами, вкочуються нові етичні норми, загальнолюдські («для всіх рівні права»). Їх носителем є в першій мірі соціалізм (покищо в своїй чистій теоретичній формі, не конкретний соціалізм Дашинських, Сталіних або Мекдональдів). Очевидно, він ще кволий; в устах членів пануючих націй він часто-густо обтяжений ще імперіялістичними навичками попередніх поколінь; але мимо того він викристалізовує свою ідеологію щораз більше і є на добрій дорозі до того, щоби вибороти авторитет засадам загальнолюдської етики в практичному житті, в політиці, економіці і соціальних відносинах.

Цьому природньому і єдино здоровому розвитку відносин намагається протиставитись націоналізм, голосючи засаду етичної зглядности. Мовляв: нема вчинків взагалі добрих або взагалі злих; добрим є те, що виходить моїй нації «на користь», злим те, що «на шкоду».

Але, що «користь» і «шкода» є неозначені поняття, які кожний розуміє інакше, то з того виходить велике замішання. Воно ще зростає, коли маємо діло з фашистівським націоналізмом. Ми вже знаємо, що в розумінні фашизму нація — це фашистівська партія, найкраща, мовляв, частина народу. Значить, добром народу є добро фашист. партії і навідворіт. Що є шкідливе для фашист.

партії, є шкідливе для народу. Але йдім ще далі. Партія — це її керуюча верхівка, її керовники, ба, сам її вожд. Властиво він є всім. Добро партії, це добро його особи, інтерес його особи, це інтерес партії. Добрим і справедливим є лише те, що за добре визнав вожд або партійна верхівка. Право уже не існує, бо правом стає кожодчасна воля і бажання керуючої групи. Не даром міністр одної з держав, що є в руках такої групи, сказав недавно через радіо, що він не визнає іншого права, як волю вожд.

В результаті маємо отже повне заперечення всякої етики не лише в міжнаціональних взаєминах, але такий самий стан внутрі власного краю. Кінчається всяка законність, все стає зглядним, релятивним, упадають всі норми міжсуспільного життя, починається повільний моральний розклад, який звичайно приводить за собою анархію і загальне ослаблення національної спільноти. Етика «національного еґоїзму» у фашистівській інтерпретації веде послідовно до заперечення етики взагалі*).

Націоналістичний релятивізм в етиці є явище того самого типу, що марксістський класово-етичний релятивізм. Там теж не існує інша етика, як «інтерес клас», між якими, мовляв, ведеться (і повинна вестися!) вічна боротьба (так як в очах націоналістів вся історія була історією перманентної боротьби між народами). Заложення націоналізму в питанні етики так само хибне і натягане, як заложення марксизму і веде до та-

*). Ось зразок, до чого може дійти етика фашизму. Читаємо: «Не гуманітаристи, не «євнухи» були ці будівничі, лише поети чини... Мрійники, які перетворювали свої криваві видива в дійсність, які ніколи не уникали небезпечної борні, ніколи не питалися про «твоє» і «моє». Се були пірати і аристократи, адмірали і торгівці невільниками і т. д.» (Донцов, Націоналізм, ст. 217. Підкр. наше). Це відкрита пропаганда розбишацтва для особистої користи, наживи, жолудка, шкурництва. Це має бути на думку автора щось безкоштовно вище від соціалістичних гасел, які, як відомо, стремлять до уможливлення визиску загалу одиницями. Чи це не є типичний індивідуалістичний анархізм?

кого самого розкладу суспільного життя, як і марксизм (особливо в його фальшивій формі большевизму). Націоналісти звичайно не здають собі справи з того, які вони близькі сусіди большевикам та які в них однакові з ними філософічні основи.

Чи-ж треба дивуватися після того, коли на такому ґрунті виростають такі дивовижні квітки, як прим. засада: «поповни найбільший злочин, коли це потрібне для справи!»? Фраза ця — це переповідження іншими словами відомої засади ордену Єзуїтів, що «ціль виправдує засоби»; її примінюють на велику скалю теж большевики, які в принципі відкидають мораль і етику.

Як усьому, так і цій тезі («поповни найбільший злочин!»), варто приглянутися головню під кутом її примінення в практиці, поглянути, до чого вона може привести в житті.

Передовсім, про які злочини тут розходиться? Неможливо подумати, щоби автори цієї «заповіді» мали на думці «політичні злочини» з точки погляду карного кодексу, бо тих вчинків ніде й ніколи революціонери не вважали злочинами. І взагалі тоді ціла фраза не малаби ніякого сенсу, як ломання в відкриті двері. Очевидно малося на думці неполітичні, звичайні кримінальні і громадсько-суспільні провини. Їх дозволяється з огляду на «інтерес справи».

Виринає практичне питання: хто має рішати про те, чи щось потрібне для «справи» чи ні? В практиці про це буде рішати сама заінтересована особа, в крайному разі невеличкий гурт осіб. Що буде, як я, чи ми визнаємо корисним для справи прим. обікрасти багатого співгромадянина, бо на мій погляд добро «справи» того вимагає? А що буде, коли я, не маючи гроша, а вважаючи свою особу найціннішою для «справи», зачну зловживати громадським добром і т. д.? Аджеж в концепції нашого «націоналізму» геройська одиниця має «ходити самотня», не «отарою» і не «юрбою», — себто вона в праві сама одна рішати про всі справи і про долю всіх своїх співгромадян!

В такій атмосфері може у нас прийматися і друга засада, цим разом духовий плід «расового Німця» — Гітлера, яку кольпортує Л. Н. Вісник (квітень 1932): «Не можна уживати правди в момент, коли вона є корисна для противника: в таких випадках її треба бодай спрепарувати відповідно до наших власних інтересів» (Стаття п.з. „2+2=5“). Як це суперечить тим гарним засадам «джентельменства» і різних інших пластових (англійських) прикмет, котрі у нас на словах декляруються, між іншими головню «націоналістами»! О скільки вище з морального, а доцільніше з життєво-практичного боку стоїть відоме правило Драгоманівців: «до чистої справи треба чистих рук!». Кілько якраз в ньому англійського і пластового джентельменства, а скільки бруду в гітлерівській спекуляції!

Ні — на таких засадах здорового суспільного руху не побудувати! На таким духовім кормі можна виховати лише отари самолюбів, самозакоханих наполеончиків, здетронізованих отаманів і один одного перехитрюючих дипломатів — фальшшпілерів.

Дай-біг, щоби ми були кепськими пророками. Вже й сьогодні маємо перед собою занепокоючі приклади морального розкладу в кругах «націоналістів», починаючи від способу оборони самих вождів на процесах, а кінчаючи літературними виступами. Як низько морально мусіла впасти людина, що писала (в «Бюлетені») відомий заклик робити такі вчинки «якіб викликали репресії на цілу українську суспільність», бо, мовляв, тоді хитаючися елементи з Українців будуть поневолені (!) схрунути! До яких потворностей може дійти партійна засліпленість, бажаючи остаточно добити свого противника і очистити собі дорогу до популярності! — Кілько моральної гнилизни міститься у директивах того самого «Бюлетеня», щоби «дискредитувати» на кожному кроці партійних противників! Дискредитувати може себе хтось самий, своїми помилками чи прогріхами, але що значить «дискредитувати» когось? Це

значить хіба: оклеветувати партійних противників так само, як це вже від якогось часу систематично робиться відносно кооперації, просвітнього руху, »Каменярів« і взагалі т. зв. органічної роботи.*).

„Проти милосердя!“

»Хто рече: кохаю Бога,
А не поратув брата —
Той брехню на душу взяв!«

І. Франко (Іван Вишенський).

Коли з уст націоналістів чуємо осуд »рабської покори невільників«, то з приємністю стверджуємо в тім вплив ідей соціалізму. Це вони будять »людину в людині«, закликаючи до бунту всіх рабів і угнетених в ім'я найвищого добра людини: права на свободу.

Але ваше вдоволення обертається швидко в сумнів, коли поруч з такими думками ви стрічаєте... висмівання такого старинного людського почуття, як милосердя. Певно, колиби розходилося про »милостиню«, ласкавий кусок, що його кидається тому, кому належить більше — тоді й ми проти неї. Коли-ж бо деякі наші націоналісти осуджують взагалі кожне співчуття до слабшого, хочби його слабкість і не була ним завинена! Зате

*) Яке спустошення робить в молодих душах »націоналістична« мораль, цього живим образом є книжка п. з. »На Сході — Ми!« І. Черпаяви. Цю книжку повинен прочитати кожний дослідник суспільної психології. Що писала її дуже молоденька людина, може навіть гімназист, про це свідчить вся наївність фабули, яка є переповідненням не власних переживань, а того, що бачилося у фільмах та читалося в книжках. Але скільки в цій молодій людині уже цинізму, навіть по відношенні до жінок, скільки вуличної вульгарності, прусацького бандитизму, скільки бруду по відношенні до життя й людей! Кілько незносної зарозумілості, наплювательного відношення до всіх і вся, скільки пози на національного пророка (при незнанні навіть мови свого народу!). Хоч деякі місця книжки й робилиб надію на можливий розвиток автора як письменника, то моральна перегнність не віщує йому добра. Без моралі ми-стець як без воздуха!

Однаке — як чуємо — між шкільною молоддю читають цю книжку доволі радо... Це нас заставляє тим більше задуматися над питанням: куди котимося?

вихваляють насильство над слабим. Милосердя протиставлять — культ «сильних індивідуальностей» (одиниць).

Знову змішання понять і баламуцтво. Перемішано з собою елементи двох етик т. зв. індивідуальної і колективної. (Індивідуальна етика говорить про те, що маю а чого не маю робити особисто я, ти, він. Колективна говорить проте, які повинні бути відношення між суспільними групами: клясами, станами, народами). Відкидаючи «милосердя» у відносинах між національностями я ще не мушу відкидати його у взаєминах між особами і навпаки. А так власне роблять теоретики наших «націоналістів».

Розберім обі можливості, в першій мірі питання милосердя між одиницями. Що вище: милосердя чи насильство? Що є доказом «вищости» одиниці?

Згвалтувати нелітню дитину, це напевно насильство, та чи воно буде героїчним подвигом, проявом сильної індивідуальності? Без потреби роздавити хробака — безумовно доказ «сили» й «переваги над слабим», та чи й цей ідіотський (або дівачий) вчинок має бути ідеалом сильної людини? Очевидно, щось з тим «насильством» не в порядку. Чи не буде доказом сильнішої волі (не кажемо вже про культурність), коли людина зломить в собі «гін» до звірських чи дівачьких вибриків насильства і покаже слабшому — милосердя? (Не боїмося того вислову).

Возьмім тепер сферу міжнаціональних чи міжкласових відносин. Боротьба покривджених проти насильства вимагає теж примінення насильства, без сумніву. Та чи навіть у розгарі війни не обов'язує етика відносно прим. ранених ворогів? Чи й тут не має місце «милосердя»? Чи маємо вернути до звичаїв канібалів, для яких мало побити ворога, а треба його ще спекти і зісти? — І тут не пізнається «сильної індивідуальності» по садистичному знущанні над переможеним. І тут такий «героїзм» є звичайним хамством і нічим більше.

Сильною індивідуальністю в позитивному зна-

чинні є тільки те, що надіється на свою власну творчість і працю, а не на легкий хліб розбишництва *).

Не так думають «націоналісти». Автор нарису про Клемансо у ЛНВ не забуває процитувати й такий вислів старого «тигра»: «Гране, ви немудрі з вашим милосердям. В житті треба бути злим, злим, злим!». Чи-ж треба дивуватися, що визнавши «злість» як основну норму міжлюдських взаємин, наші націоналісти не здібні знайти навіть між собою спільної мови, та дають нам не вартій позавидування образ війни «всіх проти всіх»?

Навіть Ніцше, на якого часто покликується наш «націоналізм», не завсідги керувався такими почуваннями. Коли його Заратустра рішився зійти зі своїх самотніх гір на доли, між люде, то не з чувства відрази до них («до стада», «юрби» — сказавби Д. Донцов), а власне з любови до них. Святець, що стрічає Заратустру, говорить до нього:

«Горе, ти хочеш зійти на землю? Горе, ти хочеш знова волочити своє тіло?»

Заратустра йому відказав: «Я кохаю люде й».

(„Also sprach Zarathustra“)

стор. 11 вид. 1918 р.

---

*) Так розуміли суть культури й обовязки патріотизму всі репрезентанти справжнього людства. Був між ними й Золя. Але й його, апольогета праці, Донцов встиг натягнути на своє «немилосерне» копито (ЛНВ II. 1928), що свідчить про не перебірчивість у засобах («Для сильної людини, мовляв, закони приличности не писані»).

ЗАГАЛЬНА ОЦІНКА УКРАЇНСЬКОГО ФАШИЗМУ

Ми переглянули основні підстави світогляду українського «націоналістичного» руху. Не наша вина, що [за малими виїмками майже всі основні тези цього напрямку носять в собі суспільно-розкладові елементи, що можуть, при своїм поширенні, поважно загальмувати розбудову українського національного організму, а в кожному разі вносять анархію у громадське життя.] Правда, ми не прив'язуємо ще за великої ваги до цієї небезпеки, вірючи, що здорових, конструктивних, суспільних сил у нашому народі є вже на стільки, що вони переможуть і цю нову недугу, але шкода буде вже від цього, що якась частина сил буде зужита на боротьбу з недугою, замість творити нове.

† Майже всі кличі, кольпоровані нашим «націоналізмом», як ми бачили, неясні, необов'язуючі, таємничо-туманні. Це не тези, а фрази у лихому значінні цього слова. Чи-ж треба дивуватися, коли люде, що виховуються на такому духовому кормі, засвоюють собі (може навіть несвідомо) поверховний спосіб думання, чого клясичним доказом є вся їхня літературна продукція? Чи дивуватися, коли на такій літературі молоді інтелігенти виховуються на принципівних нігілістів, кожний однак з претенсіями на вожда народу, перед яким всі мають падати ниць і всі є «опортуністами»? Чи можна дивуватися, коли такі люде, виховані в погорді до «регол» думання і поведінки, поширюють на національне життя ті методи пресового лязаронства, що їх вперше видумав «Сель-Роб», — де не існують розумові річеві аргументи, а їх заступається крепкою вуличною лайкою (для «Укр. Голосу» всі противники «націоналістів» є згорі

»простакуваті«, і »тупоумні«; їм, мовляв, і не рівнятися з націоналістами, які »кусають і скрегочуть зубами« — У. Г. ч. 12, 1932 р. і т. д.). Хаотичність в думках, де одно перечить одному — це головна черта літературної продукції »націоналістів«.

Ми думаємо, що це не є дрібниці. Безпринципність у громадському житті унеможливило якунебудь співпрацю і довіря. Вона-ж є наслідком неглибокого, чисто настроєвого приймання справ. Якби наш »націоналізм« не мав цієї недуги, то хіба булоби можливе таке швидке відскакування людей від цієї ідеології, заповнювання »націоналістами« редакцій католицьких органів та таке куріозне явище, що »націоналістами« є завжди тільки студенти, бо хто тільки перестав ним бути, вже відскакує від цієї течії? Поверховність веде наших націоналістів до того, що вони не знають навіть фашистської літератури, навіть власного Донцова. Тимчасом, якби вони серйозно студіювали хоч італійський фашизм, то визбулися-б чимало тих своїх старо-рутенських поглядів, які їх сьогодні ставлять навіть позаду освіченіших ундистів (от хочби у релігійно-церковній справі, в таких економічно-суспільних питаннях, як професійний рух і т. д.).

Та не лише інтелектуальний розвиток молодого студіюючого покоління є поважно загрожений »націоналістичними« теоріями; не менша небезпека грозить й морально-етичному розвою. Д. Донцов в одній статті (»Що є на потребу?«) зібрав чимало (цим разом розумних і безумовно талановито сгилізованих) думок про потребу виховування твердих характерів; в засаді з ними вповні погоджуємося. Та річ не лише в тім, щоби мати взагалі характер; не менше важна річ: який це буде характер? Злий чи добрий? Позитивно-будуючий чи негативно-руйнуючий? Беручи дуже грубе порівняння, скажемо, що й кримінальний злочинець має твердий характер, сильну волю, та цього ще мало, щоби він міг вважатися суспільно-корисним типом. Морально-етичний бік грає тут рольосальну роль.

Серед »націоналістів« бачимо вже й тепер

прояви політичної хиткості (кілько з основників групи «Заграви» залишилося при її стягах? Мабуть всього один!). Маємо щораз частіші докази карієризму («молодих хоч нині посилай до Воронова» себто до відмолоджуючої курації, — так нарікає Д. Донцов у ЛНВ III/1928 ст. 265). Колись, до війни, вважалося «нормою», що більшість вільнодумствующого студенства по закінченні студій ставала членами... націоналдемократичної партії; нині не рідкі є випадки переходу з «націоналізму» прямо в католицький табір.

Очевидно, наші «націоналісти» ще далекі в моральній ділянці від етики убійників Маттеотті — або навіть від перфідії гітлеризму, який не вагається на свою авантюру наклеювати популярну в масах етикету соціалізму. Але початки вже є. Сама втеча від властивої назви та спекулювання на національних почуваннях мас має в собі вже чимало не дуже почесної хитрості. Бо-ж в суті річі виступати з програмою фашизму, а прикривати це все назвою націоналізму взагалі, це-ж ніщо інше, як продавати народові kota в мішку. А що має спільного з етикою оборона на процесі одного націоналіста, що, мовляв, ми з вами союзники в майбутній війні? Та не в тім ще річ, як хтось боронився, а в тім, що ця людина в націоналістичних кругах і досі ще уходить за героя! Тут доказ масової аморальності руху!

Ось такий на око дрібонький фактик: статейка у часописові «Вогні» (ще в ті часи, як він був «націоналістичний»). Описуються в прихильному дусі методи виховування фашистами молоді в Італії (це ніби як взір пластового виховання?!). Згадується про привілеї і матеріяльні вигоди, які одержують діти, що записуються до фашистських «баліл» та «авангард» — і в молодій людини, що це писала у «Вогнях», не задрожала молода рука! Не запротестувало серце проти системи купування собі приклонників за матеріяльні вигоди, себто корупції! *).

*) Також ЛНВ (1931. XII) згадує про ті вигоди, подає навіть джерело тих фондів (самооподаткування італ. буржуазії), але навіть не думає, хоч в редакційній замітці, осудити такі методи.

Чи не є це все тривожні ознаки морального розкладу?

Скажете: »припадкові явища«, повиривані фрагменти? Ні! Це логічна необхідність, конечні наслідки тої моральної і думкової мішанини, що становить зміст нашого »націоналізму«. Даремне Д. Донцов час до часу вибухає зевесовим гнівом на своїх духових вихованців, даремне роздирає ризи, що

»Замість мрійників, маємо тут ловців за мандатами, що прикривають себе тріскучою (й порожньою в них) націоналістичною фразою — старо-галицьку практику. Фразою є їх боротьба з Жидами і угодвцями; фразою — їх нібито нова політична тактика, фразою їх націоналізм, що ширас в облоках, не сміючи діткнути острим лянцетом розятрених рап суспільного життя, фразою їх патос, звернений ніколи проти ідей і партій — завше проти осіб«.

Фразами, на жаль, є й ті бідкання учителя, бо всі, ним перечислені головні гріхи учнів, містяться в писаннях учителя! Всі — без виїмку. І тому учнів він має таких, як собі їх виховав.

[Наш фашистівський націоналізм є в своїх теоретичних основах і в практичному приміненні явищем неконструктивним, односторонньо негативним та суспільно непродуктивним. Ось чому він топчється на місці, не здібний творити життя і зачинає уже прибирати вигляд затроєного трясовиння.]

Його досить велике поширення серед студіюючої молоді (переважно серед гярних і активних одиниць!) дається пояснити лише тою романтикою »прямої боротьби«, яка молоді завжди подобається, а яка від кількох літ почала виступати на зовні з етикетною »націоналізму«. Жалко тих ідейних одиниць, які в думці, що попали на джерельце живої води, пють отрую, від якої відтак страждають, розчаровуються до громадської роботи, а деякі й падають морально.

* * *

На тім ми закінчуємо наші критичні уваги. Ми є приготовані на те, що наш виступ викличе

спротив з боку визнавців (іноді зовсім щирих) фашизму на нашому ґрунті. Та ми просимо в наших опонентів не чуттєвих вибухів, а розумових аргументів — просимо о річеву дискусію. Прохаємо також, щоби подібно, як ми виступали тільки проти ідей, не зачіпаючи осіб як таких, щоби так само велася дискусія і з нами. З гори заповідаємо, що на будь які особисті напади, інсинуації чи натяки відповідати не будемо. Зате дуже радо приймемо до відома всі річеві поправки до приведених нами фактів і думок, о скільки вони будуть належно обосновані, бо самим нам залежить не на чомусь іншому, як на пізнанні об'єктивної правди. Навіть в політиці не визнаємо засад Маккіявеллі або езуїтів, що, мовляв, мета оправдує засоби, навпаки, віримо твердо та «ірраціонально», що «до чистої справи — чистих треба рук», та що «неправда — не просвіта». В полеміці хочемо наслідувати нашого незабутнього учителя, який «дискусію заводив м. і. тому, щоби самому чомунебудь навчитися у противників» (М. Павлик, М. Драгоманів, його юбілей, смерть і т. д. ст. 379).

Автор цих рядків є життєвий оптиміст (знова ірраціональна категорія!). Він вірить, що і цю нову недугу, про яку йшла мова у цій книжці, українська інтелігенція перебуде — а допоможе їй в цьому найбільше тісний життєвий та духовий зв'язок з народньою масою, яка в своїй основі була, є і завжди мабуть буде здоровою.*)

Ми є пересвідчені, що фашистівський націоналізм у нас помре і то може в короткому часі; помре, бо не має для нього в нас досить сильної тої соціальної бази, на якій він виростає в других країнах. Але хочби він і небавом помер як цілостна концепція, то не вигинуть усі його дум-

---

*) З радістю ми прочитали в «Студ. Шляху» (ч. 2—3 за 1932) огляд студ. руху в краю, з якого видно, що вже починається зворот студентства до самоосвітньої праці та до організаційної праці серед людю. Коби тільки швидше цей рух поширився та поглибився.

ки, ми прим. думаємо, що те, що в ньому є з традиційної галицької обивательщини та формально-поверховного націоналізму, те, з чим таку війну зводив ще Драгоманів, останеться ще довго в нашому суспільному організмі, а при змінених політичних умовах можуть скріпитися й інші шкідливі бакцилі націоналізму. Тому ці наші рядки задержуть свою актуальність мабуть на довший час — на жаль.

Глибокі слова індійського суспільника-філософа, поставлені як мотто на переді одного з перших розділів приходять знова на думку. Все, тільки не сліпе приймання від других їх ідеалів і метод, особливо коли навіть в нашому найблищому сусідстві бачимо доочно, до якої вони ведуть руїни. Аджеж бачимо, що пару літ влади такої »зелісної руки« вистало зовсім, щоби до тла знищити ту горячу симпатію, яку здобув собі на Заході один славянський нарід своєю майже столітньою героїською боротьбою за свободолобні ідеали! На наших очах розкладається духова спільнота цього-ж народу, він починає втрачати прикмети нації!

Чи й українській, щойно народжуючійся нації, хочемо зготовити таку долю?

Глядім, щоби наше національне почування оставало завжди таким, яким його викохали свободолобні серця наших будителів, серця, що заговорили під чародійним ударом вселюдських ідеалів гуманности і справедливости. Не скаляймо цих прапорів! Маймо все на увазі, щоби не переступити тої межі, де національне чуття межує з націоналізмом, себто неоправданою самохвальбою, яка закриває очі на хиби власного народу і вже тим утруднює поступ.*)

Памятаймо і те, що вже німецький поет Грільпарцер указав на небезпеку виродження здорового національного почування. У дещо може переяскрав-

---

*) Скромність — перша запорака розвитку. Поет Гердер казав: »Між пишними за найбільших блазнів маю пишних на своє національне походження, на своє уродження та шляхецтво« (цит. за Р. Barth, Philosophie der Geschichte als Soziologie, ст. 817. Там-же цитат з Гете, де він каже, що може любити згл. ненавидіти лише культурність згл. варварство).

лень і саркастичній формулі, він висловив цю думку так: „*der Weg der modernen Bildung geht von der Humanität zur Nationalität und von der Nationalität zu Bestialität*“, себто: від націоналізму можна легко скотитися до безкультурності, коли в людині замирають людські почування.

Напевно не схибимо з доброї путі, якщо приймемо за провідну зорю нашого народу основний »етичний закон«¹ найбільшого духового велитня нових часів, філософа Канта, який радить:

»поводитися так, щоби ти трактував людське у твоїй власній особі, як також в особі кожної іншої людини кожночасно як ціль, ніколи як лиш засіб!«

Це Кантівське »людське«² — це є ті самі »вселюдські ідеали і засади«³ рівності і свободи, любові до яких горіли Шевченко, Драгоманів, Франко, Леся Українка і т. д., ті ідеали до яких причалив теж наш найбільший економіст-соціолог проф. М. Туган - Барановський:

»Відкиньте вчення про абсолютну вартість людської особи — і всі демократичні вимоги нашої доби будуть тільки порожньою балачкою«⁴ (Сучасний соціалізм).

Не схиляймо в низ величніх прапорів провідних духів нашого відродження. Не топчім ногами традиції нашого »рісорджімента«⁵! Не вбиваймо в нашому народі людського, себто духового чинника в користь культу самої фізичної сили та самого сліпого хотіння без етичного підложжа, бо убемо в результаті й саме національне почування в масах, яке виросло на тім гуманнім і етичнім підложжі.

* * *

На цьому ми кінчимо наш розгляд кличів укр. »націоналізму«⁶.

[Є в змісті т. зв. »націоналістичного руху«⁷ й деякі позитивні елементи, прим. стремління до соборности та протиугодовецьке наставлення. Але ті моменти, переняті з ідеології Драгоманова, Франка і укр. революції] — губляться в морі розкладових ідей, які чим далі, то ростуть в силу і мусять цілий рух врешті рещт звести на бездоріжжя.

1. Критичні замітки до писань Д. Донцова

Безумовно значний публіцистичний (спеціально стилістичний) талант Д. Донцова не йде на жаль в парі з послідовністю у думках, в наслідок чого в тій самій статті чи навіть книжці попадаються річи, які собі прямо суперечать. Другою великою хвибою Д. Донцова як публіциста, є літературний аморалізм, повна відсутність об'єктивного і справедливого підходу до справ і осіб, які він зачіпає.*)

З гори застерігаємося, що не все написане Д.-им вважаємо злим і шкідливим. Не без вартости булаб його пропаганда гарту духа і волевого світосприймання (філософія і нам близька, ще з часів як Д. Донцов був визнавцем історичного матеріалізму К. Маркса). Цінімо таку річ як «Єдине, що є на потребу», з деякими застереженнями «Політику принципіальну» то-що**). Та це є виїмки. Величезна більшість того, що написав Д. Донцов,

*) Аморалізм Донцова є принципіальний; Д.—в «націоналіст» стоїть на становищі релятивізму (зглядности) в етиці, так само як довоєнний Д.—в марксист. В брошурі «Школа а релігія», вид. 1910 р., Д.—в писав: «І так довго, як будуть існувати класові різниці — про загальнолюдські принципи моралі говорити муть лиш або наївні люди або свідомі ошуканці» (ст. 33). Замість слова «кляса» нині Д.—ов підставляє лише одно слово «нація» і все остає по старому.

**) Що Донцов тепер так часто говорить про принципи і потребу принципіальности, про характерність, некомпромісовість та енергетизм, це має свою причину. Анальоґія: історія з культом героїв Англіїця Керляйля (Carlyle). Фр. Ніцше немилосерно здемаскував цей культ в книжці „Götterdämmerung“. Цитуємо дослівно: «Керляйль, це людина великих слів і attitudes, ретор з потреби (підкр. Ніцше!), постійно турбований пожаданням сильної віри і свідомістю своєї до того нездібности (— в цім типічний романтик!). Пожадання сильної віри не є доказом сильної віри, навпаки — її протилежністю. Хто її має, той може собі дозволити на гарну розкіш скептицизму: бо він досить певний, доволі сильний, достаточо до свого діла прив'язаний. Керляйль щось в собі давить гриміком fortissimo своєї пошани для людей сильної віри і своєю запеклістю відносно менше наївних людей: йому потрібно галасу». (пол. перекл. п. з. Zmierzch bożyszcz стор. 76). — Кращої психологічної аналізи зайвої крикливості як ця, що тут дав Ніцше, годі собі бажати.

побудована на ненауковім (необективнім) трактуванні тем, а часто на неретельному натяганні фактів і викривлюванні думок осіб чи течій, проти яких йому хочеться виступати.

З такої лабораторії вийшли силвети-карикатури цілої родини Драгоманових (Мих. Петровича, Олени Пчілки, Лесі Українки), Франка з Павликом, в останнім часі прим. Стефаніка; те саме зроблено з різними представниками демократичної думки за границями. Так само поводить ся Донцов з ідеями, поповнюючи при тім очевидно цілий ряд непослідовностей.

Драгоманова представив Донцов (йдучи слідами Рутенців 80-х років і таких-же «українофілів» з Києва) як русофіла, людину «виховану на російській літературі» — хоч вся суть роботи Драгоманова, його історична заслуга це те, що він пробив Україні, а спеціально Галичині вікно в... Європу! В своїйому прощальному листі до Києя 1886 р. він (Др—ів) навіть теоретично сформулював свою життєву місію в цей власне спосіб: «Тількиж на прощання все таки признаю, що теоретично я правий в своїх думках про потребу поставити укр. рух на ґрунт європейський ідейно і географічно». (Надрук. в «Листи до Івана Франка й ін.» т. I. ст. 174). А щодо того, на якій літературі Др—ів виховувався, то про це свідчить він сам, кажучи, що від дитинства крім російських книжок читав французькі і німецькі, а від 20—25 р. життя читав на 5-ти живих європ. мовах крім словянських. — Що торкається «русофільства» Др—ва, то відома річ, що Др—ів був приятелем всього, що було поступове в рос. культурі, так само, як у французькій чи англійській (спеціально тій останній, як сам признається). Але імперіялізмові та централізмові Росії ніхто не задав тяжких моральних ударів, як власне Драгоманів. — З Др-ва робить Донцов далі анархіста типу М. Штірнера, себто засадничого противника всякого організованого громадського життя, суспільного руйнітника. Хто хоч трішки знає духову спадщину Др-ва, бачить, кільки тут неправди. Др-ів був послідовний федераліст що до способу будування громадського і національного життя. Длятого в програмі «Громади» з 1880 р. читаємо в першій зараз точці вимогу «повної самостійности для вільної спілки (федерації) громад на всій Україні» (гл. М. Грушевський, «З починів укр. соц. руху, або М. Павлик, М. Др-ів і його роля» ст. 54). Значить, Др-ів стремів до збудування укр.-самостійної держави, як федерації громад і їх знова спілок (округів, земель). Хіба інакше можемо й нині уявляти собі українську державу? — Проект Др-ва щоби з тактичних мотивів добиватися (в тих часах! в кілька літ по указі 1876 року!) поділу Росії на автономні області (проект розрахований на співчуття також в певних областно-територіальних тенденціях серед самих Росіяи, прим. Донців, Сибіряків і т. д.) Донцов роздуває до значіння мало не нового поділу України, хоч зі способу, як його представляв Драг-ів («Вольний Союз», «Чуд. думки», «Листи на Н. У.») видно було ясно, що ходило о зручне маскування тенденції до національної автономії України (як цілости!)*).

*) Пояснюючи свій проект, Др-ів додавав виразно: «без по-

Драгоманів і його люде, каже Донцов, — ставлять вище інтереси громад над інтерес цілого народу, причім кажеться, що Др-ів оправдував різних »татарських людей« (Болоховців), які то в часі нападу Татарів відстали від князя Данила. Чому не наведено правдивого погляду Др-ва на татарських людей? Адже-ж з цього приводу він писав: »Він (рух Болоховців) не дав Данилові поставити опір Татарам. А який же був можливий у нас сталий поступ без того, щоб наша нація вибавилася від Татар?« (Цит. за: М. Павлик, »М. Др-ів і його роля«, ст. 89). Аджеж з того ясно, що Др-ів осудив »Татарських людей«, стаючи на погляд, що оборону держави від наїзду треба було тоді поставити вище соціальних розрахунків селянства з боярами! — Др-ів і його учні, пише Донцов, стали »засадничими угодовцями« (Націоналізм 75, 76), він, мовляв, »радив здійснювати найскрайніші постулати шляхом засадничого компромісу« (так говорить про автора »Історичної Польщі«!); його ідеї, мовляв, були вповні нешкідливі »для тих проти кого вони були ніби спрямовані« (Підкр. наше. Це одно слівце »ніби« вистарчає, щоби мати уяву про етику Донцова).

На стор. 73 »Націоналізму« автор наводить виривки з »Чуд. думок«, де Др-ів опрокидає т. зв. історичні права у польсько-українських взаєминах і то тому щоби відмовити Полякам права на українські території; Донцов одначе представляє справу так, начеб Др-ів ігнорував історичні традиції взагалі!

Др-ів, це, мовляв, людина без »запалу і без віри« (Н. 84) — він, що добровільно пішов на вигнання і бідкування, щоби створити трибуну вільного українського слова, і простояв там 20 літ на стійці в службі своїйому народові, згодом навіть без моральної підтримки з краю, аж поки його очі не згасли!

В яких гараздах матеріяльних і моральних йому там жилося, хай про це свідчать такий уступ з його сповіді до »Киян«: »вірте чесному слову, нераз мені отгуг приходилося так, що я завидував тим, кого повісили і розстріляли, і колиб я мав право перед взятюю на себе працею піти на шибеницю, я би пішов на неї з дорогою душею«. (Листи до І. Франка і ін., т. І. ст. 158). — Що-ж до того, мав чи не мав Др-ів віру в справу, якій служив, то за Др-ва говорять його діла стократ голосніше, як всі барабани його противників. Хіба можлива якась робота, особливо у такій духовій самотності, без віри?? Чим, як не глибокою, прямо містичною вірою, в поступ і перемогу добра над злом, можна пояснити факт, що в таку »глуцу ніч« найчорнішої реакції і україножерства — ця людина вірила що »я астане раною«? (Це писано не у вірші, де це можнаб прийняти за поетичну »licentia«, а у холодній прозі!). Чиж не віри вимагає він від студентства, пишучи йому: »Тільки пристрасне відношення до справи дигає в перед суспільне діло«? (З. Лист до редакції »Друга« — Листи до І. Франка т. II. ст. 337). Що це, як не могутня віра і любов (чуттєві категорії!) коли Др-ів пише до

літичної самостійності чи автономії не може бути і атономії національної« (Листи на Надд. Україну, ст. 43 від. вид.).

Київ: »без служби для України я в Європі й без того або з ума зійду, або втоплюсь« (т. I. ст. 174)? А нарешті, що це значить, коли старець, чуючи подих смерті, пише до Павлика »А все-ж так — *vivat vital*!« (Нехай живе життя!). Чне, яке життя мав на думці? Хіба не своє індивідуальне, а життя взагалі, життя як щось всесвітнє, містичне, життя людства, ідей, краси, життя в тім і свого народу!

Побажатиб тільки соті частинки того життєвого оптимізму, того позитивного відношення до життя взагалі — нинішнім пігмеевським »протівникам« великої людини! Його вони набралиб, коли завдалиб собі труду прочитати всю духову спадщину Розуму України! Тоді певно не швирилялиб так словами без застанови, то на право, то на ліво, а й самої віри у них булоб на стільки, що прим. не резигнувалиб з клича самостійности на передодні світової війни, та з клича церковної автокефалії в обличчі наочного розвалу московської церкви на Україні.

Не кажемо, що не треба критично відноситися до Драгоманова. Навпаки, він сам того вимагав. Крім того: кожна людина може в ході життя змінити чи виправити свої думки. Було так і з Драгомановим — і він змінив дещо зі своїх поглядів з молодших літ. Чи можна осуджувати людину за погляди, які вона згодом сама закинула? А так власне робить Донцов систематично з Драгомановим, Франком і ін., замовчуючи ті пізніші поправки, які вони зробили до своїх поглядів.

Друга, спеціально донцовська метода полягає в тім, що не бере думок людей у зв'язку з тодішніми обставинами і тодішнім положенням. Коли ми нині домагаємося політичної самостійности, то Дон-в робить з того висновок, що ті які в 70-х роках(!) ставили постулат обласної автономії укр. земель, як переходової стадії до самостійности — були »засадничі угодовці«. Етичну вартість такої поведінки оціните ще краще, коли згадаєте, що він сам, д. Донцов, в своїм рефераті на студ. зїзді 1913 р(!) п. з. »Сучасне політ. положення нації*», пропагуючи прилучення російської України до Австрії, не поставив навіть такого мінімального домагання (автономії) для тих українських земель, що були і малиб ще прийти під Австрію, (про самостійність вже й не кажемо!). Драгоманова, який нас до смерти вчив, що нам ніхто не допоможе, крім нас самих, осміляється понижувати людину, що в тій же брошурі писала: »історія не знає прикладу, деб поневолена нація визволилася з під чужого ярма лише власними силами«. (Суч. пол. пол. ст. 27). В тій же самій брошурі читаємо таку дефетистичну думку: »Актуальним є не гасло самостійности... Актуальним, більше реальним, більше конкретним — і скорше здійснимим є гасло відірвання від Росії... (розумій: до Австрії — К. П.). Очевидно що людина такої »віри« в сили свого народу могла (на стор. 11) написати і таку старечу фразу: »Як і чи можливо збудувати свою культуру дорогою приватних зусиль єсупільности, про се ви Галичане аж надто добре знаєте. (мовляв, не можливо! — К. П.)...

*) Брошура є ще й нині до набуття, як живий свідок »самостійництва« Донцова.

Боротися самоорганізацією суспільності, зданої на власні сили — це значить йти з голими руками на ведмеда». (Цих своїх поглядів Д. Донцов до нині ані не відкликав ані не скоригував). Так писала людина в ті часи, коли старенький уже тоді драгоманівець М. Павлик, кидав такі огненні кличі: »Добути, або дома не бути! — отсі мужні слова молодих запорозьких козаків присягаючих 9. квітня 1709. р. Мазепі, повинні стати від тепер одиноким політичним окликом України. Добути!... Добулиж собі незалежність (підкр. наше — К. П.) від Туреччини-Греки, Серби, Румуни, Болгаре й інші, історія котрих не багато славніша від нашої..... Чому ж не малаби розпастися російська деспотія?!» (М. Драгоманів »Пропаший час«, передмова М. Павлика, Львів 1909. Подібне у брошурі: М. Драгоманів як політик. Львів 1911). Молодий Донцов, реферуєчи в пару літ по тім виступі Павлика, на студентському зїзді не піднявся навіть до тих вже проголошених постулатів старця драгоманівської школи!

Ми не в силі перечислити тут хочби частину тих клевет та інсинуацій, які вийшли з під пера Донцова відносно одного лиця Драгоманова. Деякі з них до тої міри очайдушні в своїй явній курйозності, що відносяться вражіння, що людина писала це мабуть в неприємному стані. Що подумати прим. про такі фрази: »Драгоманів ідеалізував російську-православну агітацію в Галичині« (»Підстави Н. Політики, ст. 198); »Др-ів був сторонником народньої монархії..... з одним деспотом на чолі«. (Тамже, 144); »Дра-ів та інтернаціонально — московський соціалізм« (в розумінні ідейної спорідненості! — Тамже, 210)? І т. д. і т. д.

Не зазнав ласки в Донцова і другий великан українського духа: Франко. Він, мовляв, належав до тих грішників, що »одні ідентифікували націю з народом« і його стремліннями »до доброї поживи« (який злочин, журитися поживою для народу! Донцов мабуть не їсть!) — другі з »пролетаріатом« (Н. 39). Франко кепський націонал, бо любов до України розумів, як любов до всіх українських людей, (Н. 26), чого, треба думати, теж не повинно бути. Він мріяв про братерство народів, при чім промовчується, що поет вимагав рівного місця для свого народу »у народів вільних колі«! Коли Франко в молодечих літах трохи за односторонньо налягав на розвиток розумових сил, то з того Донцов робить провину, промовчує однак, що тойже самий Франко мимо того своєю поезією віддав належну дань і чуттєвій сторінці людської душі (прим. могуче »віру в силу духа« (Мойсей), закінчення брошури »Що таке поступ« і вся поетична творчість Франка). Коли Ф-о в 70-их роках (!) покладав головну надію на »силу науки, не зброї«, то з того крутить Донцов на нього батіг, але зовсім промовчує те, що тойже самий Ф-о писав у »Наймиті«, або в Прольоту до »Мойсея« (»струснеш Кавказ, впережешся Бескидом«), супокійно промовчує й те, що тойже Франко сотворив »Конкіскадорів« »Не пора« »Новітніх гайдамаків« і т. д.

Інакшу тактику примінено відносно жінок — Лесі Українки, та її матері, Олени Пчілки. Іх.... анекдоти в почат націоналістичних, коли не святих, то предчех! З Л. Українкою вийшли через те чисті магічні штуки. Приміри: Л. Українка, говорячи про утопійні мрії жидівських пророків, пише; »В пророкій

утопії ми бачимо такі категорії: «свій народ, чужий народ; своя держава, чужа держава; свій бог, чужі боги» (Л. У. Твори VII. стор. 133). Значить, пророки проповідували національну виключність. Донцов так передає це місце: «Для неї (себто Л. Українки) були важні тільки такі категорії: «свій народ, чужий народ, своя держава, чужа держава, свої боги, чужі боги» (Л. Н. В. 1922/I. ст. 42). Значить, вірте люде, — так думала сама Л. Українка!

В цій же самій праці Л. У. пише про утопічні мрії в повістях Беллами:

«Мусимо хіба вірити авторові і його діячам на слова, що кінець ХХ. в. має бути дуже гарним і щасливим віком в житті людскости, але бачити цього ми не бачимо; п. ми бачимо велику, нудну казарму, де мешкає армія праці з рядовими, генералами, інвалідами. І сумно нам від тієї погоні за орденами, тяжко від деревляної «громадської дисципліни» в тій армії, душно від педантизму, самовдоволености, та міщанства — всіх отих прийдешніх людців. (Л. Українка, VII. ст. 172). З того Донцов робить: «в соціалістичнім раю (взагалі! — К. П.) бачить вона лише «велику нудну казарму», в якій їй робиться душно від педантизму і т. д. (Л. Н. В. 1922/I. ст. 42).

Отже коли Л. У. критикує кепську соціалістичну уяву Беллами, то Донцов це представляє так, наче-б вона осуджувала соціалізм взагалі!

Виходить, що Л. Українка не тільки не була соціалісткою, але прямо з відразою відносилася до цієї ідеї! Автор однак не згадує, що в цій же самій статті Леся пише: «Коли такі «практичні люде» починають спекулювати на якийсь ідеал (соціалістичний — К. П.) то це тільки значить, що і той ідеал здатний до життя і має великі шанси до здійснення.» (Тамже, сторона 180). В цій же книжці на стор. 124., в статті: «Не так ті вороги...» читаємо: «Ми повинні при тому постаратися, щоб політична воля була krásвою, національною, децентралізованою і рівно для всіх демократичною. Такої роботи вимагає між іншим і Драгоманівська програма.»

Коли Л. Українка («Три хвилини») говорить про потребу змагання між людьми в праці — то Донцов натягає це на свою теорію, підсуваючи Лесі думку про гін до експанзії, себто до завоювання силою чужого добра! (Н. 172) Таких при-
мірів можна навести без ліку.

Наведені вище нами цитати — це є правдива Леся: борець за нове суспільство і протестант проти духового філістерства. А що з неї зробив Донцов? Викривив, скалічив, зпорожнив, збульварив, в результаті замість піднести, що піби було в його «чтенні» — понизив. Кого ще буде тепер цікавити така Леся, Леся в стилі ідеології краківського курерка, Леся обслинена фашистівськими поцілунками? (і то третього «атунку фашизму!). Як взагалі назвати таку поведінку в письменницькому ділі?

Всі українські соціалісти на купу (коли вірити Донцову,) визнають національне чуття лише по скільки «можна довести, що (воно) не перечить соціалізму». Притім очевидно не подається джерела, звідкіля взята ця мудрість. Українські соціалісти та радикали це такі люди, для яких «богом є маса, особ-

ливо темна» (Н. 50, підкр. наше). Радикали, якщо вірити Донцову, завжди «вороже відносилися до ідеї самостійности» (Н. 84), хоч як політик він би повинен знати, що рад. партія була першою, яка встала в свою програму вимогу укр. соборної державности (1895 р.). Так він обійшовся з партією, що серед неї зродилася ідея січова і стрілецька, що дала Україні Дмитра Вітовського і т. д. (Д. Вітовський — ще зі студентських часів співробітник «Гром. Голосу» потім до останку член Голов. Управи. Укр. Рад. Партії). Один з укр. соціалістів — народників, з книжки котрого Донцов наводить одно місце, (в невірній передачі, виривом з контексту без закінчення думки) — удостоюється підозріння, що він «провансалець, готовий за «шмат гнилої ковбаси» (соціальної свободи на мові провансальців) дати себе політично вести на шнурку чужинецькому демагогові» (Н. 40). — На стор. 44. «Націоналізму» автор наводить одно місце з довоєнного студенського часопису «Молода Україна», де говориться про ідентичність на Україні інтересів нації і працюючої класи і зараз в пару рядків низше обертає цю думку в той спосіб, що мовляв, «Молода Україна» ставила класу вище нації і т. д.

Примірів тенденційного фальшування і перекручування чужих думок Донцовим можна навести на цілу грубу брошуру. Очевидно, як пристало на б. вищого урядовця уряду гетьмана Скоропадського, Донцов дише ненавистю до Центральної Ради і Директорії, себто тих урядів, які проголосили самостійність України! Він їх критикує за нерішучість у видвиженні цього клича. Критикувати вільно кожному, але тільки тоді, коли він сам без вини і коли з усіх обставин виходить, що тоді була можлива відразу інша тактика. Але всякого мусить цікавити питання: добре, а деж був тоді п. Донцов? Чому не zorganizував можливої відразу самостійницької фронди, партії? І хто взагалі чув про якусь позитивну роль Донцова в будіванні української державности?

Донцов намагається зогидити молоду традицію відновленої державности України. Ще більше, з упертістю маньяка або коли хочете, баби Палажки, силкується *per fas et nefas* (чесно чи нечесно) знецінити, осмішити все, що доброго створено українством від Шевченка. (Одного Шевченка він не відважується атакувати прямо, але робить це підступно, посередньою дорогою: де хоче осмішити його ідеї демократії, братерства народів, правди між людьми, «без холопа і пана», там зачіпає взагалі «Кирило-Методіївців!») Хоч сам Донцов любить говорити про вагу традицій у вихованні нації, то як раз всю традицію українського відродження він підриває в основі. Без обиняків: загальне вражіння таке, що авторові хочеться впоїти в читача думку, буцім то тільки від Донцова починається «щось цілком нове», «цілком інакше» українство і правдиве державництво. Ці-ж, що (майже з нічого) створили укр. державу в 1917 (в Галичині 1918 р.)—це... шкідники, коли не злочинці. Безкритичний читач (а де у нас є критичні читачі? хто їх виховує?), начитавшись таких тирад, мусить віднести вражіння, що Україна взагалі видавала досі самих недотеп, а то й прямо туманів; хто здержить таку людину від дальшого висновку: що Україна очевидно взагалі нездібна видавати розумних людей, з хребтом, розумом і волею до

діла, та що ми були, є і будемо завжди лише сміттям, «народом-бастардом» (смаковитий вислів Донцова!), що отже: спускаймося на дно! Куди тут до виховання почуття самопошани, чи тої «національної гордості», якої ніби так бажає автор?! Очевидно, пересічний читач не мусить знати, що обжалування Донцова на 90 % виссані з пальця, подиктовані злобою, що це у грубому проценті звичайна лож і обман!

Коли такою етикою кермується Д—ов у поведінці з особами та групами, то що-ж казати про ідеї? Тут вже повинні розгартяш, «війна всіх з усіма». Те, що в одному місці біле, те в другому чорне, бо автор очевидно не думав, що комусь захочеться дуже придивлятися, якими він нитками шнє. Не маючи за багато місця, ми приведемо лише прикладово пару зразків льотічних суперечностей. Притім завважуємо, що беремо під увагу тільки публікації повоєнного Донцова, фашиста, бо якби ми хотіли сягати й до його довоєнних виступів, коли він був ще визнавцем Маркса, то нашому реєстрові не булоби взагалі кінця.

На загал, як відомо, у Донцова лібералізм — це идеологія «траводів» і «людей у футлярі»; але в деяких місцях, коли того авторові треба, — свобода індивідуальності є носієм всякого постоу, (ЛНВ 1929/I, 1931 ст. 1018)! На стор. 245 «Націоналізму» читаємо: «мусимо змести з дороги всі... лібералізми», але на 236 стор. автор ставить нам в примір... французьку революцію, яка «визволила промисл, хліборобство і торгівлю» заводичи, як відомо, лібералістичну систему в господарстві і політиці! Коли Донцову хочеться доказати, що госп. криза не грозить приходом соціалізму, тоді він друкує в ЛНВ. статтю епігона буржуазно-лібералістичної економічної школи Мізеса, яка виправдує ліберально-капіталістичні методи, забуваючи, що правовірний фашизм осуджує капіталізм. — На загал змістом культури Західної Європи (улюблений коник Д—ва!) в його освітленні є: дух експанзії та імперіалізму, жадоба влади і панування, але коли то авторові так виходить до складу, тоді основною рисою західної культури є: «авторитет розума», гуманізм, проклямовання повної свободи людської особи і думки, що все, мовляв, остало чужим російській психіці («Шляхи» 1917 ст. 315). Ба, раз навіть характерною рисою західно-европ. цивілізації є «право на продукт праці» (ЛНВ), себто соціалістичний постоулят! В одному місці всі вихованці демократії, це мізерота, духова пересічність, не варта уваги, то знову з призначанням називається імена Золя, Руссо, Клемансо, Фіхте, Масарика ба навіть Олени Пчілки. — Америка, край демократичних політичних уряджень, на загал не тішиться симпатією автора; але вона стає головним атутом в руках редактора ЛНВ, коли прикладом її життєвої сили можна побивати теорію про надвигаюче банкруцтво капіталістичної (!) системи. На загал — вся Росія це країна пасивізму і культу «неделання», але часом її владу указується читачеві як візирець енергії й активізму (ЛНВ 1928 ст. 149). — В одному місці прикметою Європи вважається її лад і порядок, де все підпорядковане залізним правам суспільного розвитку, де 2Х2 є завжди 4, а хибкою Росії є те, що тут ніяких правил не визнавали, що тут 2Х2 могло бути раз три, часом п'ять і навіть десять («Шляхи» 1917 ст. 349). Але недавно знову ми читали в ЛНВ цілу

статтю під кабалістичним заголовком »2х2 є 5«, де написано ні менше ні більше, як те, що не треба керуватися в житті ніякими принципами, загальними засадами, ніякими 2Х2 є 4, бо це все є зглядна річ, а кожну правду треба так на-тягати, як це нам вигідно. Причина: факт, що наші національні противники не хочуть керуватися етичними принципами. Тому вони, мовляв... є злі і... треба керуватися засадою, що ...2Х2 є 5!!

Таке написано чорне на білому у »Літературно-Науковому (sic!) Вістникові« з квітня 1932 року. (Абстрагуючи від курйозності самої справи, цікаве, що ЛНВістник тут рекомандує як єдиноспасуючу методу те, що Д. Донцов давніше осудив як... російський курйоз!) Щось такого може заризикувати лише той, кого безкритичність читаючої публіки протягом цілих десятиліть здеморалізувала до тої міри, що втратив всяку міру, що можна, а що ні.

Але йдім далі.

В однім місці у Донцова Франко, це поет пасивності і Нірвани, а буквально на слідуєчій зараз сторінці Донцов погоджується з Гадзіньським, котрий величає Франка за його боеве »Лупайте цю скалу!« (ЛНВ 1928 ст. 257). — В принципі ніби заступається погляди етатизму (удержавлення господарства), але, як треба, то величається вільнокапіталістичну Америку з її Рокефеллерами та Фордами, з її господарським лібералізмом.

Донцов громить »драгоманівщину« за її ідеал вільної людини, індивідуальності, яка мовляв не хоче визнати над собою авторитету нації — колективу (відома фраза фашизму, що одиниця є нічим проти нації) — але одночасно той же Донцов мріє про »над-людину« Ніцше, для якої закони не писані, яка не визнає »моє« й »твоє«, якій самотнім правом — її власна воля! — Виступаючи проти культу розуму, намагається доказувати правдивість своїх слів цитатами з... Юма, Спенсера, Кавцого, — з крови і кости раціоналістів! (Над. 163). — На 250 стор. »Націоналізму« пишеться (слухно), що інтелект має бути міцно сполучений з народним інстинктом і сумлінням, але вже на 253 стор. протиставляється »раціоналізм«, себто пошану до розуму, з цілою різкістю »ірраціоналізмові«, себто відкидається значіння розуму взагалі; автор забув мабуть і те, що на 206 ст. писав »пильність і досвідченість (отже інтелект!) — передумова самостійної державности« і т. д.

Найбільшим однак парадоксом автора »Націоналізму« вважаємо те, що він, який напшурляв тільки громів на всіх визнавців »всесвітництва«, обожателів загально-людської культури, науки, розумовості і т. д. — є приневолений сам користати з тої всесвітньої духової скарбниці, винисуючи аж стільки цитатів з чужонаціональної літератури (хоч здебільшого »націоналістичної«, але все таки літератури!).

В засадничих справах політики Д.—ов і досі не може рішитися, на яку стати ногу. Ми знаємо нарешті, по довгих літах його еволюції, чого він тепер не хоче. Не хоче він демократії, соціалізму, виборності. Але чого ж він нарешті хоче — ніяк не второпати. То заявляє себе приклонником монархії, навіть дідичної, з появи якої на Україні »дуже тішився-б« (»Підстави« 201), то знова

закидає щось на бонапартизм. Що до політичної орієнтації він на загал рекомендує нам йти «з Заходом проти Сходу» (можна всіляко розуміти), бере в оборону петлюрівську армію з 1920 р. (Підстави 193), то знова твориться так таємничо, що ніяк не розбереш, в чім річ. В справах церкви раз він радби всю широкую Україну привести до папського престолу («Шляхи» 1916 ст. 357) то знова пише довідні діяльогн про підлеглість церкви нації й державі ітд.*)

Про мораль Донцова як публіциста читач має вже достаточну уяву з тих усіх фальшувань і перекручень, які ми досі продемонстрували. Не будемо довше втомляти наводженням ще нових подробиць. Досить буде, коли остережемо читача Довгонських писань, щоби перевіряв кожний факт чи цитат, що наводить Донцов. Але одної річі таки не можемо мовчки поминути, бо тут Донцов — громадянин виявив усю безодню свого цинізму. Це той виступ Донцова, яким він намагався понизити Українських Січових Стрільців.

[В «Підставах нашої політики» (книжка писана наскрізь в т. зв. петлюрівському дусі)] на стор. 193 читаємо:

«Правда, і «ми» колись посиляли проти Росії якісь легіони, Січові Стрільці, котрі боронили Австрійської, навіть майже «вподробиць» Галичини проти Москви...».

Тут автор википиває УСС-ів за те, що вони, мовляв, були льокальні і австрійські патріоти. Це передовсім свідоме фальшування історичних фактів, бо Усусуси йшли «визволяти братів Українців з московських кайдан». А по друге, як виглядає така балачка в устах Донцова, того власне Донцова, що був 1913 р. речником хрестного походу всіх Українців проти Росії по стороні Австрії, що мусів мати теж вплив (чи вину) у формуванні легіонів? (Правда, УСС-и мріяли про вільну Україну, а Донцов тільки про прилучену до Австрії!).

На такі ризиковані виступи пустився Донцов тому, що у цій-же книжці вмовляв Галичан на т. зв. універсальську концесію — оферуючи всі західні землі Польщі та ще називаючи такі вимоги

*) В «Шляхах» 1916 р. в ст. «Справа Унії» Донцов писав: «Рекапітуючи все прийдемо до таких висновків: що унія (католицизм)... 4) посідає більше, як інші клічі (автокефалія!) вербуючу і вибухаючу силу, 5) своїм характером найбільше відповідала би психіці нашого народа... Рівнож і незмінний постулат кожної демократії — розділ церкви від держави — легше давши здійснитися (абстрактно) в католицькій унії, аніж в якій небудь іншій, сильнішій з державою зв'язаній релігії» (стор. 357). А трохи вище: «Сам згляд, котрий нас змушував і змушує до часу зрезигнувати зі самостійницьких аспірацій в політиці (!), шукаючи опору у інших, вже сконсолідованих і дозрілих політичних організаціях або осередках (Австрія, Німеччина), той сам згляд промовляє за тим, щоби і в сфері релігійній шукати опору не в ад гок створеній ідеї або організаційнім центрі (!) — з природи річі слабим — лише — в Римі.»

Що це є, як не найбільш філістерська самообмеженість, найбрудніший опортунізм та «провансальство»?

Польщі «скромними» («Підстави» ст. 96). Тих своїх поглядів Донцов до них не відкликав. *)

Також і стиль Донцова додає дещо до його характеристики, як письменника. По перше, він любить у мрачних висловах, хоч уже філософ Декарт сказав, що «завданням науки є висловлюватися в спосіб простий, ясний і виразний» (Лютославський, *Z dziedziny myśli, szkice filozof.* ст. 324). — По друге: Донцов дуже любить крешко, по істинно-руськи лаятися. Такі апетитні окреслення, як «колективне рило», «простацтво», «соціал-ідіоти», «внухи», «чернь» і «мотлох» (на означення люду, II. 47, 221) переплітаються з надзвичайно самопевними осудами, як «словесна збиранина» (на означення ідеології Франка, II. 26), «народ — це безформна юрба» (II. 30), або «тісний розум провінціонала» по відношенні до особи Драгоманова (II. 79) і под.

Куди такому прим. Кантові до Донцова! Той вузький провінціонал не здобувся ні разу навіть на те, щоби згрідливо копнути ногою котрогось зі своїх опонентів або хоч по «хижацьки» оплювати його своєю аристократичною слиною... Типічна демократична слабина, духовий каліка! Ба, що більше, він випишував такі «феллахські» речі:

«Був час, коли я думав, що це все (наукова праця) це одинокі гордість людства і я погорджував юрбою, яка не має знання. Руссо мене з того вилікував... Я навчився шанувати людей і вважавби себе много менше вартним від звичайного робітника, якби не те; що вірю, що мій труд матиме вартість для других, для привернення прав людства.» («Фрагменти», цит. за Max Adler, Wegweiser, *Studien zur Geistesgeschichte des Sozialismus*).

2. Дрібні додатки

До стор. 9.

Як кожна влада, так і фашистівська в Італії, не може ні ділі йти прямолінійно по своїй наміченій дорозі, тільки мусить робити уступки життю. Тим пояснюється прим. остання уступка

*) Дотичне місце «Підстав» звучить:

«...Найзавзятіші ідеології ягеллонської ідеї не мріють і не можуть мріяти далі як по Збруч і Случ, не підносячи претенсій на решту Волині, Поділля і Київщини, не кажучи вже про Херсонщину, Катеринославщину, або про дідищу Вишневецьких Полтавщини. Не значить це, що зглядна скромність їх претенсій йшла в парі з їх оправданістю, але наївно було б робити з тих аспірацій центр нашої політики, тоді коли маємо під боком народ, що підносить з сильнішим натиском права на цілу українську територію, навіть на ту її частину, котра, як Галичина, ніколи до него не належала».

А дещо вище: «...чи ідеал, в ім'я якого горіла полум'ям Україна як довга і шпрока 270 літ тому не лишився колективним ідеалом нації? Ні не лишився». (Мова про протипольське наставлення України).

Мусоліні італ. робітничому рухові та поворот вожда італ. роб. синдикатів Россоні до участі у владі. Подібно мусілоби бути по якомусь часі і в Німеччині, якби вона підпала під диктатуру гітлерівців.

До стор. 77.

Леся Українка мовить: »Берімося краще до роботи — Змагаймося за нове життя! — Без індивідуалістів-отаманів. — Колиб кайданів брязкіт міг ударить — перуном в тії заспані серця — спокійні чола соромом захмарить — і нагадять усім, що зброя жде борця«.

До стор. 80, 100—102.

Для оминення непорозумінь треба зазначити, що демократія, вводячи волю більшості як чинник, що нормалізує суспільне співжиття громадян, не поширює той норми на індивідуальне духове життя. Воля більшості співгромадян може мені приказати платити податок, йти на війну, не красти і т. д., але ніколи не можна голосуванням і ухвалою більшості вирішувати прим. наукових питань (прим. чи сонце бігає кругом землі, чи навпаки). В ділянці духа і досліду нема і не може бути ніякого пана, ніякої власти.

До стор. 93.

Про т. зв. корпоративний устрій держави в програмі італійського фашизму не пишемо в нашій праці; раз тому, що ця думка не прийнялася серед укр. »націоналістів«, а друге тому, що й у Італії біля цієї справи є більше шуму й реклами, як самої річі. Про це bliще у Шнайдера, який м. і. теж так оцінює »корпоративність« в Італії.

До стор. 94.

»Нема народу, якого провідні люди, чи то в політиці, чи в літературі й публіцистиці вдоволялисяби вказуванням на число своїх багнетів. Завсідги подавали докази вартості свого народу, пангерманісти теж доказували вартість і прямо першенство німецького народу кращими прикметами німецької науки, філософії і взагалі культури«... (Масарик, Світова Революція.)

До стор. 95.

Бажання сили та її зовнішнього виявлення є природне для кожного живого організму. Не осуджуємо його, навпаки сприяємо. Річ тільки в тім, на що, на яку ціль мається виладовувати нагромаджена сила?

Благородна й етична ціль оправдує ужиття найрізкіших форм боротьби й насильства (очевидно без проявів садизму й бандитизму, в роді »Лицарів« Черняви (»На Сході — ми!«), які в окупованій країні розбивають черепи дітям й насилують дівчата...).

До стор. 96.

Про рольову роль »дрібною« культурної і економічної роботи як підготовки до чеської революції так пише Масарик: »...Якщо нашим приятелям за границею здавалося, що наш нарід є занадто пасивний, то це не було вірною оцінкою; саме тут оправдалась і в політиці т. зв. дрібна праця... В тіій дрібній праці і в загальній карності проявилось виховання, яке ми собі здобули від часу нашого відродження: зусиллями Добровського, Юнгмана, Кол-

ляра, Паляцкого, Шафажіка й Гавлічка, Рігра, Сладковського й молодших наслідників, так само нашої літературі, мистецтву, публіцистиці, а головню школам...»

«...та праця (кооперації) в значній мірі причинилася до того, що протинавстріський настрій не заломився, коли прийшов голод».

«...І не тільки література, мистецтво й публіцистика підготували нас і виховували. — Нарід є зорганізована цілість, а його зорганізували наші культурні народні інституції, Сокіл та інші товариства й кружки та наші політичні партії». (Св. Революція, стор. 394—5).

Великі діла окремих людей і цілих народів в історичних моментах не були б можливі, якби їх не попередила довголітня «дрібна» культура, економічна та виховна праця, що накопичувала матеріальну і моральну енергію. Найбільші герої не вдіють нічого, якщо нема для їх діяння сприятливого оточення і засобів.

До стор. 114.

Що є дійсно правдивим змістом культури Заходу, про це хай свідчить оцінка такого глибокого знавця Європи, як Масарик. В 2. томі його дорогоцінної книжки «Світова революція» (укр. вид. Червоної Калини) находимо на стор. 257 таку характеристику західної культури:

«Ідеалом Великої Революції (французької) була гуманність; морально означало це симпатію і пошану кожного чоловіка супроти другого, признання людської індивідуальности, засаду, що людина не сміє вживати другої людини, як середника. Під політичним і соціальним оглядом це означало рівність всіх громадян в державі та зближення і об'єднання народів та держав, а тим самим цілого людства...»

«З ідеалом людяности був тісно зв'язаний освітній рух, живе бажання знання і освіти; звідти в останньому столітті загальне признання науки і спроби нової філософії, основаної на науках; звідти загальне змагання до організації шкільництва, до заг. освіти, до обов'язкового шкільного формування, до популяризації наук, розвиток журналістики, публіцистики і взагалі друку.

«Революція і великі зміни в світогляді і в житті укріпили ідею та ідеал поступу у всіх областях людського змагання й діяльности, віру, що народи й ціле людство власним зусиллям досягнуть поступінно вищий і найвищий ступінь досконалости і задоволення.

«Це є, здається мені, провідні ідеї європейського Заходу (Франції, Англії, Америки)».

Так розуміє духа Заходу геніальний будівничий чеської держави і визнає себе ісповідником цих засад. Яка тут однозгідність з тим розумінням духа поступу, що його нам дав Драгоманів!

До стор. 118.

«Демократія полягає на індивідуалізмі, але індивідуалізм не означає самоволі, лише змагання до сильної індивідуальности, не лише своєї власної, але й других громадян...»

(Т. Масарик. Тамже, стор. 493).

ЧИТАЙТЕ ВИДАННЯ „САМООСВІТИ“!

Дотечер появилися такі книжки „Самоосвіти“:

Хто хоче замовити якубудь книжку, той мусить прислати гроші готівкою за книжку і за кожну одну книжку 5 гр. на поштову пересилку.

I. Наука суспільного виховання.

1. Що таке самоосвіта і як до неї братися? Порадник, як самому вчитися. — Ціна 35 гр.

2. Культурна людина. Наука про те, як жити з людьми, в читальні і т. д. — 40 гр.

3. Слово до молодих людей. — 35 гр. Хто купить ці 3 книжки разом, той дістає 20 проц. оносту і даром поштову пересилку.

II. Світова історія.

1. Про найстарші часи людського життя на землі. — 45 гр.

2. Історія старинного сходу. — 35 гр.

3. Між двома морями. Історія старинного Вавилону, Жидів і Персів. — 40 гр.

4. Країна сонця й радості. Історія старинної Греції. — 40 гр.

5-6. Сила п'ястуга й сила духа. Велич і упадок старинного Риму. — 70 гр.

7. Заграв нових віків. Історія Західної Європи до релігійної реформації. — 40 гр.

Хто купує разом цих 7 книжок, той дістає аніжку 20 проц. і видавничтво платить само пошту.

III. Історія світової війни.

1. Причини світової війни. — 45

2. Як провадилася світова війна? — 45 гр. Разом обі книжки коштують 72 гр і пересилка даром.

IV. Історія укр. революції.

1. Великий зрив. Доба Центральної Ради. — 40 гр.

2. Боротьба світів на Україні. Доба Гетьманщини. — 50 гр.

3. Історія Галичини в рр. 1918—1919. 60 гр.

4. Велика Україна в огнях. Доба Директорії УНР. — 35 гр.

5. Як гасли вогні? Доба диктатур. — 40 гр. Всі ті 5 книжок разом коштують 180 вол., а пересилка даром.

V. Історія революційного руху в Росії.

1. Царі і люде. Революційний рух в Росії. — 50 гр.

2. Як упала царська влада в Росії? — 35 гр.

3. Як дійшли більшовики до влади? — 40 гр. Всі ці 3 книжки разом коштують лише 1 вол. і пересилка даром.

VI. Наука суспільної економії.

1. Про світову господарську кризу. — 45 гр.

VII. Наука астрономії.

1. Наш світ. Земля, сонце, місяць, планети і зорі, їх вигляд і рухи. Ціна 45 гр.

VIII. Наука про землю.

1. Опіс землі. Наука географії часті 1. — 40 гр.

2-3. Як в народі і держави на землі. Наука географії ч. II. Ціна 70 гр.

4. Історія землі. Як творилася наша земля? Наука геології 85 гр.

5. Атлас „Самоосвіти“. 8-мири мал. статистичних образів і краєвидів. — 50 гр. Разом ці 5 книжок коштують 1 55 і пересилка даром.

IX. Наука про життя.

1. Розвиток життя на землі. Наука про те, як поводить, перше життя на землі. — 40 гр.

2. Основы життя. Наука біології 1-часть. — 40 гр.

3. Як повстає життя. Наука біології 2-часть. — 85 гр.

X. Наука про людину.

1. Людина і машина. Як вбудовано людське тіло та як воно працює? — 45 гр.

2. Чоловік та жінка. Про полове життя та полові хвороби. — 60 гр. Хто купує обі книжки разом, платять лише 84 гр. і пересилка даром.

XI. Наука хемії.

1-2. Тайни природи. Початки хемії. — 80 гр.

XII. Наука фізики.

1. Про енергію працю і машини. 45 гр.

XIII. Чого земля потребує? Господарський курс дома. — 85 гр.

Всі книжки в з багатьма образками.

Хто тепер купує всі ті наведені книжки разом, той платить лише 11 вол. разом з пересилкою.

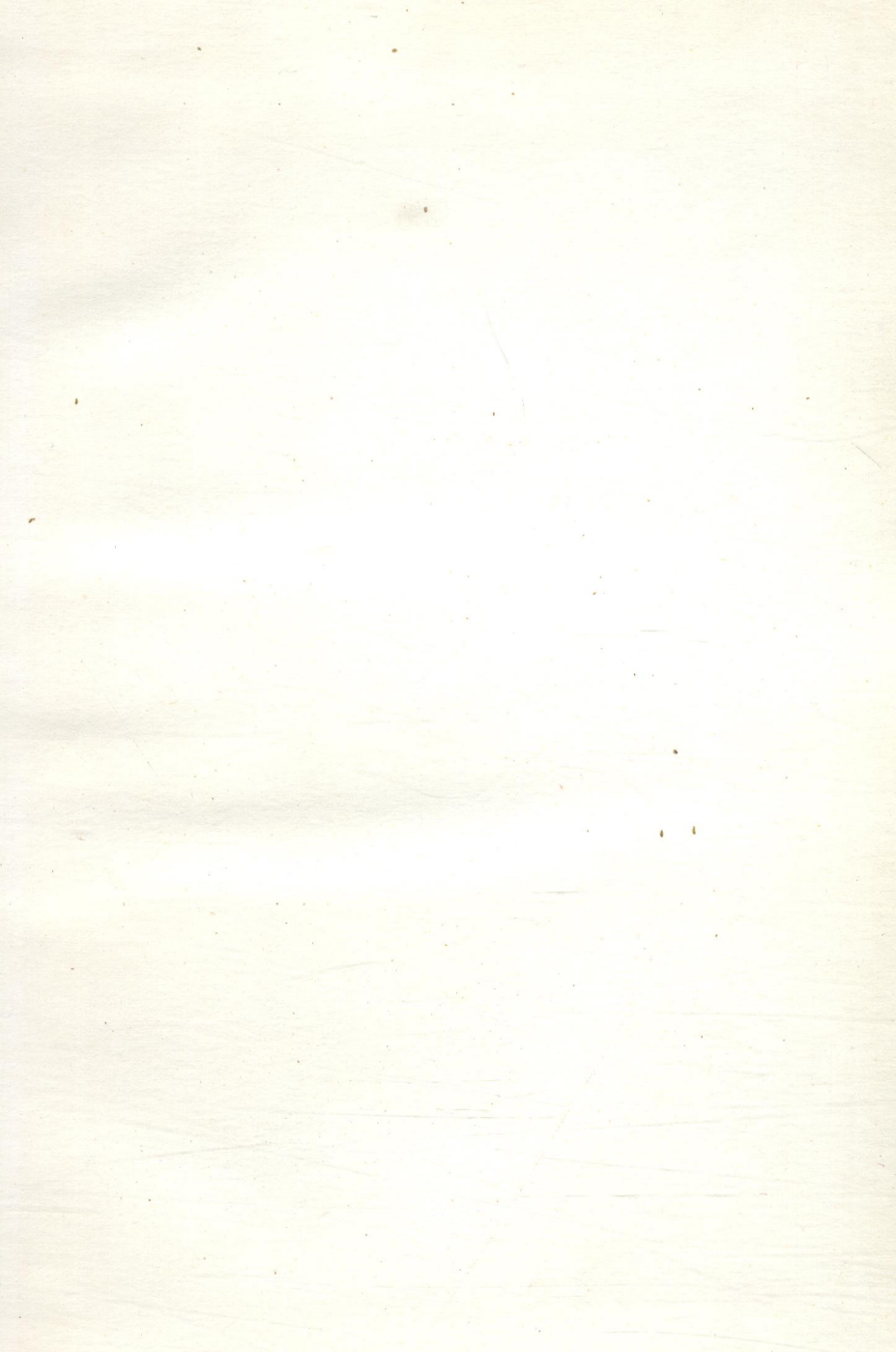
На рік 1933 виходять дальші книжки щомісячно по плану народніх університетів!

Річна передплата на 1933 лише 3.50 вол. (Що місяця виходить одна нова книжка).

Гроші слати на адресу: Центробанк, Львів, Ринок 10, з допискою на чеку або перекази: „для Самоосвіти“.

Друж. Ст. Інст. в підн. З. Медницького, Львів, Блажарська 9.

4771

PJ